

STUDIES OVER DE
SOCIAAL-ECONOMISCHE GESCHIEDENIS
VAN LIMBURG

JAARBOEK VAN HET SOCIAAL HISTORISCH CENTRUM
VOOR LIMBURG

Dit Jaarboek wordt gratis aangeboden aan de begunstigers en contribuanten van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg.

Voor abonnementen wende men zich tot de boekhandel of tot de uitgever.

Kopij en mededelingen voor de redactie aan het adres:
Boschstraat 73, 6211 AV Maastricht.

Layout en druk: Van Gorcum, Assen.

**Studies over
de sociaal-economische geschiedenis
van Limburg
XXX**

ONDER REDACTIE VAN DR REMIGIUS DIETEREN O.F.M.
EN PROF. DR J.C.G.M. JANSEN

VAN GORCUM, ASSEN/MAASTRICHT, 1985

ISBN 90 232 2183 4

CIP-gegevens

Studies

Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg XXX: [jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg] / onder red. van Remigius Dieteren en J.C.G.M. Jansen. - 4 (1959) - - Assen [etc.]; Van Gorcum
Verschijnt jaarlijks.
Jaarboek 1985
ISBN 90 232 2183 4
SISO limb 938 UDC 949.294(058)
Trefw.: Limburg; geschiedenis; jaarboeken.

INHOUD

Woord vooraf	blz. VII
Sandra van Esser, Politieke denkbeelden van de jeugdige Mr J.M.L.Th. Cals 1914-1950	1
W.J.M. Klaassen, De mijnwerkersbonden in 1944-1945: drie oude en een nieuwe	34
J.C.G.M. Jansen, Specifieke kenmerken van de Limburgse economie	56
Literatuuroverzicht	90
Jaarverslag 1984 van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg	115
Bestuur Sociaal Historisch Centrum voor Limburg	159
Begunstigers en Contribuanten	160

WOORD VOORAF

In deze dertigste bundel Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg zijn opnieuw drie artikelen opgenomen.

Sandra van Esser opent het jaarboek met een studie over de politieke denkbeelden van de jeugdige Mr J.M.L.Th. Cals. Tegen het einde van zijn politieke carrière gold premier Cals als een exponent van de linkervleugel van de Katholieke Volkspartij. De auteur vraagt zich af, hoe zijn politieke denkbeelden tot 1950, het jaar waarin hij voor het eerst tot een kabinet toetrad, zijn gevormd. Vooral de gedachten van de christelijke humanist Jacques Maritain blijken de politieke en sociale gedachtenwereld van Cals te hebben bepaald.

W.J.M. Klaassen heeft een oudere, heel uitvoerige studie over het herstel van de vakorganisatie in de mijnbouw na de bevrijding van Zuid-Limburg in 1944 samengevat. Hij wijst erop dat ook in het bevrijde zuiden van Nederland het streven naar een doorbreking van het sterk verzuilde sociale en politieke organisatiepatroon krachtig is gepropageerd. Hij gaat na hoe de Eenheidsbond voor het mijnbedrijf is ontstaan en waarom die bond zoveel weerstanden opriep, dat het uiteindelijk resultaat van het eenheidsstreven slechts een verdergaande fragmentatie van de mijnwerkersorganisatie is geweest: naast de drie traditionele bonden bestond voortaan een vierde.

J.C.G.M. Jansen ging na welke kenmerken van de Limburgse economie hebben bijgedragen tot het ontstaan van een regionaal economisch leven met heel specifieke kenmerken. Uit een overzicht van de drie achtereenvolgende pogingen Limburg – en in het bijzonder het zuidelijk deel van die provincie – te industrialiseren destilleert de auteur een aantal kenmerken van de regionale economische structuur die haar groeimogelijkheden zo sterk afremden dat het gewest telkens weer na verloop van enkele generaties in de versukkeling geraakte.

Enige jaren lang werd de publicatie van het literatuuroverzicht om financiële redenen onderbroken. De rubriek wordt nu hervat met een overzicht van de inhoud van een aantal scripties die gedurende de laatste jaren door diverse studenten aan het instituut zijn aangeboden. Het literatuuroverzicht werd verzorgd door J. van den Boogard, F. Cammaert, S. van Esser, J. Jansen, L. Kreukels en J. Starmans.

Traditiegetrouw wordt de aflevering van de Studies besloten met het Jaarverslag van het Sociaal Historisch Centrum de samenstelling van het bestuur en een lijst van contribuanten en begunstigers.

De redactie

SANDRA VAN ESSER

POLITIEKE DENKBEELDEN VAN DE JEUGDIGE MR J.M.L.TH. CALS 1914-1950

I. 1914-1933: *Jeugd in Roermond*

Cals werd enkele dagen na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog op 18 juli 1914 te Roermond geboren. Hij maakte deel uit van een tweeling.

De familie Cals was wel van Limburgse, maar niet van Roermondse oorsprong.¹ Vader Cals was aanvankelijk hoofd der school in het Zuidlimburgse Voerendaal. Het gezin verhuisde naar Roermond bij zijn benoeming tot hoofd van het Klein-College. Twee zoontjes waren al jong gestorven, zodoende bestond het gezin Cals sedert de geboorte van de tweeling Jo en Fiet uit vader, moeder, zoon Jo en zeven dochters. Vader Cals was streng van aard, zowel voor zichzelf als voor anderen.² Nog voordat Jo naar de lagere school – het Klein-College in Roermond – ging, werd zijn vader benoemd tot inspecteur van het lager onderwijs.

In september 1926 ging Jo Cals, twaalf jaar oud, naar de eerste klas van het gymnasium van het Bisschoppelijk College in Roermond. Het College, toen nog gelegen aan het Munsterplein in het hartje van de stad vlak onder het toezien oog van de bisschop, zou de komende zeven jaren een belangrijke stempel drukken op de vorming van Jo Cals.³

Het onderwijs, ook op het College, was gebaseerd op een strenge werk- en gedragsdiscipline.⁴ De strenge werkdiscipline kwam onder meer tot uitdrukking in de dagindeling. De studiedag begon met een Heilige Mis in de schoolkapel om zeven uur. De kerkdienst werd gevolgd door studie, lessen en weer studie. Zelfs de dagindeling op zondag werd grotendeels door de school beheerst: om half acht naar de kapel, dan ontbijt thuis, om tien uur een Hoogmis gevolgd door studie en bijbelles en om vijf uur nog een Lof.⁵ Toch was de sfeer op school minder streng dan zij op het eerste gezicht lijkt. Veel werd goed gemaakt door de inzet en toewijding van de leraren, hun

¹ Knipselkrant, Gemeentearchief (GA) Roermond, nr. 261: Jacob Cals, geboren 22 januari 1873 te Meerßen en Maria Smeets, geboren 9 september 1874 te Valkenburg.

² Gesprek met O. Cals, een zus van Jo Cals, 29 september 1984.

³ Archief Bisschoppelijk College (BC) Roermond: Cals was ingeschreven als leerling van 9 september 1926 tot en met 17 juni 1933. Dit in tegenstelling tot wat het Biografisch Woordenboek vermeldt op p. 106.

⁴ C.E. Schelfhout, Mr J.M.L.Th. Cals in memoriam, in: *Uitleg*, 19 januari 1972, nr. 270, p. 6. Schelfhout was een dispuutsgenoot en zeer goede vriend van Jo Cals.

⁵ P. van Boven, Zowat 50 jaar geleden, in: *Herdenken en vooruitzien. Gedenkboek bij het 125-jarig bestaan van het Bisschoppelijk College Roermond, 1851-1976*, z.pl. z.j., p. 30.

breed cultuurbegrip, de actieve beoefening van de liturgie, rhetorica, muziek en toneel.⁶

Het College had veel priesterleraren, die door de leerlingen professor werden genoemd. In de tijd van Jo Cals was met name de priesterleraar Drs A. Versoondert, de conrector van het gymnasium en leraar klassieke talen, zeer geliefd.⁷ Hij was niet alleen een goede docent, maar werd vooral door de leerlingen geacht, omdat hij zo'n oprechte belangstelling voor hen had, in het bijzonder voor hen, die priester wilden worden. Versoondert zal ongetwijfeld hebben bijgedragen aan de voorliefde van Jo Cals voor de klassieke talen en van invloed zijn geweest op zijn voornemen om priester te worden. Naast de veelvuldige kerkgang was er op het College voor degenen, die zich wilden voorbereiden op het priesterschap, eens in de twee weken een priestercongregatie.⁸ Het voorgaande illustreert, dat het katholicisme een zeer belangrijke plaats innam op de middelbare school.

Vanaf zijn zestiende jaar ging ook de verkennerij een rol van betekenis spelen in het leven van Jo Cals. De in 1930 opgerichte Vereniging van Katholieke Verkenners was een van de vele jeugdbewegingen, die vooral eind jaren twintig, begin jaren dertig in Nederland sterk in aantal en omvang toenamen. Voor de verschillende verschijningsvormen van de jeugdbeweging had iedere zuil haar eigen organisaties.

De katholieke verkennerij was gebaseerd op de ideeën van Baden Powell (1957-1941), die echter wel op het katholicisme waren toegespitst. Belangrijke elementen van de militair getinte verkennerij en padvinderij zijn: het spelelement, het buitenleven en de autonome patrouilles.⁹ De katholieken legden daarbij nog extra de nadruk op dienstbaarheid ten opzichte van elkaar en anderen.

Jo Cals werd naar aanleiding van een lezing van Mr R.G.A.Höppener (1903-1982), later Staatssecretaris van OKW en burgemeester van Roermond, op het College met als doel ook in Roermond een afdeling van de Katholieke Verkenners op te richten, zo enthousiast, dat hij meteen op hem afstapte om om meer informatie te vragen. Spoedig daarna werd in Roermond de Franciscusstam opgericht, vooral bedoeld voor de leerlingen van het College. Jo Cals werd patrouilleleider van de Zwaluwen.¹⁰

⁶ Schelfhout, Mr J.M.L.Th. Cals in memoriam, Uitleg, p. 6.

⁷ Van Boven, Zowat 50 jaar geleden, Herdenken en vooruitzien, p. 28. Bevestigd door O. Cals, 29 september 1984.

⁸ Ibidem, p. 29.

⁹ De archieven van het Katholiek Documentatie Centrum (KDC), band 2, p. 162.

¹⁰ Gesprek met T. Höppener-Raymakers, de echtgenote van Mr R. Höppener, Roermond, 15 september 1984.

De verkennerij bood Jo Cals ook de gelegenheid zijn organisatietalent tot ontwikkeling te brengen.¹¹ In 1933 speelde hij een belangrijke rol in het Nederlandse contingent op de Jamborée in Boedapest¹² en in 1936 was hij algemeen assistent bij de revue, die de Franciscusstam opvoerde in de aula van het Bisschoppelijk College.¹³

II. 1933-1940: *De ontdekking van het personalistisch-socialisme*

Na zijn eindexamen ging Jo Cals in september 1933 naar het klein-seminarie te Rolduc met de bedoeling priester te worden. Op dit besluit waren van invloed de tijdgeest, die tot uitdrukking kwam in het doordringende katholieke karakter van de bisschopsstad Roermond en in het gezag en aanzien dat de geestelijkheid toen genoot, alsook zijn persoonlijke belangstelling voor de wijsbegeerte, maar vooral de 'nobilitas animi' om alles voor allen te willen zijn. Dit kwam voort uit een religiositeit, die zijn hele wezen doordrong.¹⁴

In die tijd was de priesteropleiding van het bisdom Roermond gesplitst. Om te beginnen studeerden de priesterstudenten twee jaar op het Philosophicum te Rolduc. Daarna gingen zij voor de laatste vier jaar naar het grootseminarie in Roermond. Op het internaat van Rolduc, waaraan ook nog een middelbare school was verbonden, vormden de 'Heeren Filosofen', zoals de priesterstudenten wel werd genoemd, een aparte stand met hun eigen professoren en onderwijs.¹⁵

Zoals de naam Philosophicum al aangeeft, was het onderwijs gedurende deze eerste twee jaar van de priesteropleiding in hoofdzaak gericht op filosofie. Het uitgangspunt van het katholieke wijsgerige denksysteem was, sinds de pauselijke encycliek 'Aeterni Patris' van 1879, het Thomisme.¹⁶ Op Rolduc werd als handboek voor de logica 'Distinguer pour unir' van de Franse neo-Thomist Jacques Maritain gebruikt. Niet alleen dit boek van Maritain is van grote invloed geweest op de geestelijke ontwikkeling van Jo Cals, ook diens politieke filosofie, uiteengezet in 'Humanisme intégral', heeft later een aanwijsbare invloed gehad op de ontwikkeling van zijn

¹¹ Gesprek met O. Cals, 29 september 1984.

¹² Artikel uit Elseviers Magazine, 19 november 1960, Knipselkrant, GA Roermond.

¹³ Archiefdoos 20, Jeugdwerk, KDC Nijmegen, persoonlijk archief Cals. Het archief bevat een volledige uitwerking van deze revue in het handschrift van Cals. Het is echter niet met zekerheid te zeggen of hij de revue heeft geschreven. De titel was: 'een nacht en een dag'. Het motto: 'In het heden ligt het verleden, in het nu wat worden zal'.

¹⁴ Schelfhout, Mr J.M.L.Th. Cals in memoriam, Uitleg, p. 6.

¹⁵ C. Reul, *Het vierde Rolduc, 1946-1971*, Kerkrade 1983, p. 163-166.

¹⁶ Ibidem, p. 175.

politieke denken.¹⁷

Het leven op Rolduc bestond niet alleen uit studie en meditatie. Er was ook tijd voor culturele activiteiten, veelal met een godsdienstige ondergrond. Uit het jaarboek van Rolduc van 1935 blijkt, dat Jo Cals in zijn tweede jaar op Rolduc heeft deelgenomen aan een aantal van deze activiteiten. Hij deed mee aan twee toneelstukken. Bovendien was hij enige tijd secretaris van de academie van St. Augustinus. Het doel van de academie was, dat de 'Heeren Filozofen' een groep mensen leerden toespreken. De voorzitter van de academie meldde echter in zijn jaarverslag: 'Tot onzen spijt moeten wij in de loop van het jaar onzen ijverigen secretaris missen'.¹⁸

Nog voordat het tweede jaar ten einde was, besloot Jo Cals met zijn priesteropleiding te stoppen.¹⁹ Waarschijnlijk is hem toen duidelijk geworden, dat zijn karakter moeilijk in overeenstemming zou zijn te brengen met de eisen, die het priesterschap er aan zou stellen. Toch heeft Rolduc ondanks de korte tijd, dat Jo Cals er heeft gezeten, een blijvend stempel gezet op zijn geestelijke vorming. Door de logica-lessen leerde hij zijn gedachten goed ordenen, hetgeen hem in zijn latere leven veel voordeel heeft gebracht. Genoemd werd reeds de Franse neo-Thomist Maritain, wiens politieke filosofie later van grote invloed is geweest op zijn politieke denken en handelen.

De opvoeding en de vorming van Jo Cals gedurende de eerste eenentwintig jaar van zijn leven vinden volledig plaats binnen het gesloten circuit van de katholieke zuil, die zo bepalend is geweest voor zijn geestelijke en politieke ontwikkeling.

In het studiejaar 1935/36, toen Jo Cals zich voor het eerst als student liet inschrijven, stonden er bij de Katholieke Universiteit in Nijmegen in het totaal 481 studenten ingeschreven. Van deze 481 waren er 115 eerstejaars en behoorden er 173 tot de rechtenfaculteit, die daarmee verreweg de grootste was.²⁰ Deze cijfers illustreren hoe klein de Katholieke Universiteit in die tijd nog was: 'Zo klein dat iedereen vrijwel iedereen kende'.

Meteen in zijn eerste jaar werd Jo Cals lid van het Nijmeegse Studenten Corps 'Carolus Magnus',²¹ dat zich in de loop der jaren had ontwikkeld tot

¹⁷ Schelfhout, Mr J.M.L.Th. Cals in memoriam, Uitleg, p. 6. 'Pour une philosophie de l'éducation', ook van Maritain, is van invloed geweest op de onderwijspolitiek van Cals.

¹⁸ Ibidem, p. 40.

¹⁹ Ibidem, zie ook p. 23/24: Cals staat niet vermeld bij de prijsuitreiking van de filosofie supérieur. Bovendien staat hij niet op de foto, die aan het eind van het studiejaar werd gemaakt.

²⁰ A.F. Manning (ed.), *Katholieke Universiteit/KU Nijmegen, 1923-1973. Een documentenboek*, Bilthoven 1974, p. 480.

²¹ *Nijmeegse Studenten Almanak*, 1935-1936, p. 92.

een echte sociëteit. Jo Cals verkoos de studentikoze sfeer van Carolus boven die van 'de Heemvaart', een vereniging gericht op de verwezenlijking van een authentiek en ascetisch katholicisme.²² Voor het functioneren van de studenten binnen Carolus en voor het gezelligheidsleven waren echter vooral de dispuuten belangrijk. Jo Cals werd lid van het dispuut 'de Gong', waarvan de leden vooral cultureel waren geïnteresseerd.²³ Jo Cals heeft de lijfspreuk van zijn dispuut 'Vae soli!', - wee de eenzame -, zeer letterlijk opgevat en zonder meer tot de zijne gemaakt.²⁴ Zijn kamer in het 'Gong huis' bij Piet van de Weduwe fungeerde als een zoete inval, waar de dispuutsgenoten van 's avonds laat tot 's ochtends vroeg bij elkaar kwamen. Volgens Mr C.E. Schelfhout, een goede vriend en dispuutsgenoot van Jo Cals, had niemand Jo Cals voor zijn doctoraal ooit zien studeren.²⁵

De eerste twee studie jaren van Jo Cals verlopen nog betrekkelijk rustig. In 1937 werd hij echter abactis van de senaat van Carolus en vanaf dat jaar bevat zijn persoonlijk archief ook een ordner met door hem gehouden lezingen over zeer uiteenlopende onderwerpen. De eerste lezing heeft bijvoorbeeld de titel: 'Kolder als criterium'.

In 1937 werd Jo Cals gekozen tot senator van Carolus. Op een foto van de verkiezingsstrijd zien we een affiche met de leus: 'Walsch noch valsch, dus Cals'.²⁶ Deze leuze lijkt eerder te zijn gekozen vanwege het rijmen dan vanwege haar grote inhoudelijke waarde. Een mede-Senaatslid zal ook gedurende de rest van zijn leven een grote rol blijven spelen, de abactis II, Truus van der Heijden, zijn toekomstige vrouw.²⁷

Tijdens het senaatsjaar van Jo Cals werd de Jezuïet, Mr R.H.W. Regout, benoemd tot moderator van de universiteit. Deze streefde er naar het katholieke karakter van de universiteit te verstevigen. Ook Jo Cals wist hij met zijn streven de studenten te brengen tot een diepere godsdienstige bezinning en beleving, te bezielen.²⁸ De houding van Jo Cals stemde overeen met het streven van veel jonge intellectuelen naar een geestelijk en zedelijk reveil.²⁹

²² Manning (ed.), KU Nijmegen, 1923-1973, p. 272.

²³ W. Mes (ed.), *Exfoto. Een halve eeuw KU Nijmegen in beeld*, Baarn 1974, p. 49.

²⁴ Vae soli! is ontleend aan het boek Ecclesiasticus, IV, 10.

²⁵ Schelfhout, Mr J.M.L.Th. Cals in memoriam, Uitleg, p. 6.

²⁶ Mes (ed.), *Exfoto*, p. 45.

²⁷ Manning (ed.), KU Nijmegen, 1923-1973, p. 458. Zie ook: G. Puchinger, *Hergroepering der partijen?*, Delft 1968, Cals abactis I en Truus abactis II.

²⁸ Jaarrede van de praeses, de Gong 1938, ordner lezingen 1937-1940 KDC Nijmegen, persoonlijk archief Cals.

²⁹ A.F. Manning, *Het bevrijde Zuiden: kanttekeningen bij het historisch onderzoek*, in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden (BMGN)*, deel 96, aflevering 2, 1981, p. 185.

In zijn boek 'Humanisme intégral', verschenen in Parijs in 1936, pleitte ook Maritain voor een herstel van het primaatschap van de transcendente waarden.³⁰ In 1940 wist Regout Jo Cals zelfs zo van zijn ideaal te bezielen, dat hij besloot om ondanks zijn afstuderen toch nog een jaar praeses van Carolus te worden.³¹

De bestuursfuncties leerden Jo Cals een aantal vaardigheden, zoals werken in teamverband en spreken in het openbaar, die hem in zijn verdere leven van pas zouden komen. Bovendien kon Jo Cals in deze functies zijn organisatietalent, debatteerlust en vindingrijkheid naar hartelust botvieren.³² Het lijkt alsof het karakter van Jo Cals in Nijmegen pas tot volle ontplooiing kon komen.

Tijdens zijn studententijd maakte Jo Cals deel uit van een dispuut, de Politieke Klub genaamd. Deze speelde een rol bij het ontstaan van zijn belangstelling voor de politiek. Deze Politieke Klub bestond uit acht studenten, die onder leiding van Prof. Van der Heijden discussieerden over actuele politieke vraagstukken. Tijdens deze discussies, waarbij iedereen een andere politieke partij vertegenwoordigde, representeerde Jo Cals het standpunt van de Anti-Revolutionairen.³³

Werd in de Politieke Klub vooral gediscussieerd over partij-politieke kwesties, in de Sociale Studenten Studieclub, waarvan Jo Cals ook lid was, werd vooral van gedachten gewisseld over de maatschappelijke verhoudingen. Zo hield Jo Cals in 1937 een lezing als inleiding op een debat over 'democratie en koningschap'. Centraal stond hierbij de vraag in hoeverre de koning zich moest richten naar de wil van de volksvertegenwoordiging. Het standpunt van Jo Cals hield het midden tussen dat van Prof. A.A.H. Struyken (1873-1923) en dat van Prof. C.P.M. Romme (1896-1980). Struyken was van mening, dat de koning zich behoorde te richten naar de bij de bevolking heersende staatkundige inzichten. Romme daarentegen vond dat de koning zich moest richten naar de fundamentele beginselen van de grondwet en niet naar de wil van het volk. Jo Cals hechtte er het meeste belang aan, dat de koning zich neutraal opstelde. De koning moest zich bij zijn besluitvorming vooral laten leiden door de praktijk. Hierbij moest hij echter ten allen tijde

³⁰ J. Maritain, *Naar een nieuwe christenheid. Problemen op tijdelijk en geestelijk gebied bij de vorming van een nieuwe christenheid*, Amsterdam 1948, p. 98/99. Nederlandse vertaling van zijn in 1936 in Parijs verschenen boek 'Humanisme intégral'.

³¹ Artikel van Cals in de 'Vox Carolina', XV, 4 (februari 1945) over moderator Regout, ordaer lezingen en publikaties 1945-1949. KDC Nijmegen, persoonlijk archief Cals.

³² Schelfhout, Mr J.M.L.Th. Cals in memoriam, Uitleg, p. 6.

³³ G. Puchinger, *Hergroepering der partijen?*, Delft 1968, p. 470. Het was interessanter geweest, indien Cals het standpunt van de SDAP had moeten vertegenwoordigen.

zien te voorkomen, dat hij verwickeld raakte in de strijd tussen de politieke partijen.³⁴

In 1937 hield de actuele politiek zich vanwege de heersende economische crisis en de op handen zijnde grondwetsherziening vooral bezig met het vraagstuk van de economische ordening. Daarbij ging het vooral om de vraag, welke taak de overheid moest worden toebedeeld bij het tot stand brengen van de ordening van het bedrijfsleven.³⁵ In de Politieke Klub besprak Jo Cals een rapport van de Anti-Revolutionairen over dit onderwerp. Hij was het niet eens met de strekking van dit rapport, omdat de Anti-Revolutionairen de overheid een te secundaire taak toebedeelden. Zij stelden zich op het standpunt, dat de overheid de economische ordening niet primair tot stand mocht brengen, maar pas mocht optreden door middel van wetgeving, als deze ordening vanuit de maatschappij zelf tot stand was gekomen. De Anti-Revolutionairen huldigden het principe van soevereiniteit in eigen kring. Alhoewel het verschil met het standpunt van de RKSP in wezen niet erg groot was, zag deze partij de taak van de overheid als subsidiair. Dit wil zeggen, dat de overheid tijdelijk een wettelijke basis moest geven aan wat er van onderop in de maatschappij aan het groeien was. De RKSP wilde de overheid al in een vroeger stadium een taak toekennen dan de Anti-Revolutionairen.³⁶ Behalve dat hij achter het standpunt van de RKSP ten aanzien van de taak van de overheid bij economische ordening staat, geeft deze lezing weinig inzicht in de visie van Jo Cals persoonlijk. De volgende lezing, gehouden in 1938 voor de Sociale Studenten Studieclub, deze keer over ordening en het grootbedrijf, geeft meer kijk op de visie van Jo Cals persoonlijk. In deze lezing schaart hij zich achter degenen, die in de jaren dertig kritiek uitten op de liberaal-kapitalistische orde, in het bijzonder door kritiek te uiten op het grootbedrijf. Dit zou in plaats van het algemeen belang het particulier belang nastreven en de mens puur als economische factor beschouwen. Jo Cals was van mening, dat ordening een belangrijke bijdrage zou kunnen leveren aan het oplossen van deze problemen en aan het opheffen van de klassenstrijd, omdat dan de werkgevers en de werknemers zouden gaan samenwerken.³⁷ Uit deze lezing blijkt duidelijk de invloed van 'Humanisme intégral' van Maritain. Ook deze pleit voor een

³⁴ Ordner lezingen 1937-1940, nr. 2. KDC Nijmegen, persoonlijk archief Cals.

³⁵ P.J. Oud, *Honderd jaren. Een eeuw van staatskundige vorming in Nederland, 1840-1940*, Assen 1979, zevende herziene druk, p. 278/279.

³⁶ Ordner lezingen 1937-1940, nr. 3, 'De ordeningsgedachte bij de Anti-Revolutionairen', KDC Nijmegen, persoonlijk archief Cals.

³⁷ *Ibidem*, nr. 5, 'Grootbedrijf en ordening', 16 februari 1938.

corporatieve arbeidsgemeenschap en voor medezeggenschap van de arbeiders.³⁸

Ook een lezing uit 1938 over de moderne jeugdbeweging illustreert de invloed van het neo-Thomistische denken van Maritain op Jo Cals. De moderne jeugdbeweging, – hiermee worden vooral de Katholieke Verkeners bedoeld –, was een reactie op het liberalisme. Zij streefde naar een herstel van de nobele idealen van de middeleeuwen en benadrukte de verwaarloosde samenhang tussen natuur en bovennatuur. Bovendien legde de moderne jeugdbeweging in tegenstelling tot het socialisme een sterke nadruk op ieders persoonlijke verantwoordelijkheid.³⁹ Dit laatste stemt overeen met de geest van de in 1931 verschenen pauselijke encycliciek ‘Quadragesimo Anno’.⁴⁰

De politieke ontwikkeling van Jo Cals gedurende zijn studententijd sluit aan bij die van veel jonge katholieke intellectuelen in de jaren dertig, die zich voelden aangetrokken tot de Franse filosofie van het personalistisch-socialisme. Maritain, die probeerde op deze manier het neo-Thomisme uit te bouwen tot een moderne levensbeschouwing, was een van de exponenten van deze stroming.⁴¹ Het personalistisch-socialisme bevat elementen van het liberalisme en van het socialisme. Het streeft naar een rechtvaardiger samenleving, echter niet door middel van klassenstrijd, maar door ordening van de kapitalistische markteconomie. Het personalistisch-socialisme legt, in tegenstelling tot het socialisme, een sterke nadruk op ieders persoonlijke verantwoordelijkheid. Voorwaarde hiervoor is een geestelijk reveil gebaseerd op een hernieuwd christendom, dat niet meer gericht is op het hierna maals alleen, maar ook op het tijdelijke, het aardse.⁴²

Dat de internationale ontwikkelingen intussen niet aan Jo Cals voorbijgingen, blijkt uit een lezing, die hij in mei 1939 hield voor de Politieke Klub over de rechtsopvatting van het nationaal-socialisme. Hij concludeerde, dat voor de nationaal-socialisten het nationaal belang voorop stond en dat zij geen waarde hechtten aan internationaalrechtelijke overeenkomsten, – zoals bij-

³⁸ Maritain, *Naar een nieuwe christenheid*, p. 188.

³⁹ Ordner lezingen 1937-1940, nr. 4, ‘De moderne jeugdbeweging’, KDC Nijmegen, persoonlijk archief Cals.

⁴⁰ M. de Keizer, *De gijzelaars van St. Michelsgestel. Een elite beraad in oorlogstijd*, Alphen aan de Rijn 1979, p. 104.

⁴¹ L. Rogier, *In vrijheid herboren. Katholiek Nederland, 1853-1953*, Assen 1953, p. 764. In de encycliciek ‘Quadragesimo Anno’ wijst paus Pius XI zowel het kapitalisme als het socialisme af en spreekt zich uit voor een eendrachtige samenwerking van de standen. De twee lezingen van Cals over ordening passen ook binnen het kader van deze encycliciek.

⁴² Maritain, *Naar een nieuwe christenheid*, p. 16.

voorbeeld de Volkenbond –, alleen een verdrag tussen gelijkberechtigde staten had voor hen waarde.⁴³ Jo Cals was zich goed bewust van de dreiging vanuit het nationaal-socialisme voor de internationale orde.

Op 18 mei 1940, drie dagen na de capitulatie van Nederland, behaalden Jo Cals en Paul van Boven – een klasgenoot van het Bisschoppelijk College en later voorzitter van het Nederlandse Christelijk Werkgeversverbond – een uur na elkaar hun meesterstitel.⁴⁴ Van Boven schreef hierover: ‘De voor-naamste hoogleraar, die bepalend was voor de uitslag, was Prof. Vander Heijden. We slaagden beiden, maar Cals waarschijnlijk met een betere aantekening dan ik. Hij immers kreeg behalve de bul, de enige dochter van de hoogleraar’.⁴⁵

Met het behalen van de meesterstitel is de periode van vorming in het leven van Jo Cals zo goed als afgesloten en breekt de tijd aan, dat hij zelf maatschappelijke verantwoordelijkheid gaat dragen.

III. 1940-1944: *Eerste oriëntatie in het politieke leven*

Alhoewel de oorlogsjaren van grote invloed zijn geweest op het gemotiveerd raken van Cals om zelf actief aan de politiek te gaan deelnemen, bevat zijn persoonlijk archief geen materiaal uit die jaren met uitzondering van een rede, die hij hield bij zijn aanvaarding van het praesidiaat van Carolus in juni 1940. Alleen een interview van Dr G. Puchinger met Cals, afgenomen in 1968, geeft enige informatie over deze jaren van de kant van Cals persoonlijk. Verder ben ik voor wat mijn gegevens betreft voor dit hoofdstuk grotendeels aangewezen geweest op de literatuur.

Zoals al eerder vermeld liet Cals zich door moderator Regout overhalen om na zijn afstuderen toch nog een jaar praeses te worden van Carolus. Regout streefde er naar, dat de studenten zich meer bewust zouden worden van hun maatschappelijke taak.⁴⁶ Om dit te verwezenlijken had hij een aantal reorganisatie-plannen bedacht. Cals zette die gedeeltelijk uiteen in zijn aanvaardingsrede in juni 1940. Zo moest om de onderlinge saamhorigheid van de studenten te vergroten het corps – Carolus – worden opengebroken en het

⁴³ Ordner lezingen 1937-1940, nr. 7, ‘De rechtsofvatting van het nationaal-socialisme’ (mei 1939), KDC Nijmegen, persoonlijk archief Cals. Deze lezing is gebaseerd op het boek ‘*La conception Hitlerienne du droit*’ van Marcel Cot, Parijs 1938.

⁴⁴ Verslag van de Directeur, Dagboek september 1942-1956, p. 23, 30 september 1943, archief BC Roermond (inv.nr. 23).

⁴⁵ Van Boven, Zowat 50 jaar geleden. Herdenken en vooruitzien, p. 26.

⁴⁶ G. Puchinger, Hergroepering der partijen?, p. 469.

lidmaatschap ervan voor alle studenten verplicht worden gesteld.⁴⁷ De studenten moesten er voor zorgen meer midden in de maatschappij en in dienst van het volk te staan. Zonder een godsdienstige levenshouding zouden deze plannen echter niet kunnen worden verwezenlijkt.⁴⁸ Uit dit laatste spreekt niet alleen de invloed van Regout, maar ook het idee van een geestelijke reveil van het personalistisch-socialisme en Maritain.

De aanleiding tot de in hechtenisneming van Cals in september 1940 hield indirect verband met deze reorganisatieplannen, die ook waren gericht op een herstel van de nationale geest van Nederland.⁴⁹ Cals werd gevangen genomen daags nadat een Duitser, die lid was van Carolus, de sociëteit was uitgezet, omdat hij tijdens het zingen van het Wilhelmus gewoon met zijn pijp in de mond was blijven zitten.⁵⁰ De gevangenschap van Cals duurde nog geen twee maanden en de omstandigheden waren vrij gunstig. Hij kreeg voldoende te lezen en zijn verloofde mocht hem in het geheim bezoeken.⁵¹ Toen hij uit de gevangenis werd ontslagen, kreeg hij wel het verbod redevoeringen te houden. Aan dit verbod hield hij zich echter niet. Dezelfde avond nog sprak Cals de leden van Carolus al toe.⁵²

In mei 1941, kort na zijn aftreden als praeses, trouwde Cals met Truus van der Heijden.⁵³ Samen met zijn vrouw vestigde hij zich als advocaat en procureur in Nijmegen.⁵⁴ Vanaf 1941 was Cals ook als assistent verbonden aan de juridische faculteit.⁵⁵

Cals kreeg pas na zijn trouwen geleidelijk meer contact met de illegaliteit. Op het betrokken raken van Cals bij de actieve politiek waren zijn activiteiten in de illegaliteit van invloed.⁵⁶ Alhoewel Cals behoorde tot de Orde

⁴⁷ Ordner lezingen en publikaties 1945-1949, artikel van Cals in de 'Vox Carolina', februari 1945. KDC Nijmegen, persoonlijk archief Cals.

⁴⁸ Ordner lezingen 1937-1940, nr. 10, 'Aanvaardingsrede praeses', 21 juni 1940, KDC Nijmegen, persoonlijk archief Cals.

⁴⁹ Ibidem, p. 3.

⁵⁰ L. de Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, IVa, tweede helft, Den Haag 1972, p. 788. De Jong noemt september 1940 (gebaseerd op Documenten KU Nijmegen), Cals noemt in gesprek met Puchinger (p. 469) oktober 1940. De Jong spreekt van een maand gevangenschap en Cals van twee maanden (p. 479).

⁵¹ G. Puchinger, *Hergroepering der partijen?*, p. 469. Cals zat gevangen in Arnhem en Nijmegen.

⁵² De Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden*, IVa, tweede helft, p. 788.

⁵³ Puchinger, *Hergroepering der partijen?*, p. 470.

⁵⁴ J. Bosmans, Cals, Jozef Maria Laurens Theo, in: *Biografisch woordenboek van Nederland*, onder red. van J. Charité, Den Haag 1979, I, p. 107.

⁵⁵ Ibidem, p. 107.

⁵⁶ Puchinger, *Hergroepering der partijen?*, p. 468.

Dienst en zijn huis regelmatig ter beschikking stelde aanonderduikers en voor vergaderingen van illegalen,⁵⁷ wordt hier alleen ingegaan op zijn activiteiten in de illegaliteit, die betrekking hebben op het thema, dus op zijn activiteiten in de Nederlandse Unie en de Christofoorgroep.⁵⁸

De Nijmeegse afdeling van de Nederlandse Unie was al in juli 1940 opgericht door Mr C.J.A.M. ten Hagen en haar top bestond vooral uit jonge academisch gevormde katholieken zonder politieke ervaring.⁵⁹ Zowel het Nederlandse episcopaat als de partijleiding van de RKSP hadden er geen bezwaar tegen als katholieken toetraden tot de Nederlandse unie, ofschoon die niet uitdrukkelijk behoorde tot de katholieke zuil.⁶⁰

Het is niet met zekerheid te zeggen, wanneer Cals als medewerker bij de Nederlandse Unie betrokken is geraakt. In ieder geval behoorde hij niet tot degenen, die vanaf het eerste begin als medewerkers in de Unie actief zijn geweest.⁶¹ Waarschijnlijk is Cals na mei 1941 tot de Unie toegetreden. Bij dit besluit zullen zowel het stellen van een daad van verzet tegen de Nationaal Socialistische Beweging/NSB en de Duitse bezetters, als het feit dat het politieke programma van de Unie hem aansprak een rol hebben gespeeld. De Nederlandse Unie stond kritisch tegenover de vooroorlogse politieke partijen en had zich tot taak gesteld de bevolking voor te bereiden op de nieuwe sociale en politieke ordening, die na de oorlog zou moeten ontstaan.⁶² Dit laatste past in de sfeer van de rede, die Cals hield bij de aanvaarding van zijn praesidiaat. Vast staat wel, dat velen door hun lidmaatschap van de Nederlandse Unie politiek geïnteresseerd en gemotiveerd raakten.⁶³ In december 1941 werden de Nederlandse Unie en de eigen

⁵⁷ H. Termeer, *Nijmegen frontstad, september 1944 - mei 1945. Politiek en vakbeweging*, Zutphen 1979, p. 206. Correspondentie met Termeer (dd. 21 september 1984): Cals verleend veelzijdig steun aan illegale organisaties vaak met groot eigen risico.

⁵⁸ Formeel gezien is de Nederlandse Unie tot december 1941 niet illegaal te noemen. Voor de overzichtelijkheid is dit toch gedaan, mede omdat de besprekingen over hoe de Nederlandse samenleving er na de bevrijding uit moest zien in feite illegaal waren.

⁵⁹ Termeer, *Nijmegen frontstad*, p. 24.

⁶⁰ De Keizer, *De gijzelaars van St. Michelsgestel*, p. 126.

⁶¹ Getuigenis Mr C. ten Hagen, GA Nijmegen, Archief der commissie tot documentatie van het verzet in Nijmegen, (inv.nr. 84), p. 3: Cals behoorde tot de latere medewerkers van de Nederlandse Unie. Correspondentie met Dr V.A.M. Beerman (dd. 1 oktober 1984), – Unie-topman en oud dispuutgenoot van Cals –: Cals behoorde niet tot de Unie-top Nijmegen.

⁶² *Ibidem*, p. 3.

⁶³ Termeer, *Nijmegen frontstad*, p. 25. Zie ook: De Keizer, *De gijzelaars van St. Michelsgestel*, p. 125: via de Unie-kringen bestond de kans op contacten met mensen met een andere politieke achtergrond of levensbeschouwing. Ik beschik echter niet over gegevens, waaruit blijkt dat Cals aan deze Unie-kringen heeft deelgenomen.

organisaties en verenigingen van de katholieken door de bezetter formeel opgeheven.⁶⁴

In het interview met Puchinger noemt Cals de Nederlandse Unie niet, maar zegt, dat hij vooral contact kreeg met de Christofoorgroep.⁶⁵ Hiermee bedoelt hij waarschijnlijk de eerste Christofoorgroep, die vanaf september 1943 tot en met augustus in Nijmegen actief is geweest. Deze streefde er ook naar het Nederlandse volk te vernieuwen in de geest van de Nederlandse Unie.⁶⁶ Bovendien wilde zij op deze manier het isolement van de katholieken in Nederland verbreken en een einde maken aan het principe van de gesloten katholieke organisatie. In haar maatschappelijke visie ging de Christofoorgroep uit van het personalistisch-socialisme.⁶⁷

Uit het boek van Drs H. Termeer, de getuigenis van Mr Ten Hagen en correspondentie met Dr V.A.M. Beerman blijkt, dat Cals niet heeft gehoord tot de top van de Nijmeegse Christofoorgroep.⁶⁸ Lang kan Cals niet hebben behoord tot de eerste Christofoorgroep, omdat hij begin 1944 gedwongen was onder te duiken.

Toen Cals hoorde dat de Duitsers hem op de gijzelaarslijst hadden gezet, omdat hij onderduikers hielp, is hij in Roermond ondergedoken.⁶⁹ Hij was daar sinds september 1943 leraar staats- en handelswetenschappen op zijn oude school, het Bisschoppelijk College.⁷⁰ Men had hier zelfs een apart leslokaal voor hem ingericht, zodat hij in geval van nood via een ladder naar het dak zou kunnen ontsnappen. Vermomd als Jezuïet met een armband om van de luchtbescherming keerde Cals, vlak voor de luchtlandingstroepen van de Geallieerden op 17 september 1944 landden, in Nijmegen terug. Cals kwam toen midden in de strijd om de politieke vernieuwing terecht.⁷¹

IV. Oktober 1944 - september 1945: Eenheid in verscheidenheid

Zoals we hebben gezien heeft het leven van Cals zich tot nu toe – met

⁶⁴ A.F. Manning, De Nederlandse katholieken in de eerste jaren van de Duitse bezetting, in: *Jaarboek van het Katholiek Documentatie Centrum/KDC*, 8, 1978, p. 115.

⁶⁵ Puchinger, *Hergroepering der partijen?*, p. 470.

⁶⁶ Termeer, *Nijmegen frontstad*, p. 25.

⁶⁷ Thurlings, *De wankele zuil*, p. 115.

⁶⁸ Termeer, *Nijmegen frontstad*, p. 206. Getuigenis Mr C. ten Hagen, p. 10. Correspondentie met Dr V.A.M. Beerman, dd. 1 oktober 1984.

⁶⁹ Puchinger, *Hergroepering der partijen?*, p. 470/ 471.

⁷⁰ Verslag van de Directeur, *Dagboek september 1942- 1956*, Archief BC Roermond (inv.nr. 23): sinds 20 september 1943 nam Cals de lessen waar (officieel tot en met augustus 1945: *Collegeklok*, 1941-1945).

⁷¹ Puchinger, *Hergroepering der partijen?*, p. 471.

uitzondering van zijn lidmaatschap van de Nederlandse Unie – grotendeels afgespeeld binnen het kader van de katholieke zuil. Zo ging hij na een katholieke lagere en middelbare school naar een katholieke universiteit, werd hij actief in de katholieke verkennerij en woonde hij in een overheersend katholiek gebied.

Gedurende de Duitse bezetting was geleidelijk het idee gegroeid om na de bevrijding te komen tot een doorbraak van dit verzuilde vooroorlogse bestel. Omdat de katholieke zuil de grootste was en omdat het Zuiden het eerst werd bevrijd, zou de houding van de katholieken van doorslaggevende betekenis zijn voor het succes van een dergelijke doorbraak.

De periode vanaf de bevrijding van het Zuiden van Nederland in september 1944 tot en met de oprichting van de Katholieke Volks Partij/KVP in december 1945 was bepalend voor de vraag, of de katholieke zuil met haar eigen politieke, sociale en culturele organisaties zou terugkeren, of dat er een doorbraak zou plaatsvinden naar de bevolkingsgroepen met een andere levensbeschouwing dan die van de katholieken.

Met name de jonge katholieke intellectuelen zonder grote politieke ervaring waren veelal voorstanders van een doorbraak van het verzuilde bestel. Zij waren in hun denken sterk beïnvloed door de Franse filosofie van het personalistisch-socialisme, die ook in de jaren 1944-1945 haar aantrekkingskracht bleef behouden.⁷² Voor de oorlog had Cals duidelijk zijn voorkeur voor deze gedachtengang laten blijken. Het is des te opmerkelijker, dat hij zich nu zo voorzichtig opstelde, en zijn invloed aanwendde voor het behoud van wat hij kennelijk als essentiële waarden beschouwde.

De Districts Militair Commissaris/DMC in Nijmegen, majoor Blauw, benoemde bij voorkeur mensen bij het Militair Gezag/MG, die afkomstig waren uit het vernieuwingsgezinde verzet, of die de goedkeuring van die kringen hadden.⁷³ Verder adviseerde de Raad van de Ondergrondse Actie/ROA hem over de benoeming van uit de ROA afkomstige of door de ROA goedgekeurde vakspecialisten uit het bedrijfsleven.⁷⁴ De benoeming van

⁷² Manning, *Het bevrijde Zuiden: kanttekeningen bij het historisch onderzoek*, in: *BMGN*, 96, afl. 2, 1981, p. 195. Van Maritain verschenen in 1942 '*Christianisme et démocratie*' en in 1944 '*Principes d'une politique humaniste*'. Het is niet met zekerheid te zeggen in hoeverre deze werken op Cals van invloed zijn geweest.

⁷³ Termeer, Nijmegen frontstad, p. 47. Met vernieuwers worden de voorstanders van een doorbraak bedoeld.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 74. De ROA wordt later de Gemeenschap van Oud Illegale Werkers Nederland (GOIWN). Deze was in de praktijk, bij gebrek aan politieke scholing, nauwelijks actief op het gebied van de politieke vernieuwing. Cals werd op 25 december 1944 toegelaten tot de GOIWN: Correspondentie Termeer, dd. 21 september 1984.

Cals bij het MG tot plaatsvervangend hoofd van de politieke opsporingsdienst kan zowel een gevolg zijn geweest van zijn bekwaamheid als jurist en van het feit, dat hij een rol had gespeeld in de illegaliteit als van zijn vernieuwingsgezindheid.⁷⁵ Cals manifesteerde zich allereerst als integer jurist, zoals bleek uit zijn houding in de kwestie van de arrestatie bevoegdheid. Na de bevrijding drongen de bevolking en de Geallieerden aan op de arrestatie van NSB-ers. Deze arrestaties werden, omdat het MG niet over voldoende mankracht beschikte – het politieapparaat was nog onvoldoende gezuiverd – ook verricht door de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten/NBS en oud-illegalen. Dit had tot gevolg, dat velen werden opgepakt, zonder dat er eerst een procesverbaal was opgemaakt, waaruit moest blijken, waarom de persoon in kwestie gevangen was genomen.⁷⁶

Tengevolge hiervan ontstonden er moeilijkheden over de vraag, in wiens handen de arrestatiebevoegdheid nu moest liggen. Op de achtergrond speelde hierbij ook nog een machtsstrijd tussen het MG, de oud-illegalen – waaronder ook de vernieuwers – en de politie.

Naar aanleiding van nieuwe richtlijnen, die de politie alle arrestatiebevoegdheid ontnamen, vond er op 13 en 14 november 1944 een vergadering plaats in Nijmegen. Daar had men grote bezwaren tegen deze nieuwe richtlijnen, omdat het politieapparaat al voldoende was gezuiverd en er dus een goede samenwerking bestond tussen de politie en de oud-illegalen.⁷⁷ Tijdens deze vergadering, die plaatsvond in aanwezigheid van Dr J. Hoekstra namens het MG en Mr E.L.M.H. Baron Speyart van Woerden namens de politie, zei Cals: 'Het is niet de taak van de illegaliteit de bevoegdheden van de politie over te nemen, maar zich zo snel mogelijk uit te schakelen'. Bovendien benadrukte Cals het belang van het juridische aspect bij het verrichten van arrestaties. Daar de grondslagen van onze rechtstaat niet uit het oog mochten worden verloren, moest er bij iedere arrestatie een procesverbaal worden opgemaakt.⁷⁸

⁷⁵ Dit wordt bevestigd door Dr Beerman, (correspondentie dd. 1 oktober 1984), die majoor Blauw adviseerde over benoemingen (zie Termeer, Nijmegen frontstad, p. 53). Beerman behoorde zelf tot de vernieuwingsgezinden en kan zich niet herinneren Cals te hebben voorgedragen. Zie ook: G. Puchinger, *Nederlandse minister-presidenten van de twintigste eeuw*, Den Haag 1984, p. 259: Cals vervulde tijdens de Tweede Wereldoorlog functies op grond van zijn doctoraal rechten.

⁷⁶ A.D. Belinfante, *In plaats van Bijljesdag*, Assen 1978, p. 53/54.

⁷⁷ De Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, Xa, tweede helft, Den Haag 1980, p. 782.

⁷⁸ Enquête Commissie Regeringsbeleid, 1940-1945. Verslag behoudende de uitkomsten van het regeringsbeleid, deel Vc, verhoor van baron Speyart van Woerden.

Terzelfder tijd spande Cals zich in de katholieke jeugdbeweging te herstellen. Hij gaf daarbij de voorkeur aan het herstel van de katholieke waarden boven een geforceerde integratie van de vooroorlogse bevolkingsgroepen in de Nederlandse samenleving.

De voorstanders van een doorbraak van de verzuilde Nederlandse maatschappij streefden na de Tweede Wereldoorlog niet alleen naar een doorbraak op politiek gebied, maar ook naar een doorbraak van de verzuilde sociale en culturele organisaties. Met name deze organisaties waren van belang voor het in stand houden van de verzuiling aan de basis van de maatschappij. Omdat iedere zuil haar eigen scholen, sport- en muziekverenigingen had, waren de contacten tussen de zuilen in het leven van alle dag zeer gering. Een doorbraak van de sociale en culturele organisaties was dus essentieel voor het succes van een doorbraak op politiek gebied.

In dit hoofdstuk wordt eerst ingegaan op de visie van Cals op een doorbraak van de sociale en culturele organisaties, omdat chronologisch gezien, zowel de Nederlandse bisschoppen als Cals persoonlijk hun standpunt ten aanzien van het herstel van deze eigen katholieke organisaties eerder definitief hadden bepaald dan ten aanzien van het herstel van een politieke partij voor katholieken. Aan de hand van de houding van Cals tegenover de katholieke jeugdbeweging wordt zijn visie op het herstel van de sociale en culturele katholieke organisaties bekeken; zijn bereidheid tot samenwerken met andere katholieke jeugdorganisaties – van belang voor het handhaven van de eenheid binnen de zuil – en met de jeugdorganisaties van andersdenkenden, als voorspel op de politiek.

Al eind september 1944, drie maanden voordat de bisschoppen van Zuid-Nederland zich in het openbaar uitspreken voor het herstel van de eigen katholieke sociale en culturele organisaties, begon Cals met de heroprichting van het nationaal hoofdkwartier van de Katholieke Verkenner in Nijmegen.⁷⁹ Deze heroprichting van de Katholieke Verkenner naar vooroorlogs model vond plaats, ondanks de besprekingen gedurende de Duitse bezetting tussen de besturen van de verschillende katholieke jeugdorganisaties over de mogelijkheid van samenwerking na de bevrijding.⁸⁰

⁷⁹ J. Bank, *De katholieken en de Indonesische revolutie*, Dieren 1984, tweede druk, p. 127: In september 1944 concludeerde de Bisschoppelijke Adviescommissie op advies van pater Stokman, dat de sociale en culturele organisaties op katholieke grondslag moeten worden hersteld.

⁸⁰ Ordner lezingen en publikaties 1945-1949, 'Kampoelan 1946', KDC Nijmegen, persoonlijk archief Cals. Dit in tegenstelling tot De archieven van het KDC, band 2, p. 165: Deze groep was wel op de hoogte van het streven om te komen tot één katholieke jeugdbeweging.

Met deze heroprichting van de Katholieke Verkenneren had Cals zeker de bedoeling uiteindelijk bij te dragen tot een herstel van de katholieke zuil. In een radiorede voor 'Herrijzend Nederland' in maart 1945 zei Cals namelijk het volgende: 'De vorming van de kinderen moet geheel in handen van principiële katholieken liggen'. Dit gold zowel voor het onderwijs als voor de jeugdbeweging. De katholieken moesten hun eigen organisaties hebben tot de top toe.⁸¹ Dit eigen katholieke onderwijs was volgens Cals niet schadelijk voor de nationale eenheid van Nederland, maar zou deze juist verdiepen, omdat de katholieken zo een eigen bijdrage konden leveren aan de opbouw van de Nederlandse cultuur. Cals toont zich hier een voorstander van 'eenheid in verscheidenheid'. Om deze eenheid te bereiken was hij bereid tot samenwerken met andersdenkenden, echter met behoud van ieders eigen identiteit.⁸²

Het beginsel van eenheid in verscheidenheid demonstreerde Cals ook in de kwestie van de samenwerking met de andere katholieke jeugdorganisaties. In juli 1945 drong het Nederlands episcopaat aan op één katholieke jeugdbeweging om zo de eenheid onder de katholieke jongeren te behouden.⁸³ Er werd door het episcopaat een voorlopig bestuur ingesteld onder leiding van Mr R. Höppener, de vroegere hopman van Cals. Van dit voorlopig bestuur, waarin alle vier de jeugdbewegingen voor katholieke jongeren waren vertegenwoordigd, werd Cals in oktober 1945 vice-voorzitter.⁸⁴

De besprekingen van het voorlopig bestuur verliepen van begin af aan uiterst moeizaam, omdat de onderlinge verschillen erg groot waren. Vooral de Katholieke Verkenneren bleven vasthouden aan hun eigen identiteit en waren niet bereid om water bij de wijn te doen om zo alsnog de door het episcopaat beoogde samenwerking tot stand te brengen. Met het aftreden van Mr Höppener in december 1945 kwam er voorlopig een einde aan het streven om te komen tot één katholieke jeugdbeweging.⁸⁵ Als vice-voorzit-

⁸¹ Ibidem, Radiorede 16 en 17 maart 1945, p. 3. Sinds februari 1945 was Cals commissaris van het nationaal-hoofdkwartier der Katholieke Verkenneren. Deze functie was belangrijker dan zij op het eerste gezicht lijkt, omdat de verkenneren werden ingezet als koeriers voor het MG. Correspondentie met Drs Termeer, dd. 21 september 1984.

⁸² Ibidem, p. 2. Cals heeft deze bewering ontleend aan een artikel in '*Je maintiendrai*'. Vergelijk ook: Maritain, *Naar een nieuwe christenheid*, p. 165 en 168.

⁸³ De archieven van het KDC, band 2, p. 165: Katholieke Verkenneren, Jonge Wacht, Kruisvaart en Jong Nederland.

⁸⁴ Archiefdoos 20, Jeugdwerk, Map 'Bestuur KJB', KDC Nijmegen, persoonlijk archief Cals. Cals was al op 29 juli 1945 door Mr Höppener voorgedragen als vice-voorzitter. Op 10 oktober 1945 werd hij officieel benoemd door de aartsbisschop, De Jong.

⁸⁵ Ibidem, brief van Mr R. Höppener aan de aartsbisschop, kardinaal De Jong, dd. 12 november 1945.

ter van het voorlopig bestuur had Cals een belangrijk aandeel in de besprekingen. Uit het mislukken van de besprekingen kan wel worden geconcludeerd, dat Cals de voorwaarde van het behoud van ieders eigen identiteit, ook binnen de katholieke zuil zelf, liet prevaleren boven samenwerken ter versterking van de katholieke eenheid.

De deelname van Cals aan het Wereldjeugdcongres in Londen in november 1945 namens de Katholieke Verkenners en het voorlopig bestuur van de katholieke jeugdbeweging geeft enige kijk op zijn standpunt ten aanzien van samenwerking met de jeugdbewegingen van andersdenkenden.

Cals begon zijn verslag van het congres met een commentaar op de eenzijdige samenstelling van de delegaties van de deelnemende landen.⁸⁶ Het merendeel van de delegaties was volgens hem te links en niet representatief voor de bevolkingssamenstelling van dat land. Ook de Nederlandse delegatie op het congres was, omdat er te weinig katholieken inzaten, niet representatief. Desondanks moest Cals toch toegeven, dat de onderlinge samenwerking goed was.

De sfeer van het congres beviel Cals echter niet, omdat zij werd beheerst door de anti-fascistische en pro-communistische propaganda. Hiermee kon de Nederlandse delegatie zich niet verenigen. Volgens haar moesten zowel het fascisme, als het communisme worden veroordeeld, omdat beiden niet democratisch waren. Democratie bestond niet alleen uit anti-fascisme, maar ook uit beginselen als rechtvaardigheid en naastenliefde. Uit het verslag van de delegatie van het congres blijkt, dat met name Cals de delegatie heeft gewezen op het feit, dat het te eenzijdig was om zich alleen anti-fascistisch op te stellen en niet anti-communistisch.⁸⁷ Samenwerking met de communisten werd door Cals afgewezen, omdat het communisme niet democratisch was en niet uitging van een christelijke mentaliteit.⁸⁸

Vanuit de houding van Cals ten aanzien van de katholieke jeugdbeweging is zijn visie op het herstel van een katholieke politieke partij gemakkelijk te begrijpen.

⁸⁶ Ordner lezingen en publikaties 1945-1949, 'Het wereldjeugdcongres in Londen', artikel in 'Christofoor' december 1945, KDC Nijmegen, persoonlijk archief Cals. Zie ook: Lijphart, Verzuiling, pacificatie en kentering, p. 121: een van de belangrijkste en eenvoudigste regels van de pacificatie-democratie was de evenredigheidsregel.

⁸⁷ Archiefdoos 20, Verslag van de Nederlandse delegatie, p. 15/16, KDC Nijmegen, persoonlijk archief Cals. De Nederlandse delegatie tekende de slotverklaring niet, omdat deze zich alleen uitsprak tegen het fascisme.

⁸⁸ Vergelijk Maritain, Naar een nieuwe christenheid, p. 79 en 129. Op p. 272 zegt hij bovendien: alleen samenwerking met fascist en communisten, als deze is gericht op neutrale en materiële kwesties. De Franse editie van dit boek verscheen in 1936.

De eerste gebeurtenis, die licht werpt op de visie van Cals op een politieke doorbraak, is zijn lidmaatschap van de dagelijks bestuur van de op 17 december opgerichte R.K. Commissie Herstel Nijmegen/RKCHN.⁸⁹ De RKCHN was zeer waarschijnlijk opgericht als een reactie op een enige dagen tevoren gehouden vergadering van katholieken en protestanten in Nijmegen, die streefden naar onderlinge samenwerking.⁹⁰ Bovendien moet niet uit het oog worden verloren, dat al op 5 december 1944 de SDAP afdeling Nijmegen was heropgericht.⁹¹

De RKCHN had als doelstellingen: het uiteenvallen van de katholieken te voorkomen en het in eigen kring sterk maken van de katholieken tegen aanvallen van buiten.⁹² De RKCHN was dus gericht op een herstel van de katholieke zuil. Zowel met de heroprichting van de Katholieke Verkenners in september 1944, als met zijn toetreden tot de RKCHN liep Cals voor op het standpunt van het Nederlands episcopaat. De bisschoppen hadden zich in december 1944 nog niet uitgesproken voor het herstel van één katholieke politieke partij.

Het is erg moeilijk de positie van Cals binnen het dagelijks bestuur van de RKCHN te achterhalen, omdat het archief van de RKCHN verloren is gegaan.⁹³ Aangezien Cals zitting had in het dagelijks bestuur, kunnen de daden van dit bestuur wel als representatief voor de visie van Cals worden beschouwd.

Voor wat betreft haar standpunt ten aanzien van het herstel van een katholieke politieke partij behoorde de RKCHN tot de voorstanders van een herstel van de verzuilde vooroorlogse Nederlandse maatschappij. Haar visie op de politieke doelstellingen van een dergelijke katholieke politieke partij

⁸⁹ Termeer, Nijmegen frontstad, p. 191, noot 188. Zie ook p. 100: Al vanaf half oktober 1944 kwam er, volgens Cornelissen, een groep katholieken informeel bij elkaar. Of Cals hier ook toe behoorde, is niet met zekerheid te zeggen.

⁹⁰ Ibidem, p. 100.

⁹¹ Ibidem, p. 101. De SDAP-afdeling Nijmegen werd heropgericht als een reactie op het succes van de communisten in Nijmegen.

⁹² Ibidem, p. 101. Zie ook: H. Lenferink, *De terugkeer van de katholieke eenheidspartij na de Tweede Wereldoorlog*, in: *Jaarboek van het KDC*, 10, 1980, p. 89: Prof. Dr J. Kors (1885-1966), – een van de hoofdpersonen achter de oprichting van de RKCHN, die zich als geestelijke wat op de achtergrond hield – stelde, dat de katholieke leer in Nederland geen katholieke partij voorschreef. Het nut van zulk een partij moest worden gezien in het licht der omstandigheden. Deze maakten het herstel van één katholieke politieke partij noodzakelijk. Zie ook Rogier, p. 759: het Nederlands volk heeft ten gevolge van de Tweede Wereldoorlog sterk aan christelijk besef ingeboet.

⁹³ Termeer, Nijmegen frontstad, p. 188, noot 127: het archief der RKCHN is waarschijnlijk verloren gegaan.

vertoont echter verschillen met de politiek van de RKSP van vóór de Tweede Wereldoorlog. Dit komt onder andere tot uitdrukking in het feit, dat er geen topfiguren van de RKSP Nijmegen van vóór de oorlog in het dagelijks bestuur van de RKCHN zitting hadden genomen.⁹⁴

Het standpunt van de RKCHN over een aantal theoretisch en praktisch politieke kwesties vertoont eerder de invloed van het personalistisch-socialisme. De stuwende kracht achter de oprichting van de RKCHN, Dr A.J.M. Cornelissen, Prof. Dr J. Kors (o.p.) en Th. van Steen, streefden, evenals de personalistisch-socialisten, naar een geestelijk reveil. Bovendien zagen zij zowel het liberalistisch kapitalisme, als het communisme als vijanden van het christendom.⁹⁵ De RKCHN presenteerde zich als een lekenorganisatie. Ook hier zien we de invloed van onder andere Maritain, die vond dat de geestelijkheid de tijdelijke en politieke actie niet moest leiden. Net als de RKCHN was Maritain een voorstander van een lekenstaat op christelijke grondslag.⁹⁶

In theorie behoorde de RKCHN tot de voorstanders van een herstel van de katholieke eenheid. Hoe stelde zij zich nu op in de praktijk, toen Mgr Mutsaerts, bisschop van Den Bosch, terwille van het in standhouden van de katholieke eenheid in Nijmegen aandrong op samenwerking met de katholieke vernieuwers in een Comité voor Maatschappelijke Opbouw/CMO?⁹⁷ Tijdens de besprekingen, die hierover werden gevoerd in januari en februari 1945, stelde de RKCHN zich welwillend op, alhoewel zij uit zichzelf nooit aan dergelijke besprekingen zou zijn begonnen. Dat de samenwerking uiteindelijk niet van de grond kwam, was niet alleen een gevolg van de houding van de RKCHN, die een evenredig aandeel verlangde in het creëren bestuurscollege. Ook de houding van de katholieke vernieuwers, die voorstelden personen in het bestuurscollege op te nemen vanwege hun bekwaamheid en niet vanwege hun politieke of godsdienstige achtergrond, droeg in belangrijke mate bij tot het mislukken van de besprekingen.⁹⁸

Na het mislukken van deze onderhandelingen stopten de activiteiten van de RKCHN, omdat zij door de bisschop werden verboden. Dit verbod was waarschijnlijk een gevolg van het feit, dat het duidelijke standpunt van de RKCHN ten aanzien van het herstel van één katholieke politieke partij niet in overeenstemming was met de afwachtende houding van de Zuidneder-

⁹⁴ Ibidem, p. 102.

⁹⁵ Ibidem, p. 103. Vergelijk Maritain, Naar een nieuwe christenheid, p. 79 en 98/99.

⁹⁶ Ibidem, p. 101. Vergelijk Maritain, Naar een nieuwe christenheid, p. 178 en 268.

⁹⁷ Ibidem, p. 105. Naar voorbeeld van Cobbenhagen. Zie p. 92: liberalen, socialisten en communisten werden ook uitgenodigd om aan de besprekingen deel te nemen.

⁹⁸ Ibidem, p. 105 en 93.

landse bisschoppen op politiek terrein.⁹⁹ Alhoewel de RKCHN in Nijmegen niet lang een rol heeft gespeeld, kan uit haar activiteiten worden geconcludeerd, dat Cals een voorstander was van het terugkeren van een katholieke politieke partij. Deze partij zou naar zijn mening echter wel een aantal veranderingen moeten ondergaan in vergelijking tot de vooroorlogse RKSP.

Voor de periode februari 1945 tot en met november 1945 zijn er geen gegevens beschikbaar over de politieke ontwikkeling van Cals. Waarschijnlijk is een drietal ontwikkelingen binnen de RKSP op landelijk niveau van invloed geweest op zijn besluit om in november 1945 bestuurslid te worden van de RKSP afdeling Nijmegen.

Ten eerste werd in juni 1945 het van de partij onafhankelijke Centrum voor Staatkundige Vorming/CSV opgericht. Het CSV had voornamelijk als taak de jonge katholieke intellectuelen aan te trekken, die kritisch stonden tegenover de vooroorlogse RKSP.

Ten tweede zei de waarnemend voorzitter van de RKSP, Mr P.J. Witteman, in augustus 1945, dat de RKSP wel zou blijven bestaan, maar een aantal vernieuwingen zou ondergaan. Zo zou de partijleiding moeten worden verjongd: er zou een herbezinning plaatsvinden op de beginselen van de partij; er zou worden beraadslaagd over de te volgen praktische politiek en over een nauwer contact met de andere partijen.

Ten derde sprak de commissie De Quay van het CSV zich naar aanleiding van een opiniepeiling in september 1945 uit voor de heroprichting van een katholieke politieke partij.¹⁰⁰ Een maand later kwam Dr J.E.D. de Quay (1901-), die in het zuiden werd beschouwd als de belangrijkste woordvoerder van de katholieke vernieuwers, persoonlijk naar Nijmegen voor een bespreking met de Christofoorgroep. Tijdens deze bespreking pleitte hij voor een toetreden tot de RKSP om zo te proberen de partij van binnen uit te hervormen. Naar aanleiding van deze bespreking ontstond er een splitsing binnen de Christofoorgroep tussen degenen, die wel toetraden tot de RKSP en degenen, die bleven streven naar een politieke doorbraak.¹⁰¹ Tot oktober 1946 bleef men echter nog periodiek bij elkaar komen om de onderlinge band niet verloren te laten gaan. Alhoewel het niet zeker is, of Cals de

⁹⁹ Ibidem, p. 106.

¹⁰⁰ A.F. Manning, *De confessionelen. Ontstaan en ontwikkeling van hun politieke partijen*, Baarn 1968, p. 78-86.

¹⁰¹ H. Lenferink, *De terugkeer van de katholieke eenheidspartij na de Tweede Wereldoorlog*, in: *Jaarboek van het KDC*, 10, 1981, p. 110.

bespreking van 15 oktober van De Quay met de Christofoorgroep heeft bijgewoond, heeft hij wel deelgenomen aan de besprekingen van de Christofoor-sympathisanten na oktober 1945.¹⁰²

Het is niet duidelijk, wanneer Cals precies is toetreden tot het bestuur van de RKSP afdeling Nijmegen. Waarschijnlijk in afwachting van wat er landelijk met de RKSP zou gaan gebeuren, was er in Nijmegen eerst een voorlopig bestuur benoemd. Dit werd tijdens de ledenvergadering van 23 november 1945 aangevuld met zeven nieuwe bestuursleden.¹⁰³ Het archief van de KVP afdeling Nijmegen bevat een presentielijst van bestuursvergaderingen vanaf 30 november 1945, die ook door Cals zijn bijgewoond.¹⁰⁴ Uit een brief van Cals aan Mr Höppener d.d. 17 december 1945 blijkt, dat dit toen nog bestuursvergaderingen van de RKSP waren. Cals weigerde het voorzitterschap wegens drukke werkzaamheden.¹⁰⁵

Op 22 december 1945 besloot de partijraad tot het omdopen van de RKSP in Katholieke Volks Partij/KVP. De KVP zou een vooruitstrevende sociaal-economische politiek gaan voeren en streven naar samenwerking met de enige maanden later pas definitief opgerichte Partij van de Arbeid / PVDA. Na 22 december werden de bestuursvergaderingen van de afdeling Nijmegen bij Cals thuis gehouden. Vanaf 23 januari 1946 tekende Cals de presentielijst als voorzitter.¹⁰⁶ De KVP afdeling Nijmegen is dan definitief opgericht. Hieruit mag wel worden geconcludeerd, dat Cals een belangrijke rol heeft gespeeld bij de oprichting van deze afdeling.¹⁰⁷

Vanwege zijn jeugdige leeftijd en zijn lidmaatschap van de noodgemeenteraad kwam hij zonder meer in aanmerking voor het voorzitterschap. In

¹⁰² Correspondentie met Dr Beerman, dd. 1 oktober 1984. Zie ook archiefdoos 20, brief dd. 17 december 1945: 'grote debatten met de Christofoorlieden'. KDC Nijmegen, persoonlijk archief Cals.

¹⁰³ Jaarverslag 1946, Archiefdoos V, GA Nijmegen, archief KVP-afdeling Nijmegen. De namen van de nieuwe bestuursleden worden niet genoemd. Dit archief bevat ook een brief van F.M.J.J. Duynstee, dd. 24 september 1945, (archiefdoos I), waarin het RKSP-bestuur zegt met genoeg kennis te nemen van het voornemen van de afdeling om het bestuur in overeenstemming met de wens van de partij te verjongen.

¹⁰⁴ Ibidem, Map: Gegevens 1945-1946, archiefdoos I. De vergaderingen werden gehouden in Hotel Atlanta.

¹⁰⁵ Archiefdoos 20, Map: Bestuur KJB, KDC Nijmegen, persoonlijk archief Cals. Cals spreekt ook van vergaderingen van de katholieke raadsfractie.

¹⁰⁶ Map: Gegevens 1945-1946, archiefdoos I, GA Nijmegen, archief KVP-afdeling Nijmegen. Brief dd. 11 december 1945: medio januari zal het nieuwe bestuur definitief worden gekozen.

¹⁰⁷ Puchinger, Nederlandse minister-presidenten van de twintigste eeuw, p. 259: Cals richtte de KVP-afdeling Nijmegen op. Uit mijn gegevens komt deze conclusie niet naar voren.

november 1945 was Cals benoemd tot lid van deze noodgemeenteraad en werd hij tevens voorzitter van de katholieke-fractie in de raad.¹⁰⁸ Hiermee en met zijn voorzitterschap van de KVP afdeling Nijmegen brak voor Cals de periode aan, dat hij zelf – voorlopig nog op lokaal niveau – politieke verantwoordelijkheid ging dragen.

Uit dit hoofdstuk, waarin vooral aan de hand van de houding van Cals in de praktijk zijn visie op de doorbraak is bekeken, kan worden geconcludeerd, dat hij een voorstander was van een terugkeer van het vooroorlogs gesloten katholicisme. Hij was geen voorstander van een doorbraak, maar streefde naar een herstel van de katholieke zuil. Hierbij was hij niet alleen een voorstander van het herstel van een katholieke politieke partij, maar ook van een herstel van de katholieke sociale en culturele organisaties van belang voor het instandhouden van de zuil.

Een voorwaarde voor Cals voor zijn uiteindelijk toetreden tot de RKSP was wel, dat deze partij zich intern zou vernieuwen. Gezien het feit, dat hij was beïnvloed door het personalistisch-socialisme van Maritain en zijn lidmaatschap van het dagelijks bestuur van de RKCHN en zijn deelname aan de besprekingen van de Christofoorgroep, was dit te verwachten.

V. Januari 1946 - augustus 1948: Samenwerking?

In het voorgaande hebben we gezien, hoe en wanneer de politieke belangstelling van Cals ontstond en zich verder ontwikkelde. Vanaf 1946 trad Cals voor het eerst zelf op de voorgrond en raakte hij rechtstreeks betrokken bij de politiek als fractievoorzitter van de KVP in de noodgemeenteraad en als voorzitter van de KVP-afdeling Nijmegen.¹⁰⁹ Hij heeft nu beleidslijnen uit te stippelen en die in de praktijk te brengen. Een drietal lezingen van Cals uit 1946 maakt duidelijk, hoe hij de aanhang van de KVP probeerde te vergroten en pas daarna zijn bereidheid toonde tot samenwerking met andere politieke partijen.

Bij de presentatie van het nieuwe bestuur hield Cals, als voorzitter, een rede voor de KVP afdeling Nijmegen op 6 februari 1946. De inhoud van deze rede

¹⁰⁸ Raadssignaat 1945-1946, GA Nijmegen. Cals is op 27 november 1945 beëdigd als gemeenteraadslid, dus nadat het bestuur van de RKSP was uitgebreid. Termeer, Nijmegen frontstad, p. 191, noot 188: Cals werd, als enig lid van het dagelijks bestuur van de RKCHN, lid van de noodgemeenteraad. Waarschijnlijk omdat hij, als enige, is toegetreden tot het bestuur van de RKSP Nijmegen.

¹⁰⁹ Raadssignaat 1945-1946, GA Nijmegen. Pas op 8 mei 1946 presenteerden de katholieken zich – met uitzondering van Mr Ten Hagen – als fractie in de noodgemeenteraad. Op de voorgaande vergadering van 10 april had de PVDA zich als fractie gepresenteerd. Voor de duidelijkheid wordt in dit hoofdstuk steeds gesproken van KVP en PVDA.

was duidelijk afgestemd op de oprichting van de PVDA, als partij van de doorbraak, drie dagen later en op de eerste Tweede Kamerverkiezingen sinds de bevrijding in mei 1946.

Nadat hij eerst de persoonlijke verantwoordelijkheid van een ieder had benadrukt, ging Cals in op de vraag waarom men wel voor de KVP en niet voor de PVDA moest kiezen.¹¹⁰ Gezien het 'reisdoel', een staat die in overeenstemming was met de katholieke beginselen, was er maar een weg mogelijk, die van de KVP. Dit reisdoel zou de KVP bereiken via de oude vertrouwde weg van de RKSP, aangepast aan de eisen van zijn tijd. De PVDA werd in deze rede door Cals vergeleken met een groots opgezette moderne luchthaven in aanbouw. De manier van reizen door de lucht was echter niet te verkiezen boven de route over land van de KVP, omdat het reisdoel van de vliegtuigen onduidelijk was. Daarom moest men de weg van de KVP verkiezen boven die van de PVDA.

Er was echter wel samenwerking mogelijk tussen de KVP en de PVDA door middel van een gemeenschappelijk urgentieprogramma op voorwaarde, dat de etappes van de reis van te voren duidelijk waren aangegeven.¹¹¹ Dit gemeenschappelijk urgentieprogramma had voor het landelijk partijbestuur van de KVP vooral de bedoeling het nieuwe karakter van de partij verder te benadrukken ten einde de populariteit van de KVP bij de kiezers te vergroten; het was tevens een concessie aan de vernieuwers binnen de partij.¹¹²

Cals was zich zeer goed bewust van de aantrekkingskracht, die de PVDA had op veel jonge katholieke intellectuelen in Nijmegen. Daarom stuurde hij ook – nadat Dr W. Schermerhorn (1894-1977), de minister-president, in Nijmegen voor de Nederlandse Volks Beweging een spreekbeurt had gehouden – een verzoek aan Romme om in Nijmegen ook een spreekbeurt te komen houden. Zo wilde Cals de propaganda voor de KVP in Nijmegen op grootse wijzen beginnen.¹¹³

¹¹⁰ Archiefdoos 4 A, Map: KVP Nijmegen, p. 1, KDC Nijmegen, persoonlijk archief Cals.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 4.

¹¹² H. Lenferink, De terugkeer van de katholieke eenheidspartij na de Tweede Wereldoorlog, in: *Jaarboek van het KDC*, 10, 1981, p. 115. Zie ook: J. Bank, *De opkomst en ondergang van de Nederlandse Volks Beweging/NVB*, Deventer 1978, p. 216: de besprekingen, waaraan de AR, de CHU en de PvdV ook hebben deelgenomen, om te komen tot een gemeenschappelijk urgentie-programma mislukken uiteindelijk door de houding van de PVDA.

¹¹³ Archiefdoos I, brief van Cals aan Romme, dd. 1 februari 1946, GA Nijmegen, archief KVP-afdeling. Op 23 maart sprak Romme in Nijmegen over de naoorlogse politiek op de eerste grote openbare vergadering van de KVP Nederland.

In twee andere lezingen, ook uit 1946, werkt Cals nader uit waarom hij juist het 'reisdoel' van de KVP verkiest. Het christendom was voor hem de basis van de ware democratie, aangezien dit alleen voldoende aandacht had voor ieders eigen persoonlijkheid. Niet alleen hierom, maar ook omdat het persoonlijke en het openbare leven hetzelfde gedrag vereisten, moest een politieke partij ook op het christendom zijn gebaseerd.¹¹⁴

Voorwaarde voor het uiteindelijke succes van een dergelijke partij was een geestelijk reveil. Dit geestelijk reveil moest zich richten op een herstel van de mentaliteit van de middeleeuwen. Hiermee bedoelde Cals een herstel van het evenwicht tussen natuur en bovennatuur. De mens moest worden geleid door het geloof en door de rede.¹¹⁵ Deze laatste bewering illustreert nog eens opnieuw de invloed van Maritain op het politieke denken van Cals. Vooral de inhoud van deze laatste twee lezingen geeft aan dat Cals, omdat hij zo'n sterke nadruk legt op het christendom als basis van de staat, nooit een voorstander van een doorbraak kan zijn geweest.

In de praktische politiek volgde Cals aanvankelijk een nog geprononceerde katholieke gedragslijn. Zoals blijkt uit zijn optreden in de noodgemeenteraad van Nijmegen.

De noodgemeenteraad in Nijmegen telde 37 leden, waarvan er 23 behoorden tot de KVP-fractie en 11 tot die van de PVDA.¹¹⁶ De KVP-fractie was dus gezien haar absolute meerderheid niet genoodzaakt tot samenwerken met de PVDA of een van de andere in de raad vertegenwoordigde partijen. Een van de weinige keren, dat de KVP en de PVDA blijk gaven van eensgezind optreden, was, toen Cals zijn beklag deed over het feit, dat de gemeenteraadsleden zich onvoldoende konden voorbereiden op de raadsvergaderingen, omdat zij de stukken niet van te voren kregen toegestuurd.¹¹⁷ Uit de houding van Cals als fractie-voorzitter blijkt echter, dat de KVP-fractie er vooral op was gericht de katholieke zuil in Nijmegen te versterken en niet op samenwerken met de PVDA. Zo stemde de fractie, ondanks de

¹¹⁴ Ordner lezingen en publikaties 1945-1949, 'Ons vaderland in de branding', Sociale Week Nijmegen, 6 maart 1946, KDC Nijmegen, persoonlijk archief Cals. Het is niet duidelijk, hoe het publiek van deze en de volgende lezing was samengesteld.

¹¹⁵ Ibidem, lezing uit 1946 in het Frans: 'Les Catholiques Néerlandais et la politique'.

¹¹⁶ J. Bosmans, De gemeenteraadsverkiezingen van Nijmegen in 1946, in: *Nijmeegse Studiën*, deel V, 1974, p. 6. Verder hadden de CHU en de PvdV ieder een zetel en een partijloze. De leden waren gekozen via een systeem van kiesmannen. De communisten waren niet in deze gemeenteraad vertegenwoordigd, omdat zij geen kiesmannen ter beschikking hadden gesteld.

¹¹⁷ Raadssignatuur 1945-1946, 8 mei 1946, GA Nijmegen. Er bestaat geen archief meer van de KVP-gemeenteraadsfractie uit die tijd.

oppositie van de PVDA, voor de aanstelling van een katholiek als leraar op een openbare school.¹¹⁸ Toen er sprake was van het instellen van een gemeentelijk-bureau voor lichamelijke opvoeding en sport, zorgde de KVP-fractie er voor, dat in de verordening duidelijk werd gesteld dat het zelfstandige en principiële standpunt van organisaties en verenigingen moest worden geëerbiedigd.¹¹⁹

Helaas is het niet mogelijk om na te gaan of de houding van Cals zich na 1946 zou hebben gewijzigd toen was gebleken, dat de aanhang van de KVP zelfs groter was dan die van de vooroorlogse RKSP. Cals bleef maar tot oktober 1946 fractie-voorzitter van de KVP in de Nijmeegse gemeenteraad. Hij stelde zich in mei 1946 niet verkiesbaar, omdat hij het niet juist vond deze functie te combineren met het voorzitterschap van de KVP-afdeling.¹²⁰ Cals zal het voorzitterschap van de KVP-afdeling hebben verkozen boven het fractie-voorzitterschap van de KVP in de gemeenteraad van Nijmegen, omdat dit hem meer mogelijkheden zou geven om landelijk binnen de KVP op te klimmen.

Een kwestie die duidelijker licht werpt op de visie van Cals met betrekking tot samenwerking met de PVDA hield verband met het te laat indienen van de lijst met kandidaten van de KVP voor de gemeenteraadsverkiezingen.

Het te laat indienen van de lijst met de KVP-kandidaten was een gevolg van interne spanningen binnen de afdeling over de samenstelling van de lijst en van onnauwkeurigheid van de secretaris van de afdeling.¹²¹ Nadat een anti-PVDA campagne van het katholieke dagblad *De Gelderlander* voor de Tweede Kamerverkiezingen de verhouding tussen de KVP en de PVDA in Nijmegen al had verslechterd, kreeg de PVDA nu de kans de KVP te pakken.¹²² De KVP-lijst werd pas ongeldig verklaard, nadat enkele leden van de PVDA en de CPN in Nijmegen bij de Gedeputeerde Staten van Gelderland in beroep waren gegaan.¹²³ Dit betekende, dat de KVP niet kon

¹¹⁸ Ibidem, 30 januari 1946.

¹¹⁹ Ibidem, 5 juni 1946. Zie ook: Archiefdoos I, brief van Cals dd. 21 juni 1946 aan de KVP-fractieleden, GA Nijmegen, archief KVP-afdeling.

¹²⁰ Dit in tegenstelling tot: Bosmans, *Biografisch Woordenboek van Nederland*, p. 107, Cals tot 1948 lid van de gemeenteraad in Nijmegen. Zie: archiefdoos I, een artikel in *De Gelderlander*, 29 mei 1946, GA Nijmegen, archief KVP-afdeling Nijmegen.

¹²¹ Archiefdoos 4 A, Map KVP Nijmegen, KDC Nijmegen, persoonlijk archief Cals. Standpunt van het bestuur en het feitelijk verloop der gebeurtenissen door Cals uiteengezet. Het bestuur neemt de volle verantwoordelijkheid voor het te laat indienen van de lijst op zich.

¹²² Bosmans, *De gemeenteraadsverkiezingen in Nijmegen in 1946*, Nijmeegse Studiën, V, p. 20/21.

¹²³ Ibidem, p. 11-15.

meedoen aan de gemeenteraadsverkiezingen en dus ook niet zou zijn vertegenwoordigd in de nieuwe gemeenteraad.

De PVDA-afdeling Nijmegen was pas bereid mee te werken aan een oplossing, toen het dagelijks bestuur van de PVDA zich in de persoon van Jhr Mr M.M. van der Goes van Naters, fractie-voorzitter van de PVDA in de Tweede Kamer, met de kwestie ging bemoeien. Deze was bang, dat de verhoudingen in het rooms-rode kabinet Beel hierdoor zouden verslechteren. Bovendien had hij persoonlijk een goede relatie met de burgemeester van Nijmegen, Hustinx, en met Cals, van wie hij verwachtte, dat hij de anti-PVDA campagne zou kunnen matigen.¹²⁴ Cals toonde zich meteen bereid om de PVDA tegemoet te komen. Hierdoor kon er alsnog door de PVDA Nijmegen een verzoek worden gestuurd aan de minister van Binnenlandse Zaken, Dr L.J.M. Beel (1902-1977), om een einde te maken aan deze ongewenste toestand.¹²⁵

Uiteindelijk werd er door het parlement een noodwet aangenomen, waardoor de verkiezingen in Nijmegen werden uitgesteld en de KVP alsnog een lijst met kandidaten kon indienen.¹²⁶ Zo was Cals er, zij het op een wat ongelukkige manier, toch nog in geslaagd de gemeenteraadsverkiezingen uitgesteld te krijgen. Hiertoe had hij een voorstel ingediend in de gemeenteraad, omdat de verkiezingen vielen op de laatste dag van de Nijmeegse Vierdaagse en Cals was bang, dat de opkomst dan aanmerkelijk lager zou zijn.¹²⁷ Ondanks alle moeilijkheden rondom de KVP-kandidaten lijst won de KVP bij de gemeenteraadsverkiezingen, die uiteindelijk op 27 september werden gehouden, twee zetels. De PVDA daarentegen verloor twee zetels.¹²⁸ De tendens van de Tweede Kamerverkiezingen en Statenverkiezingen leek zich, voor wat Nijmegen betrof, door te zetten.

Dr J. Bosmans concludeert in zijn artikel over de Nijmeegse gemeenteraadsverkiezingen van 1946, dat mede dank zij het optreden van Cals een

¹²⁴ Ibidem, p. 22.

¹²⁵ Ibidem, p. 23. Zie ook: archiefdoos I, GA Nijmegen, archief KVP-afdeling: de PVDA ging niet accoord met het voorstel van Cals, dat alle kandidaatsleden voor de gemeenteraad een verklaring ondertekenden, dat zij geen zitting zouden nemen in de gemeenteraad, als de KVP niet alsnog aan de verkiezingen zou kunnen deelnemen. De andere partijen tekenen deze verklaring wel.

¹²⁶ Ibidem, p. 14. Nijmegen was niet de enige gemeente, wel stond alleen in Nijmegen de verhouding KVP PVDA op het spel.

¹²⁷ Raadssignaat 1945-1946, 5 juni 1946, GA Nijmegen.

¹²⁸ Archiefdoos I, Map: Gemeenteraadsverkiezingen 1946, GA Nijmegen, archief KVP-afdeling. Ontleend aan een artikel in *De Gelderlander*, 28 september 1946: ook ten opzichte van de gemeenteraadsverkiezingen van 1939 won de KVP. De RKSP behaalde toen 25.079 stemmen en de KVP nu 29.569.

vroegtijdige polarisatie tussen de PVDA en de KVP in Nijmegen was voorkomen, omdat hij de PVDA de gelegenheid gaf zonder gezichtsverlies bij te draaien.¹²⁹ Mijns inziens zal Cals hier ook maar al te graag toe bereid zijn geweest, omdat de KVP anders niet zou zijn vertegenwoordigd in de Nijmeegse gemeenteraad. Dit had het herstel van de katholieke zuil in Nijmegen aanzienlijk kunnen bemoeilijken.¹³⁰

Theorie en praktijk vertonen in 1946 hetzelfde beeld: Cals was in de eerste plaats gericht op het herstel van een zo sterk mogelijke katholieke politieke partij. Om dit te bereiken gebruikte hij zowel zijn functie als fractie-voorzitter van de KVP in de noodgemeenteraad, als zijn functie als voorzitter van de KVP-afdeling Nijmegen. Het streven naar sociaal-economische hervormingen door middel van een progressieve politiek en in verband hiermee het streven naar samenwerking met de PVDA kwamen voor Cals in die tijd op de tweede plaats. Daarnaast moet worden opgemerkt dat de omstandigheden in Nijmegen dit ook niet direct noodzakelijk maakten.

De periode vanaf de Nijmeegse gemeenteraadsverkiezingen eind september 1946 tot augustus 1948, toen Cals werd beëdigd als lid van de Tweede Kamer, kan in feite kort worden samengevat. Omdat hij geen lid meer was van de gemeenteraad, was Cals niet meer zo direct bij de praktische politiek betrokken, als toen hij fractie-voorzitter was. Hierdoor is het moeilijk om vast te stellen, hoe zijn visie op samenwerking met de PVDA in Nijmegen zich ontwikkelde. Voor wat betreft de vraag, of de katholieke zuil zich na de Tweede Wereldoorlog zou herstellen, was de meest kritische periode voorbij. De numerieke aanhang van de katholieke zuil bleef in de jaren 1946-1960 groeien en overtrof zelfs de vooroorlogse cijfers.¹³¹ Ook uit de jaarverslagen blijkt, dat ook het ledental van de afdeling Nijmegen van de KVP gestaag groeide.¹³²

Cals begon inmiddels zijn werkterrein binnen de KVP uit te breiden naar regionaal en landelijk niveau. In zijn functie als voorzitter van de afdeling Nijmegen, werd hij afgevaardigd naar de statenkring en partijraad van de KVP. Hij werd trouwens ieder jaar zonder tegenkandidatuur herkozen als

¹²⁹ Bosmans, De gemeenteraadsverkiezingen van Nijmegen in 1946, Nijmeegse Studiën, V, p. 33.

¹³⁰ Archiefdoos I, GA Nijmegen, archief KVP-afdeling. In de bedankbrieven die Cals stuurde aan de besturen van de politieke partijen in Nijmegen, sprak hij alleen in die aan de PVDA, dd. 30 juli 1946, de hoop uit op een vruchtbare samenwerking.

¹³¹ Thurlings, De wankelende zuil, p. 117.

¹³² Archiefdoos V, Jaarverslag 1946, GA Nijmegen, archief KVP-afdeling. In 1946 groeit het ledental van 223 naar 2.000. Zie ook: archiefdoos II, artikel in *De Gelderlander* van 21 maart 1947.

voorzitter van de afdeling.¹³³

De enige gebeurtenis die kijk geeft op de visie van Cals op samenwerking met de PVDA op landelijk niveau, is een brief van de afdeling Nijmegen aan het partijbestuur van de KVP. Deze brief werd verstuurd naar aanleiding van een druk bezochte jaarvergadering van de afdeling op 30 januari 1948. Tijdens deze vergadering constateerde Cals een zekere mate van kritiek binnen de afdeling op het beleid van het rooms-rode kabinet Beel.¹³⁴ Deze kritiek was volgens hem dikwijls niet ten onrechte. Cals weersprak echter wel de suggestie, dat de KVP aan de leiband van de PVDA zou lopen. Dit laatste geeft al enigszins aan, in welke richting de kritiek van de afdeling zich vooral bewoog.

In zijn brief aan het partijbestuur stelde het bestuur van de afdeling Nijmegen zich in eerste instantie voorzichtig op. Het achtte zich echter toch, alhoewel bewust van zijn taak volledig achter de politiek van de regering te staan, gerechtigd tot het geven van kritiek. Deze kritiek, die in de brief niet nader werd uitgewerkt, spitste zich toe op drie punten van het regeringsbeleid: de kwestie Indonesië; het middenstandsbeleid; de wederopbouw en de regeling voor de vergoeding van oorlogsschade.¹³⁵ Vooral de eerste twee punten leverden spanningen op binnen de regeringscoalitie. Ten aanzien van Indonesië stelde de PVDA zich welwillender op tegenover de Republiek dan de KVP.

Op sociaal-economisch gebied wilde de PVDA de rol van de overheid vergroten, terwijl de KVP juist het accent wilde leggen op het subsidiariteitsbeginsel.¹³⁶ In 1946, toen er sprake was van een verordening over winkelsluiting, had Cals zich in de gemeenteraad al op het principiële KVP standpunt gesteld van zo weinig mogelijk overheidsbemoeienis.¹³⁷ Ook nu zal de kritiek op het regeringsbeleid ten aanzien van de middenstand vooral zijn veroorzaakt door een te grote bemoeienis van de overheid.

Ook de wederopbouw bracht een toename van het aantal overheidsmaatregelen met zich mee. De kritiek op de vergoeding van de oorlogsschade moet echter worden teruggebracht tot lokale belangen. Nijmegen vond dat de gemeente vanwege haar positie als frontstad recht had op extra oorlogsschadevergoeding.

¹³³ Ibidem, bijvoorbeeld het jaarverslag van 1947.

¹³⁴ Ibidem, archiefdoos V, notulen van de jaarvergadering van 30 januari 1948. De Gelderlander maakt geen melding van deze kritiek.

¹³⁵ Ibidem, archiefdoos I, brief dd. 4 februari 1948.

¹³⁶ Oud, Honderd jaren, p. 329.

¹³⁷ Raadssignatuur 1945-1946, GA Nijmegen: dit in tegenstelling tot de PVDA.

De teneur van de kritiek van de afdeling Nijmegen was dus vooral gericht tegen de te rode signatuur van het rooms- rode kabinet Beel. Dit wordt nog eens bevestigd door de opmerking in de brief aan het partijbestuur, dat de afdeling Nijmegen van mening was dat 'de KVP zich op geen enkele manier en onder geen enkele voorwaarde vóór de verkiezingen mocht binden aan de PVDA'.¹³⁸ Dit in tegenstelling tot de rede van Cals van februari 1946, toen hij zich uitsprak voor een gemeenschappelijk urgentieprogramma van de KVP en PVDA. Toen was het echter nog niet duidelijk, of de oude zuilen zich zouden kunnen herstellen.

Tijdens de jaarvergadering van 30 januari 1948 moest de afdeling Nijmegen kandidaten naar voren schuiven voor de in verband met de grondwetsherziening over Indonesië vervroegde parlementsverkiezingen. Cals heeft zich niet laten overhalen zich kandidaat te stellen voor het lidmaatschap van de Tweede Kamer.¹³⁹ Hij stelde zich wel beschikbaar als plaatsvervanger voor de juridische kwaliteitszetel van Mr J.R.H. van Schaik (1882-1962).¹⁴⁰

Bij de verkiezingen in juli 1948 behield de KVP haar 32 zetels in de Tweede Kamer ondanks de scheur, die was ontstaan in de politieke eenheid van de katholieken door de aparte lijst van Welter.¹⁴¹ Cals werd toch lid van de Tweede Kamer, omdat Van Schaik vice-premier en minister zonder portefeuille werd in het kabinet Drees.¹⁴²

Vanwege zijn benoeming tot kamerlid trad Cals af als voorzitter van de KVP-afdeling Nijmegen. In een ledenvergadering motiveerde hij zijn aftreden als volgt: 'het is niet juist om leiding te geven aan een electoraal college, terwijl men zelf kandidaat is'.¹⁴³

Gedurende de jaren 1946-1948 zijn er nog geen duidelijke aanwijzingen, die wijzen op Cals' latere voorkeur voor samenwerking met de PVDA.

VI. Augustus 1948 – maart 1950: Intrede in de landspolitiek

Toen Cals in augustus 1948 begon met zijn kamerlidmaatschap, was de basis van het kabinet Beel met het oog op de grondwetsherziening voor Indonesië uitgebreid met ministers van de CHU en VVD en was Dr W. Drees (1886-)

¹³⁸ Archiefdoos I, brief dd. 4 februari 1948, GA Nijmegen, archief KVP-afdeling.

¹³⁹ Ibidem, archiefdoos V, De Gelderlander, 31 januari 1948.

¹⁴⁰ Lijphart, Verzuiling, pacificatie en kentering, p. 133/134: Bij deze Tweede Kamerverkiezingen worden voor het eerst deze kwaliteitszetels ingesteld door het partijbestuur van de KVP om zo de fractie te verzekeren van voldoende vakspecialisten. Het partijbestuur besliste over de invulling van deze zetels.

¹⁴¹ Oud, Hondcrd jaren, p. 335.

¹⁴² Ibidem, p. 337.

¹⁴³ Archiefdoos V, notulen van de ledenvergadering van 22 oktober 1948, GA Nijmegen, archief KVP-afdeling.

minister-president geworden.¹⁴⁴ De kwestie Indonesië bleef gedurende het anderhalfjarige kamerlidmaatschap van Cals een dominerende rol spelen. Na een tweede politionele actie in december 1948, gevolgd door een rechtstreeks ingrijpen van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties, werd de kwestie in december 1949 voorlopig beëindigd met de soevereiniteitsoverdracht aan Indonesië.¹⁴⁵

Cals ging als jong en onervaren kamerlid behoren tot de KVP-fractie, die toen met haar 32 leden de grootste fractie in de Tweede Kamer was. Fractie-voorzitter was Mr C.P.M. Romme, gewezen hoogleraar in Tilburg en voormalig minister van sociale zaken, voor wie Cals een grote bewondering heeft gehad. Ondanks de autoritaire indruk, die hij naar buiten toe vaak maakte, stimuleerde hij elk lid van de fractie zijn mening naar voren te brengen.¹⁴⁶ Gezien het feit dat Cals plaatsvervanger was voor de juridische kwaliteitszettel van Van Schaik, was het vrij logisch, dat hij lid werd van de vaste kamercommissie voor privaatrecht en strafrecht.¹⁴⁷ Uit de Handelingen blijkt dat Cals gedurende zijn anderhalfjarig kamerlidmaatschap wel regelmatig aanwezig was, maar zich niet op de voorgrond heeft geplaatst. Hij hield zelfs geen maiden-speech.¹⁴⁸

Toch moet Cals vanwege zijn vroegtijdige benoeming tot staatssecretaris op het departement van OKW de aandacht op zich hebben weten te vestigen. Met name die van Romme, die als fractie-voorzitter een grote invloed had op dergelijke benoemingen. Cals moet echter ook een bekende zijn geweest van de toenmalige minister van OKW, Prof. Dr F.J.Th. Rutten.¹⁴⁹

Wegens de korte duur van zijn kamerlidmaatschap en omdat de fractie zich in de Kamer als een eenheid presenteerde, is het erg moeilijk om een indruk te krijgen van de politieke ontwikkeling van Cals gedurende de periode van zijn kamerlidmaatschap.¹⁵⁰ Ofschoon de politieke ontwikkeling van Cals

¹⁴⁴ Oud, *Honderd jaren*, p. 336.

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 338/339.

¹⁴⁶ Puchinger, *Hergroepering der partijen?*, p. 484. Het KVP-fractiearchief – gedeponeerd bij het KDC – loopt pas vanaf 1949 en bevat in hoofdzaak ingekomen stukken.

¹⁴⁷ *Handelingen der Tweede Kamer, 1948-1949*, I, p. 9 en *1949-1950*, I, p. 29. Cals was plaatsvervanger.

¹⁴⁸ *Ibidem*, 1948-1949 en 1949-1950. Gedurende zijn eerste jaar als kamerlid was Cals meer aanwezig dan gedurende het tweede jaar. Redenen voor zijn afwezigheid zijn veelal ziekte of andere ambtsbezigheden.

¹⁴⁹ Minister Rutten was eerst hoogleraar in de psychologie en pedagogie in Nijmegen en voordien leraar op het Bisschoppelijk College.

¹⁵⁰ Lijphart, *Verzuiling, pacificatie en kentering*, p. 124: de fractie trad naar buiten toe op als eenheid. De Handelingen zijn dus niet erg representatief voor de visie van Cals persoonlijk.

vanaf 1946 nu niet direct in die richting wijst, behoorde Cals volgens Dr J. Bosmans tot de linker vleugel van de KVP-fractie.¹⁵¹

Zijn benoeming tot voorzitter van de Mijnindustrieraad/ MIR in juli 1949 staat hiermee misschien in verband. Bij deze benoeming heeft echter het feit, dat hij van oorsprong Limburger was en een goede bekende van de staatssecretaris van Economische Zaken, Mr W.E.L. van der Grinten (1913-), ook een rol gespeeld.¹⁵²

Alhoewel de wet op de Publiekrechtelijke Bedrijfs Organisaties/PBO pas in oktober 1949 door de Kamer werd aangenomen, functioneerde de MIR al vanaf oktober 1945 als overlegorgaan tussen de werkgevers en de werknemers in de Zuidlimburgse mijnstreek.¹⁵³ Zeker omdat de PBO al sinds de jaren dertig een parapedaardje van de katholieken was als middel om te komen tot sociaal-economische hervormingen, was de benoeming van Cals tot voorzitter van een dergelijk lichaam niet zonder betekenis. Ook voor Cals persoonlijk moet deze benoeming van belang zijn geweest. In zijn functie van voorzitter van de MIR zou Cals er aan kunnen bijdragen de werknemers meer medezeggenschap te geven.

In de toespraak, die hij hield bij zijn installatie als voorzitter van de MIR, zei Cals veel belang te hechten aan een sfeer van vertrouwen en begrip tussen de bedrijfsgenoten onderling. Zijn voornaamste taak, als door de Kroon benoemde voorzitter, was echter het vervullen van een brugfunctie tussen bedrijfstak en overheid.¹⁵⁴

Toen de sfeer van onderling vertrouwen tussen de werkgevers en de werknemers in de MIR was aangetast door een door de Algemene Nederlandse Mijnwerkers Bond/ANMB uitgegeven pamflet, stelde Cals zich als voorzitter neutraal en bemiddelend op. Door te voorkomen dat de pers te veel aandacht aan de kwestie besteedde, zorgde hij er voor dat de tegenstellingen zich niet verder toespitsten. Hierdoor kon de zaak snel worden opgelost en het onderling vertrouwen worden hersteld.¹⁵⁵ Nauwelijks was Cals als voor-

¹⁵¹ Bosmans, Biografisch Woordenboek van Nederland, p. 107.

¹⁵² Oud, Honderd jaren, p. 341: Van der Grinten was, als staatssecretaris, speciaal belast met het door de Kamer loodsen van de wet op de PBO. Hij was een dispuutgenoot en goede bekende van Cals uit Nijmegen. Hij was ook aanwezig bij de installatie van Cals als voorzitter van de MIR op 12 juli 1949.

¹⁵³ Handelingen der Tweede Kamer, 1949-1950, I, p. 236 en C. Raedts, *De opkomst, de ontwikkeling en de neergang van de steenkolenmijnbouw in Limburg*, Assen 1974, p. 182.

¹⁵⁴ Notulen MIR, 12 juli 1949, Sociaal Historisch Centrum Maastricht, archief van de Nederlandse Katholieke Mijnwerkersbond, E.A.N. 581.

¹⁵⁵ Ibidem, 24 oktober 1949. De inhoud van het pamflet was in strijd met de geest van de PBO.

zitter van de MIR goed ingewerkt of hij was gedwongen zijn functie neer te leggen vanwege zijn benoeming tot staatssecretaris.¹⁵⁶

Zowel het kamerlidmaatschap, als het voorzitterschap van de MIR zijn in feite te kort van duur geweest om er conclusies uit te kunnen trekken over de politieke ontwikkeling van Cals. Hij had nauwelijks de kans gehad om zich terdege in te werken.

VII. *Conclusie*

Hoe is nu, kort samengevat, de politieke ontwikkeling van Cals als een op het oog links georiënteerde KVP-er verlopen? Was hij in zijn jongensjaren al overwegend links georiënteerd? Of was deze indruk meer een gevolg van zijn voorkeur voor samenwerking met de PVDA gedurende zijn ministerschap van OKW en vooral toen hij zelf minister-president werd van een rooms-rood kabinet?

Van beslissende invloed op zijn geestelijke ontwikkeling en later op zijn politieke denken is geweest dat zijn gehele vorming heeft plaatsgevonden binnen de structuur van de katholieke zuil.

Tijdens zijn studententijd komen drie punten duidelijk naar voren. Ten eerste de invloed van moderator Regout op Cals, die in verband staat met zijn katholieke opvoeding en daaruit voortkomende sterke godsdienstigheid. Ten tweede de Politieke Klub, die de eerste aanzet vormt voor zijn toekomstige politieke activiteit, doordat zij zijn belangstelling wekt voor actuele politieke vraagstukken. Ten derde de invloed van het boek 'Humanisme intégral' die verband houdt met zijn oriëntatie op veranderingen in de ordening van de samenleving. De invloed van Regout en Maritain staan met elkaar in verband. Zijn sterke godsdienstigheid motiveerde zijn politieke activiteit.

De Tweede Wereldoorlog en de periode vanaf de bevrijding van Nijmegen in september 1944 tot en met december 1945 zijn van doorslaggevende betekenis geweest voor zijn definitief actief worden in de politiek. Ofschoon hij heeft deelgenomen aan de discussies over een doorbraak van de verzuilde Nederlandse samenleving, blijft Cals toch een voorstander van het herstel van een katholieke politieke partij.

De politieke ontwikkeling van Cals tot 1950 is illustratief voor wat Lijphart beschrijft in zijn boek 'Verzuiling, pacificatie en kentering'. Zijn politieke opkomst is een direct gevolg van zijn informele banden binnen de katholieke

¹⁵⁶ Ibidem, 6 maart 1950. Cals was elf vergaderingen voorzitter van de MIR. Vanaf ongeveer de zesde vergadering groeide zijn aandeel in de vergaderingen.

zuil. Tot 1950 is de benaming links georiënteerde KVP-er, in de betekenis van gericht zijn op het tot stand brengen van sociaal-economische hervormingen door middel van samenwerking met de PVDA, nog niet van toepassing.

DE MIJNWERKERSBONDEN IN 1944-1945: DRIE OUDE EN EEN NIEUWE

Dit artikel heeft een beperktere opzet dan de scriptie waaruit het is voortgekomen.¹ Het concentreert zich op de verhoudingen tussen de vier Nederlandse mijnwerkersbonden: de vóór 1940 toonaangevende Rooms-Katholieke Mijnwerkersbond, de mijnwerkersbonden aangesloten bij het NVV resp. het CNV, en de eind september 1944, kort na de bevrijding van Zuid-Limburg, opgerichte Algemene Bond van Werkers in het Mijnbedrijf. Deze laatste bond, die als zogenaamde eenheidsbond een alternatief wilde zijn voor de drie verzuilde bonden, maakte snel opgang. De vooroorlogse mijnwerkersbonden wisten niettemin, aanvankelijk met veel moeite, hun oude posities te herstellen; na de bevrijding van heel Nederland in mei 1945 gingen zij met succes in het offensief tegen de nieuwe bond. De strijd tussen deze exponenten van herstel en vernieuwing op vakbondsgebied wordt in dit artikel tot einde 1945 beschreven.

1. *De mijnwerkersbonden voor en in de Tweede Wereldoorlog*

De eerste vakorganisatie van arbeiders in de snel groeiende steenkolenmijnindustrie in Nederlands Zuid-Limburg (van 1.150 werknemers in 1900 tot 37.645 in 1930, verspreid over vier Staatsmijnen en acht particuliere mijnen) was de Algemene Bond van Christelijke Mijnwerkers, die in oktober 1907 werd opgericht.² Deze bond had oorspronkelijk een interconfessioneel karakter, maar bestond hoofdzakelijk uit katholieke autochtonen. Hij kreeg in 1909 concurrentie van de Algemene Nederlandse Mijnwerkersbond (ANMB), gevormd door sociaal-democraten, van wie velen uit het buitenland of uit het noorden van Nederland afkomstig waren. Met de oprichting van de Protestants-Christelijke Mijnwerkersbond (PCMB), voornamelijk bestaande uit protestantse noorderlingen, in 1919 was de verdeling van de

¹ De mijnwerkersbonden in bevrijd Zuid-Limburg (september 1944 tot het midden van 1945), in oktober 1974 gepresenteerd als doctoraalscriptie aan Prof. Dr A.F.Manning als hoofd van de afdeling Nieuwste Geschiedenis van de Katholieke Universiteit te Nijmegen. Sindsdien is belangrijk nieuw materiaal beschikbaar gekomen uit het ANMB-archief, archief 584 van het Sociaal Historisch Centrum te Maastricht (voortaan afgekort als SHC).

² Remigius Dieteren, *Mens en Mijn. Een halve eeuw strijd, groei en bloei van de Nederlandse Katholieke Mijnwerkersbond*, Heerlen 1953, p. 36 e.v. Dit boek, geschreven in de traditie van de katholieke arbeidersbeweging, bevat in een bijlage overzichten van de ledentallen van de diverse vakorganisaties van mijnwerkers van 1904-1941 en 1945-1953.

vakbeweging langs levensbeschouwelijke scheidlijnen praktisch een feit. Deze verzuiling werd in juni 1926 compleet door de omvorming van de Christelijke Mijnwerkersbond tot de Rooms Katholieke Mijnwerkersbond (RKMB).

De Christelijke (c.q. Rooms-Katholieke) Mijnwerkersbond was traditioneel de bond met de meeste leden. De tweede bond in ledental, de ANMB, bleef na 1926 steeds verder daarbij achter. Begin 1940 telde de RKMB liefst 79% van de georganiseerde mijnwerkers, wat overeenkwam met 34% van het totale aantal mijnarbeiders. Dat de sympathie van de ongeorganiseerde mijnwerkers voor de RKMB vrij gering was, bleek bij de algemene verkiezingen voor de commissies van het Algemeen Mijnwerkersfonds, die de ziekte- en pensioengelden beheerden. Vooral door toedoen van de ongeorganiseerden behaalde de ANMB in 1938 nog één commissiezetel meer dan de RKMB.

De Duitse bezetting in mei 1940 dwong de leiders van de mijnwerkersbonden kleur te bekennen. ANMB-voorzitter C. van de Bilt verklaarde zich in een open brief loyaal tegenover de bezetter, van wie hij kennelijk steun verwachtte voor een samensmelting van de bestaande bonden. De RKMB weigerde eind juli 1941 echter (evenals de PCMB) een nationaal-socialistische bewindvoerder te aanvaarden; op verzoek van het hoofdbestuur verlieten de leden en masse hun bond.³ Van de Bilt werd toen voorzitter van een op bevel van de bezetter gefuseerde mijnwerkersbond, met een lager aantal leden dan de ANMB alleen had geteld. Bij de oprichting van het Nederlands Arbeidsfront in mei 1942 staakte Van de Bilt zijn vakbondswerk, maar drie ANMB-hoofdbestuursleden (onder wie secretaris N. Kramer) gingen wel met die nationaal-socialistische organisatie in zee.

De meeste functionarissen van de RKMB vonden na juli 1941 werk in het mijnbedrijf. Slechts enkele van hen onderhielden daarnaast het contact met de vroegere afdelingsbestuurders of bleven rechtsbijstand verlenen aan oud-leden. RKMB-voorzitter J. Pelzer werd in 1943 op een zijspoor gezet; hij zou na de bevrijding worden opgevolgd door de 34-jarige Frans Dohmen, die pas sinds 1939 districtspropagandist was.

Het mijnbedrijf was voor de Duitsers een 'kriegswichtige' industrie van de eerste orde. Daarom lieten zij de mijndirecties meer personeel in dienst nemen en voerden zij (met moeite) extra werktijden, ook op zondagen, in.⁴

³ P.J. Kaanen, *Uit de dagen van verdrukking, bevrijding en vernieuwing. Verslag van de Nederlandse Katholieke Mijnwerkersbond 1940-1946*, Kerkrade z.j., p. 15. Het commentaar van Kaanen is doorgaans zo subjectief dat het uiterst omzichtig moet worden gebruikt.

⁴ L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, deel 7, 's Gravenhage 1976, p. 74-76.

Desondanks liep de productie van steenkolen na 1941 terug. Dit werd niet alleen door problemen met de materiaalvoorziening en door een sterke stijging van het ziekteverzuim veroorzaakt, maar ook door een trager werkt tempo. De mijnwerkers lieten zich niet meer zo opjagen als in de jaren dertig, toen het werkt tempo onder invloed van de voortdurende dreiging van ontslag hoog was opgevoerd. Daarbij speelde hun afkeer voor het Duitse regime een zekere, maar niet de enige rol.

2. De voorbereiding van een eenheidsbond van mijnwerkers door W. van Exter

Vóór 1940 ergerden vele mijnwerkers zich sterk aan de, bijna onophoudelijke, onderlinge strijd van de RKMB en de ANMB. De politiek van Van de Bilt deed ook een aantal leden van de ANMB twijfelen aan de zin van voortzetting van de strijd tegen de RKMB. Maar het was toch bovenal de gezamenlijke afkeer voor de Duitse bezetter, die katholieke, sociaal-democratische, protestantse en communistische mijnwerkers in de praktijk bij elkaar bracht. De massale deelname aan de april-mei staking van 1943⁵ stimuleerde het streven naar eenheid van alle werkers in het mijnbedrijf zeer: zó zou men eigenlijk na de oorlog samen voor zijn rechten moeten opkomen, dan kon men heel wat meer bereiken dan met de verdeeldheid van voor de oorlog!

Het was echter nog een onuitgemaakte zaak, welke organisatorische vorm er aan het verlangen naar eenheid moest worden gegeven. Al vanaf zijn oprichting streefde het NVV officieel naar één algemene vakbeweging, maar hoezeer dit streven in ANMB-kring was gedegenereerd, toonde het bestuur Van de Bilt in zijn naar collaboratie riekende houding tegenover de Duitsers. Dán hadden de communisten meer recht van spreken, omdat zij zich, zeker na 1935, consequent inzetten voor eenheid van de vakbeweging. Bovendien waren de communisten in de oorlog ondergronds goed georganiseerd, ofschoon hun Zuidlimburgse groep rond het blad *De Vonk* einde 1942 werd opgerold.⁶ De CPN-leiding belastte toen de Amsterdammer Wim van Exter, een man met grote ervaring in de syndicalistische en communisti-

⁵ P.J. Bouman, *De april-mei-stakingen van 1943*, 's Gravenhage 1950, p. 120-126.

⁶ Het vervolg van deze paragraaf is grotendeels gebaseerd op een interview met W. van Exter op 4 februari 1974. Zie ook: Ger Harmsen en Leo Noordegraaf, *Het ontstaan van de Eenheids Vak Centrale*, in: *Te Elfder Ure*, 14 (1973), p. 806-807, en Pieter van Lierop, *Kommunisten in bevrijd Zuid-Nederland: 'voor één socialistische partij!' (september 1944-juli 1945)*, Amsterdam 1984, p. 10-12.

sche beweging, met het partijwerk in Limburg. Voor de 37-jarige Van Exter was de mijnstreek geen onbekend terrein, omdat hij daar al in de jaren dertig werkzaam was geweest als functionaris van de Rode Vakverenigings-Oppositie, onder andere voor de verspreiding van het blad *De Mijnlamp*. Hij dook nu onder bij de communist H. Groesz uit Treebeek-Heerlen.

Van Exter zette in het begin van 1943, met overwegend niet-communisten, een nieuwe groep op rond het blad 'Glück Auf! Orgaan voor Vrijheidsstrijders in Zuid-Limburg', dat de belangrijkste artikelen uit de illegale 'Waarheid' overnam. In 'Glück Auf!' werd aandacht besteed aan brochures als 'Om Neerland's Toekomst', waarin de communist Jan Postma duidelijk stelde: 'Wij hopen vurig, dat na de oorlog eenheidsvakbeweging tot stand komt, waarin plaats is voor alle arbeiders, ongeacht hun godsdienstige of politieke richting'. In 'De Waarheid. Editie voor de mijnstreek', zoals 'Glück Auf!' in januari 1944 kwam te heten, werd de propaganda voor eenheidsvakbeweging voortgezet.

Naast ondergrondse bladen van verschillende richting als *De Waarheid*, *Het Parool*, *Je Maintiendrai* en *Christofoor* bestond er behoefte aan een orgaan, dat zich op het standpunt van alle mijnwerkers als mijnwerker stelde. Hierin voorzag het 'Propagandablad voor de Vakbond in het mijnbedrijf', dat voor het eerst in mei 1943 zou zijn verschenen. Aan 'De Vakbond' werkten, naast Van Exter, leden van de verschillende vooroorlogse mijnwerkersbonden mee, onder andere B. Beverwijk, J.J. Kramer en Silliakus sr. van de oude ANMB. 'De Vakbond' besteedde vooral aandacht aan de arbeidsverhoudingen in het mijnbedrijf, die na de oorlog door één onverdeelde vakbeweging verbeterd zouden moeten worden. Dit denkbeeld scheen aan te slaan bij mijnwerkers van alle richtingen. Uit het enige bewaard gebleven nummer van 'De Vakbond' d.d. 5 augustus 1944, blijkt dat reeds gekozen was voor 'één vakbond voor de gehele mijnindustrie; één bond waarin voor alle werkers in het mijnbedrijf plaats zal zijn; één bond die door zijn optreden de belangen van alle mijnwerkers behartigen kan en behartigen zal'. Van Exter werkte vooral in de zomer van 1944 hard aan de praktische voorbereiding van zo'n vakbond.

3. De oprichting van de eenheidsbond van mijnwerkers (ABWM)

Het eenheidsstreven dat sterk aan de dag trad na de bevrijding van de mijnstreek door geallieerde troepen omstreeks 17 september 1944, leidde binnen korte tijd tot de oprichting van de Algemene Bond van Werkers in het Mijnbedrijf, de eerste eenheidsbond in bevrijd Nederland. Volgens de officiële lezing is de ABWM al op 23 september opgericht, maar in feite is

het een week later gebeurd in het beambtencasino van de Staatsmijnen te Treebeek-Heerlen.⁷

Tot de oprichting opereerden de voorstanders van een eenheidsbond in verschillende groepen, ieder op hun eigen mijn. Hun advies was: nooit meer toestanden als die van voor de oorlog, weg met de leiders in de mijnindustrie die zich on sociaal en onnationaal gedragen hebben; verenigt U daarom in één krachtige organisatie! Hoezeer de massa van de mijnwerkers achter hun eisen voor een grondige zuivering stond, bleek uit de grote bijval die Andreas Nijsten kreeg op de massavergadering van het personeel van de mijn Maurits op 21 september, in tegenstelling tot de woordvoerders van de RKMB en de ANMB, F.S. Dohmen en W. Rappange. Daags daarna overlegden de ondergrondse mijnwerkers Geurts, Hamers, Kretzers en Nijsten op de Maurits over de te volgen koers. In dezelfde tijd moet op de mijn Emma H.J. Meddeler zich hebben opgeworpen als vertegenwoordiger van het personeel, want op zaterdagmiddag 23 september verschenen Nijsten en hij op een bijeenkomst van de directie van de Staatsmijnen met 'vertrouwensmannen van de werklieden'. Zij keerden zich bij deze gelegenheid fel tegen de aanwezigheid van beroepsvakbondsbestuurders, die zij representatief achtten voor de mijnarbeiders. Op 25 september noemden Meddeler en C. van Bree in brieven aan de Staatsmijnendirectie in totaal elf arbeiders, die volgens hen moesten worden opgenomen in de Commissie van Bijstand (een soort personeelsraad) van hun mijnzetel. De directie benoemde hiervan vijf personen, te weten B.L.S. Beverwijk en H.J. Meddeler op de mijn Emma, H. Groesz en C. van Bree op de cokesfabriek Emma, en J.G. Gijzen op de mijn Wilhelmina.⁸ Op de mijn Emma kreeg de 'eenheidsrichting', met twee gelijkgezinde beampten, zelfs een volledig overwicht in de Commissie van Bijstand.

Een sterke stimulans tot de oprichting van een eenheidsorganisatie van mijnwerkers ging uit van de conferentie van de 'Waarheid'-groepen in Zuid-Limburg, die op 24 september in het oude ANMB-gebouw te Heerlen werd gehouden met ruim 150 deelnemers.⁹ Wim van Exter stelde in deze conferentie een oproep voor, waarin onder andere stond: 'Organiseert U in een

⁷ *Limburgsch Dagblad* van 3 oktober 1944, p. 1 (met een negatief naschrift van de redactie), en *Ons Orgaan*, het blad van de ABWM, van 4 augustus 1945, p. 4 (aanwezig bij het SHC).

⁸ Het centraal archief van DSM te Heerlen, Organen van overleg en bedrijfsrechtspraak 1940-1949 (voortaan afgekort als DSM-archief), map 35 en 36, bevat de voordrachten en benoemingen van de commissies van bijstand.

⁹ *De Waarheid*. Editie voor Zuid-Limburg van 7 oktober 1944, p. 1-2 (aanwezig bij W. van Exter te Eemnes en bij J. Jacobs te Geleen), geeft een verslag van deze conferentie.

algemene bond, verhindert dat de oude verdeeldheid der vakbeweging, die reeds zoveel nadelen bracht, weer terugkeert'. De aanwezigen verenigden zich hiermee, zoals ook met de slotleuze: 'Eén arbeiderspartij'.

Op zaterdag 30 september verzamelden zich zeker honderd aanhangers van de eenheidsbeweging onder de arbeiders van de verschillende mijnen in de oostelijke mijnstreek te Treebeek. Daar besloten zij officieel een eenheidsbond op te richten onder de naam Algemene Bond van Werkers in het Mijnbedrijf (ABWM). Er werd een voorlopig hoofdbestuur gevormd, dat bestond uit voorzitter Wim van Exter, secretaris Lei Kretzers, penningmeester B. Beverwijk, en de leden Nijsten, Gijzen en Groeneboer. Als centraal adres van de nieuwe organisatie werd de woning van Beverwijk gekozen, Treebeekplein 56 te Treebeek. Op 2 oktober deelde Van Exter de oprichting van de ABWM, 'welke zich ten doel stelt de belangen van de in het mijnbedrijf werkzame arbeiders te behartigen', aan de directie van de Staatsmijnen mee. Van Exter liet bovendien weten graag met de directie over moeilijkheden in het bedrijf te overleggen.¹⁰

4. *De ontwikkeling van de mijnwerkersbonden in oktober*

Wim van Exter, die zo'n grote rol had gespeeld bij de voorbereiding en bij de oprichting van de ABWM, is maar een week lang voorzitter van de nieuwe bond geweest. Het schijnt dat met name secretaris Kretzers, oud-lid van de katholieke bond van typografen, erop heeft aangedrongen Van Exter te vervangen, sinds hij van diens communistische verleden afwist. Bovendien leek het ook anderen taktischer een katholiek aan het hoofd van een eenheidsbond in Limburg te stellen. Op zaterdag 7 oktober is Van Exter in Hoensbroek geprest zijn functie in de ABWM op te geven; tenslotte week hij voor de 35-jarige autochtone mijnwerker Wiel Hamers, tevens locoburgemeester van Munstergeleen.¹¹ Overigens bleef Van Exter als hoofdredacteur van 'De Waarheid. Editie voor Zuid-Limburg', legaal uitgegeven vanaf 7 oktober te Brunssum, het streven van de ABWM steunen, met artikelen zoals: 'Kan de eenheid onder de mijnwerkers slagen? Ja, het kan!' In verband met de voorzitterswisseling werd een nieuw voorlopig hoofdbestuur van de ABWM gevormd, bestaande uit de dagelijkse bestuurders W. Hamers, L. Kretzers en B. Beverwijk, en de leden N. Geurts, F.H.B. Janssen, J. Gijzen en A. Nijsten. De bestuurswisseling betekende een versterking van het 'Maurits-element' in de ABWM-leiding, want alleen

¹⁰ Map 6 van het DSM-archief bevat deze brief.

¹¹ Het voorgaande is opgemaakt uit de herinneringen van W. van Exter op 4 februari 1974 en van W. Hamers op 6 maart 1974.

Gijzen (uit Spekholzerheide), Janssen en Beverwijk (beiden uit Treebeek) werkten niet op de mijn Maurits. Samenhangend met het meer dorpse karakter van de westelijke mijnstreek en gezien de geringe vakbondservaring van alle bestuurders, rees de vraag of de nieuwe leiding sterk de nadruk zou blijven leggen op de anti-kapitalistische grondslag, waarop de ABWM volgens Van Exter was opgericht.

In oktober begon de ABWM op lokale basis vergaderingen te houden en afdelingen op te richten. Alleen de Zuidlimburgse editie van 'De Waarheid' heeft hier enkele gegevens over gepubliceerd (de ABWM had tot 23 november nog geen eigen orgaan). In 'De Waarheid' van 25 oktober 1944 staat een verslagje van de eerste vergadering van de afdeling Hoensbroek, 'onder zeer grote belangstelling' op zondag 15 oktober gehouden onder leiding van F.H.B. Janssen; als spreker trad H. Husman op, die ook tot afdelingsvoorzitter werd gekozen. 'De Waarheid' van 28 oktober meldt dat op een vergadering van de afdeling Geleen op 22 oktober 'ruim 300 leden aanwezig' waren en dat nog 48 mijnwerkers tot de ABWM toetraden. In 'De Waarheid' van 11 november wordt gesteld, dat de afdeling Hoensbroek al bijna 1.000 leden telde. Hieruit en uit de vage mededeling dat de afdeling Stein 'aan de spits staat met momenteel 't hoogst aantal leden, namelijk van Staatsmijn Maurits',¹² valt op te maken dat de ABWM in de omgeving van de Staatsmijnen Maurits en Emma snel en voorspoedig wortel heeft geschoten.

De opkomst van de ABWM ging vooral ten koste van de ANMB, in mindere mate van de PCMB en de RKMB. De NVV-mijnwerkersbond maakte intern een zware crisis door, in verband met de vervanging van de dagelijkse bestuursleden Van de Bilt en N. Kramer door W. Rappange en P. van Haren,¹³ en schrompelde ineen tot 1/6 van zijn vooroorlogse sterkte. De nieuwe RKMB-voorzitter Dohmen schreef begin oktober, naar analogie van het in de oorlog voorbereide rapport 'De Katholieke Arbeidersbeweging in nieuwe banen', de circulaire 'De Katholieke Mijnwerkersbond in nieuwe banen'.¹⁴ Daarin sprak hij zich uit voor 'radicale hervormingen in het bedrijfsleven en de vrije organisatie'. In de praktijk betekende dit een tweeledig streven: zowel naar verwezenlijking van een publiekrechtelijke

¹² *Ons Orgaan* van 23 november 1944, p. 4; dit was het eerste nummer van het ABWM-blad, dat voortaan eens per twee weken verscheen.

¹³ De nieuwe secretaris P. van Haren werd in het ANMB-hoofdbestuur meermalen gekritiseerd wegens zijn lidmaatschap van de 'foute' Nederlandse Socialistische Werkge-meenschap in de oorlog. Hij stelde tenslotte op 8 april 1945 zijn functie ter beschikking, maar bleef aan als hoofdbestuurslid.

¹⁴ Het in noot 3 genoemde boek, p. 275-276, bevat de tekst van de circulaire.

bedrijfsorganisatie als naar een federatieve samenwerking met de vooroorlogse vakorganisaties van mijnwerkers en -beambten. De nieuwe koers van de RKMB, die spoedig met de ANMB en de PCMB de Federatie van Mijnwerkersbonden oprichtte, maakte aanvankelijk weinig indruk op de ongeorganiseerde mijnwerkers. Daarbij kwam dat ook binnen de RKMB, met name door de districtspropagandisten, werd gepleit voor de wenselijkheid van een eenheidsbond van mijnwerkers 'zonder principiële differentiatie', zoals secretaris P. Kaanen met zorg constateerde.¹⁵ Vlak na de bevrijding was het getij ongunstig voor de vooroorlogse vakorganisaties; de roep om eenheid in hun kring verstomde niet door de vorming van de Federatie van Mijnwerkersbonden.

5. De ontwikkeling van de ABWM in november-januari

In de laatste maanden van 1944 groeide de ABWM zeer sterk. De nieuwe bond, die de drie vooroorlogse mijnwerkersbonden wilde vervangen, sloeg zo bij de mijnwerkers aan, dat zijn bestuur – ook omdat het nog niet de beschikking had over een bondsbureau met toebehoren – de toevloed van leden onmogelijk kon bijhouden. Secretaris Kretzers schreef eind november over 'de duizenden die reeds toetraden tot deze organisatie', maar een nadere bepaling van het aantal leden ontbreekt. Naar schatting bedroeg het ledental van de ABWM bijna twee maanden na de oprichting al ongeveer 5.000. Penningmeester Beverwijk schatte het op 3 januari 1945 op omstreeks 8.000, maar dit getal is geflatteerd.¹⁶ In werkelijkheid zal het aantal contribuerende leden toen tussen de 7.000 en 7.500 hebben gelegen.

Met deze nieuwe macht moest men in de mijnstreek wel rekening houden, zeker ook omdat juist de aanhangers van de eenheidsbond aandrongen op een grondige zuivering.¹⁷ De ingenieurs van de Staatsmijnen F. van Kempen en A. Bergstein, de nieuwe bedrijfsleider van de mijn Maurits, gaven hoofdaalmoezenier K. Roncken een gunstige indruk van de ABWM-leiding.¹⁸ Die indruk werd bevestigd in het eerste gesprek dat Roncken op 2 november had met een delegatie van de nieuwe bond, bestaande uit de

¹⁵ *De Mijnwerker*, het blad van de RKMB, van 11 november 1944, p. 3 (aanwezig bij het SHC).

¹⁶ *Ons Orgaan* van 8 februari 1945, p. 2, verwachtte toen pas de inschrijving van het 8000ste ABWM-lid.

¹⁷ Zoals in het geval van inspecteur E.J. Gerards, dat is besproken in *De Waarheid/Zuid-Limburg* van 2 november 1944, p. 1, en in *Moed en Vertrouwen* van 4 november 1944, p. 1 (aanwezig bij het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie te Amsterdam).

¹⁸ Dit blijkt uit het dagboek van K.W.A.H. Roncken (in archief 641 van het SHC), waaraan ook de volgende citaten zijn ontleend.

katholieken Hamers, Geurts en Kretzers. De delegatie van de eenheidsbond vroeg aan Roncken als geestelijk adviseur van de RKMB tenslotte twee dingen: a. 'Zoo mogelijk een oplossing met den R.K. Mijnwerkersbond – in alle geval beëindiging van de bestrijding'; b. 'of hun katholieke leden mogen toetreden tot de standsorganisatie'. Uit deze verzoeken blijkt duidelijk dat de ABWM-top toenadering tot de RKMB zocht en een fusie niet uitsloot. De RKMB hield voorlopig echter vast aan de federatieve samenwerking met de ANMB en de PCMB; daarvoor nu voelde de ABWM helemaal niet op grond van zijn uitgangspunt als eenheidsbond.

Dat de vertegenwoordigers van het oude (zowel directies als vakorganisaties) niet meer om de nieuwe bond heen konden, bleek uit de reacties onder de mijnwerkers op het tot stand komen eind oktober 1944 van het Voorlopig Orgaan van Samenwerking, een overlegorgaan tussen de mijndirecties en de vooroorlogse beambten- en mijnwerkersbonden. Op 3 november kreeg Roncken eerst bezoek van de ingenieurs A. Bergstein en F. Wijffels, die hem kwamen mededelen dat 'bij het personeel dat niet aangesloten is bij de federatie, groote ontstemming bestaat over het orgaan van samenwerking; ze beschouwen deze niet als *de* vertegenwoordigers van het personeel'. Daarna kwam de adjunct-directeur van de Staatsmijnen, J. Mous, nog klagen over de moeilijkheden die vooral de niet-georganiseerde beambten maakten; tenslotte vond Mous het maar beter 'de eerste officieele bijeenkomst van het Orgaan van Samenwerking even uit te stellen tot de quaestie over de organisaties is opgelost'. Niet in het minst dus ten gevolge van de grote ontevredenheid over de totstandkoming van het Voorlopig Orgaan van Samenwerking (VOS), pleegde de directie van de Staatsmijnen op maandag 6 november overleg met een vertegenwoordiging van de ABWM, bestaande uit de dagelijkse bestuursleden Hamers, Kertzers en Beverwijk, en het hoofdbestuurlid F.H.B. Janssen. Het resultaat van deze bespreking was, dat de Staatsmijndirectie de nieuwe bond erkende en zich bereid verklaarde hem tot het VOS toe te laten.¹⁹ Omdat de particuliere mijndirecties dit standpunt volgden, werd ook de ABWM uitgenodigd voor de eerste vergadering van het VPS op dinsdag 14 november. Op die bijeenkomst verschenen namens de eenheidsbond Hamers en Beverwijk, wat de vertegenwoordigers van de andere vakorganisaties een te grote afvaardiging vonden. Het geharrewar daarover nam niet weg, dat de ABWM als eerste – en naar later zou blijken, ook als enige – eenheidsbond door de werkgevers erkend was.

¹⁹ *Limburgsch Dagblad* van 7 november 1944, p. 2, en *De Waarheid*/Zuid-Limburg van 11 november 1944, p. 2 (met instemming van de redactie). Map 73 van het DSM-archief bevat korte verslagen van de vergaderingen van het VOS.

Intussen liet het dagelijks bestuur van de ABWM een circulaire het licht zien, getiteld 'Wat is het doel van onze organisatie?'.²⁰ Het eerste punt van dit beginselprogramma luidde: 'Alle doelstellingen en maatregelen door de bond na te streven of te nemen, zullen berusten op christelijke grondslag'. Hiermee lonkte de ABWM-leiding duidelijk naar de RKMB en zette zich af tegen de 'Waarheid'-groepen in de mijnstreek. Vervolgens werd als doel van de ABWM aangegeven: 'Bestrijding van alle niet-sociale en liberaal kapitalistische toestanden en machtsinvloeden in het mijnbedrijf'. Op grond van dit punt was de nieuwe bond ook onder andere tegen het vooroorlogse akkoordstelsel (dus niet tegen alle vormen van akkoord), en stelde hij zich later officieel op het standpunt van de nationalisatie der mijnen. De uit de doelstelling afgeleide eisen van de ABWM klonken enerzijds nogal vaag-idealistisch: directe invoering van de bedrijfspgemeenschap waarin door alle werkers menselijk economisch en sociaal moet worden samengewerkt, en een zodanige behandeling van iedere werker door zijn superieuren dat zij als vrienden samenwerken en er geen sprake is van knecht en baas. Anderzijds waren zij op een sociaal zeer vooruitstrevende praktijk gericht: invoering van een standaardloonstelsel, verbetering van alle pensioenen, doorbetaling van alle feestdagen en afschaffing van het verplicht verlof, afschaffing van het premiestelsel door omzetting in loon, invoering van de 40-urige werkweek in de toekomst, en invoering van een wekelijkse rustdag voor de continu-arbeiders. Tenslotte stelde de ABWM-leiding eenvoudigweg dat de vorming van een gecentraliseerd bestuur en de bundeling van alle werkers in het mijnbedrijf in één organisatie noodzakelijk was, om in de lijn van het beginselprogramma, 'gezonde sociaal economische toestanden voor allen te verwezenlijken en in stand te houden'.

Met dit programma, dat de mijnwerkers als muziek in de oren moet hebben geklonken, maakte de ABWM flink propaganda, zowel bij de mijnen als op plaatselijke vergaderingen. Van de districts militaire commissaris, majoor C. Nicolas, kreeg de ABWM toestemming om vergaderingen van op zijn hoogst 50 personen te houden, mits die onder auspiciën van voorzitter Hamers stonden, en mits Hamers, Kretzers, F.H.B. Janssen, Beverwijk of Geurts er het woord voerden. Op deze vergaderingen – over de frequentie ervan bestaan helaas onvoldoende gegevens – werd meestal een (voorlopig) plaatselijk bestuur gekozen, dat de propaganda voor de nieuwe bond verder ter hand nam. Op een districtsvergadering op 31 december in Hoensbroek

²⁰ In map 6 van het DSM-archief bevindt zich een exemplaar van de circulaire, die is weergegeven in het gestencilde werk van J.H. de Wever, *Tien jaren ABWM*, Heerlen 1954, p. 6-7.

gehouden, stelde Kretzers de vraag aan de orde, wanneer verkiezingen voor een hoofdbestuur moesten worden gehouden. Men besloot unaniem deze uit te stellen tot na de bevrijding, 'gezien 't werken van 't H.B.'.²¹

Ondanks de verklaring dat de ANMB zich op christelijke grondslag had gesteld, kregen zijn aanhangers veel verdachtmakingen te verduren van katholieke zijde, niet in het minst van overijverige parochiegeestelijken die de eenheidsbond als min of meer communistisch beschouwden. De beter ingelichte leiding van de Katholieke Arbeidersbeweging (KAB) in Heerlen stelde zich veel voorzichtiger op. De aalmoezeniers Roncken, L. Feiter en M. Poels, de paters Jac. Jacobs en A. Gerats, en Jan Maenen waren het er op 4 november over eens 'dat in alle geval degenen die lid worden van de eenheidsbeweging, niet mogen worden geweerd uit onze standsorganisatie'. Tenslotte verklaarde ook het dagelijks bestuur van de RKMB zich akkoord met de mogelijkheid dat ABWM-leden tot de KAB toetraden.

In de tweede helft van november stelde pater Jacobs, die de situatie in Frankrijk kende door zijn verblijf tijdens de oorlog, een instructie voor geestelijken en katholieke propagandisten op, waarin hij het niet wenselijk noemde 'de leden van den Algemeenen Bond van Werkers in het Mijnbedrijf het recht te ontzeggen dat zij lid kunnen worden van de Standsorganisatie [...]. Men zal dan echter als voorwaarde van aanneming van hen een uitdrukkelijke schriftelijke verklaring vragen dat zij bereid zijn zich aan een eventuele latere beslissing van Z.E. onzen bisschop te onderwerpen'.²² In zijn instructie ontried Jacobs het ten stelligste 'vanaf den preekstoel tegen den Algemene Bond van Werkers in het Mijnbedrijf te spreken', en hij riep de geestelijken op de discussie met de eenheidsorganisatie alleen met zakelijke argumenten te voeren. Op dit schrijven beriep ABWM-voorzitter Hamers zich in een ingezonden stuk in het Limburgsch Dagblad van 9 december 1944; daarin sprak hij de hoop uit 'dat bestrijding op confessionele gronden tot het verleden zal behooren'.

6. *De aanvankelijke houding van de RKMB en de ANMB tegenover de ABWM*

De sinds de bevrijding binnen de RKMB gevoerde strijd tussen de voorstanders van katholieke en van eenheidsvakorganisaties werd in het midden van november beslecht op een wijze die in feite een overwinning voor de meer behoudend gezinden betekende. Aan de beslissing lag ten grondslag de

²¹ *Ons Orgaan* van 11 januari 1945, p. 4.

²² Map 9 van het archief J.H. Ensink (archief 594 van het SHC) bevat deze instructie; zie ook Jacobs' brochure, *Onze houding inzake vakorganisatie*, Heerlen 1944.

formule die hoofdaalmoezenier op 10 november opstelde: 'Contact met den Bond van Werkers – tot een bespreking om zoo goed mogelijke samenwerking en zoo groot mogelijke eenheid van alle bedrijfsgenoten onder oogen te zien. Alle katholieke arbeiders en beambten worden aangespoord lid te worden van hun katholieke organisatie, om langs die weg hun streven naar eenheid te verwezenlijken en later aan een beslissing van het episcopaat te onderwerpen'. Dit standpunt is op een vergadering van RKMB-kaderleden aanvaard, waarbij formele bezwaren opgeworpen werden tegen opnemng van de ABWM in de Federatie van mijnwerkersbonden.

Op maandag 13 november hield de RKMB een hoofdbestuursvergadering,²³ die officieel zou beslissen over de ten opzichte van de ABWM in te nemen houding. Frans Dohmen, die de noodzaak van zakelijke motieven benadrukte, verdedigde er het standpunt van het dagelijks bestuur: 'De vierde bond, die wij erkennen en met wie de Federatie overleg wil plegen en eventueel in de Federatie betrekken, zal binnen niet al te langen tijd kleur moeten bekennen'. De RKMB-leiding wenste vast te houden aan de federatieve vorm van samenwerking met de ANMB en de PCMB, waarin de katholieke bond sterk domineerde, en zij wilde tegenover de ABWM enige reserve in acht nemen, 'daar wij nog niet weten wat zij willen'. Roncken verklaarde nu de overtuiging te zijn toegedaan, dat het het beste was 'onze Confessionele vakbond niet op te doeken, doch dat wij ons bereid verklaren contact te krijgen met de nieuwe mijnwerkersvakbond, en een zo goed mogelijke samenwerking te betrachten van alle bedrijfsgenoten. Meer eenheid in actie moet er komen, want daar gaat het juist om'.

Het standpunt van Dohmen en Roncken viel bij 'meerdere leden' van het hoofdbestuur in slechte aarde: zij bepleitten een nauwere band met de ABWM en de vorming van een echte eenheidsorganisatie. Zij zagen de noodzaak van een katholieke vakorganisatie niet in, getuige hun opvatting 'als alle werkers in een groten bond zijn, kan in de standsorganisatie voor opvoeding en vorming zorg gedragen worden'. Na een lange discussie gingen men tenslotte tot stemming over; het RKMB-hoofdbestuur besloot toen, met 6 tegen 3 stemmen, het standpunt van het dagelijks bestuur over te nemen en voorlopig door te gaan als katholieke organisatie, in het perspectief van een openhartige samenwerking met de andere vakbonden van mijnwerkers. Daarbij bleef de RKMB uitgaan van de federatieve samenwerkingsvorm; de ABWM werd te verstaan gegeven dat 'eerlijk overleg met de nieuwe bond ook mogelijk moet zijn met en eventueel in de federatie'.

²³ De notulen van de vergaderingen van het RKMB-hoofdbestuur, waarop deze alinea is gebaseerd, berusten nog bij de FNV-centrale te Heerlen.

Deze standpuntbepaling had een duidelijk stimulerende uitwerking op de ledenwerving van de RKMB. De propagandisten konden met meer kans op succes bij de mijnwerkers aankloppen na Dohmens verklaring dat 'het Hoofdbestuur wel degelijk bereid [was] om te komen tot één algehele organisatie', mits de algemene vergadering daartoe na de bevrijding van heel Nederland zou besluiten.²⁴ Eind november kon de RKMB bogen op 1.500 nieuwe leden (tegenover 370 een maand eerder): in december kwamen daar nog 1.000 bij. Zij het omwille van het behoud van bij de bond verworven rechten op uitkeringen dan wel op grond van 'het gezagsargument van het oude bisschoppelijke voorschrift',²⁵ vele oud-leden sloten zich weer bij de katholieke bond aan. Met naar eigen opgave 9.041 leden bij de jaarwisseling was de RKMB opnieuw de grootste mijnwerkersbond. Zijn voorzitter Dohmen won, ook als voornaamste woordvoerder van de werknemers in het Voorlopig Orgaan van Samenwerking, voortdurend aan prestige. In januari 1945 voelde hij zich sterk genoeg om de ABWM-vertegenwoordigers in het VOS af te schilderen als 'mensen die niet tot een grote landelijke denkrichting behoren en zich als dissidenten in dit orgaan op de voorgrond willen schuiven'. De RKMB had toen, naar zou blijken voorgoed, het initiatief van de ABWM overgenomen.

Binnen de ANMB bestond een duidelijk verschil in benadering van de ABWM tussen de oudgediende Rappange en het nieuwe hoofdbestuurslid J.J. Kramer (een broer van oud-secretaris N. Kramer). Voorzitter Rappange reageerde op 19 november afhoudend op het voorstel van Kramer om een gesprek met vertegenwoordigers van de eenheidsbond te beleggen; hij wilde richtlijnen van het landelijke NVV afwachten. Een week later bleek Rappange toch te hebben gesproken met twee bestuursleden van de ABWM, die aandrongen op aansluiting van de kleine ANMB bij hun bond. Het ANMB-hoofdbestuur nam toen het standpunt in 'dat er wel contact moet bestaan tussen beide organisaties, doch van aansluiting onzerzijds kan geen sprake zijn, omdat wij ons daardoor zouden afscheiden van het NVV. Anderzijds zal de eenheidsbond zich niet bij de ANMB aansluiten, omdat op de ANMB nog altijd het kerkelijk verbod berust, aldus de voorzitter van de eenheidsbond, de heer Hamers'. Hiermee is de patstelling aangegeven, die voorlopig niet kon worden doorbroken. Overleg tussen Kramer en

²⁴ *Limburgsch Dagblad* van 14 november 1944, p. 1.

²⁵ P. Kaanen nam dit voorschrift dd. 14 augustus 1940 volledig op in *De Mijnwerker* van 11 november 1944, p. 3. De bisschoppen van Den Bosch en van Breda (Roermond was nog niet bevrijd) spraken de verplichting voor katholieken om lid te worden van katholieke sociale en culturele organisaties in hun Kerstboodschap opnieuw uit.

ABWM-penningmeester Beverwijk leidde nog tot een bespreking van de dagelijkse bestuursleden van beide algemene bonden op 15 januari in Treebeek, maar het hoofdbestuur van de ANMB trok daaruit slechts de conclusie 'dat een tweede bespreking met de Bond van Werkers in 't Mijndbedrijf alleen tijdverspilling is'.²⁶

7. De verwijdering tussen de RKMB en de ABWM in januari-juni

De eerste helft van 1945 liet een gezonde groei van de ABWM zien: telde de 'bond van Hamers' bij het begin van dat jaar nog tussen de 7.000 en 7.500 leden, in de eerste helft van februari werd al het 8.000ste lid ingeschreven en op 14 mei het 10.000ste lid. In de loop van februari kreeg de ABWM ook eindelijk de beschikking over een, zij het schamel, bureau in het centrum van Heerlen. Bovendien verzekerde de bond zich van de juridische bijstand van de Heerlense NVV-adviseur Mr L. Vooys, die voortaan wekelijks spreekuur hield voor leden van de ABWM. Na de bevrijding van heel Nederland steeg het ABWM-ledental volgens een opgave van secretaris Kretzers nog tot ruim 11.000 eind juni. Daarmee had de eenheidsbond echter zijn piek bereikt: in de tweede helft van het jaar zette een daling in, tot 10.012 leden bij de jaarwisseling 1945/1946.

Het ledental van de RKMB maakte een nog sterkere groei door: van 9.041 leden op 1 januari 1945, tot 15.600 leden precies een jaar later. Opvallend is dat bijna de helft van deze groei in het eerste kwartaal van 1945 werd geboekt: op 1 april 1945 bedroeg het aantal leden al 12.279. Hiervoor was natuurlijk allereerst de propaganda verantwoordelijk, die de RKMB-kaderleden op en rond de, hoofdzakelijk op zondagen gehouden, afdelingsvergaderingen maakten. Een tweede belangrijke factor vormde de verkondiging van de katholieke sociale leer aan de hand van de encycliek *Quadragesimo Anno*, speciaal in het kader van de parochiële sociale weken, die alom in de Zuidlimburgse kerken werden gehouden, na de start in Schaesberg op 23 december 1944.²⁷ Dat de RKMB nu de wind mee had, valt ook af te lezen uit de bijzonder sterke stijging van het percentage van de RKMB-leden op het totale aantal mijnwerkers, namelijk van 25,4% op 1 januari 1945 tot 45,1% op 1 januari 1946.

Zakelijk gezien bestond er in het eerste kwartaal van 1945 weinig menings-

²⁶ Deze alinea is gebaseerd op de notulen van de hoofdbestuursvergaderingen, die zich bevinden in het ANMB-archief (archief 584 van het SHC). Ook paragraaf 8 is grotendeels hierop gebaseerd.

²⁷ *Herstel en Vernieuwing*, het blad van de KAB-Limburg, van 25 augustus 1945, p. 2, geeft een overzicht van de 77 sociale weken, waaraan gemiddeld 292 personen deelnamen.

verschil tussen de RKMB en de ABWM: beide bonden stelden zich achter het beleid van majoor Nicolas als voorzitter van de opvolger van het VOS, de Adviescommissie voor het Militair Gezag (Adco), niet alleen inzake loonsverhoging en verbetering van de pensioenen, maar ook wat het invoeren van groepsaccorden betrof. RKMB-voorzitter Dohmen concludeerde begin maart in zijn hoofdbestuur: 'De Adco, in de nood der omstandigheden geboren, functionneert goed en bereikte reeds betekenende verbeteringen'. Tegelijkertijd schreef ABWM-voorzitter Hamers:²⁸ 'Dit [het gelukkig ingrijpen van het Militair Gezag' en de plannen van minister Wijffels van Sociale Zaken] belooft schitterende perspectieven voor de toekomst. We kunnen den loop van de dingen vol vertrouwen tegemoet zien in het besef, dat er voor ons werkers, al het mogelijke zal gedaan worden, wat in deze moeilijke tijden maar enigszins mogelijk is'. Volgens Hamers bestond er tussen de diverse hoofdbesturen geregeld contact en was er eind februari op een aantal punten 'volledige overeenstemming' bereikt. De ABWM verklaarde zich ook evenzeer tegen een staking medio maart op de mijn Laura als de RKMB per traditie deed; Hamers drukte alle leden op het hart 'dat een wilde staking in deze moeilijke tijden absoluut vermeden moet worden'.²⁹

Uit deze grote eensgezindheid valt te concluderen, dat de ABWM-leiding bereid bleek tot veel concessies aan de RKMB om naar buiten toe samen te kunnen optreden. De eenheidsbond liet in feite wel het initiatief over aan de katholieke bond. Dohmen speelde bijvoorbeeld de hoofdrol bij de bemiddeling tussen het Militair Gezag en de stakers van de mijn Laura op 19 maart. Nog meer tekent het de toestand, dat Dohmen in de Adco-vergaderingen meestal het woord voerde om de visie van de werknemers naar voren te brengen, terwijl Hamers en Beverwijk weinig op de voorgrond traden. Mede door de snelle groei van zijn ledental ging de RKMB zich steeds sterker voelen. In het begin van februari stelde Dohmen duidelijk: 'Vooralsnog zijn wij overtuigd dat de huidige [federatieve] vorm van samenwerking de echte Nederlandse vorm is'.³⁰ Een maand later verklaarde hij veelbetekend in zijn hoofdbestuur: 'De nieuwe bond mogen wij niet onderschatten, doch [wij] hoeven *niet meer* [cursivering van mij] bevreesd voor hen te zijn'. Uit deze houding kwam het ook voort dat de aanhangers van de ABWM in het RKMB-orgaan als 'eenheidsbrekers' werden bestempeld, tegenover de 'bouwers' van de federatief samenwerkende vakbonden.

²⁸ *Ons Orgaan* van 8 maart 1945, p. 1.

²⁹ *Ons Orgaan* van 5 april 1945, p. 1.

³⁰ *De Mijnwerker* van 4 februari 1945, p. 1.

Een duidelijk conflict tussen de twee grote mijnwerkersbonden trad op 25 april aan de dag, toen de ABWM de oproep deed tot een 24-uurs-staking als pressiemiddel voor een betere pensioenregeling. De Federatie van mijnwerkersbonden antwoordde onmiddellijk met een tegenoproep om 'onder elke omstandigheid' aan het werk te blijven. Ondanks het feit dat Hamers het (zwak gefundeerde) stakingsparool een dag later alweer introk, blijkt hieruit de radicalere inslag van de ABWM, die eerder tot harde acties was geneigd dan de RKMB. Deze episode betekende nog niet direct een breuk tussen de RKMB- en de ABWM-leiding. Dohmen verdedigde Hamers zelfs tegenover de eigen leden en hij benadrukte dat er tussen beide organisaties 'slechts verschil van mening kan bestaan' over '*de manier waarop* de problemen tot oplossing moeten worden gebracht' [cursivering van Dohmen].³¹ Tegelijkertijd haalde Dohmen echter uit tegen 'elementen die uit propagandistische overwegingen voor een bepaalde richting op het ogenblik alle aangelegenheden aangrijpen om U aan te sporen het werk neer te leggen [...] en door het verwekken van alle mogelijke onrust de opbouw van een gezonde bedrijfsorganisatie in ons mijnbedrijf [trachten] te torpederen'. Dohmen wilde zo de verdeeldheid bevorderen die binnen de ABWM bestond tussen een richting die samenwerking tussen kapitaal, leiding en arbeid noodzakelijk vond, en een richting die in beginsel uitging van de tegenstelling kapitaal-arbeid. De eerste groep bestond voornamelijk uit katholieken die, voor 1940 lid van de RKMB of ongeorganiseerd gebleven, zich na de bevrijding bij de eenheidsbond hadden aangesloten; de tweede groep, die kleiner in aantal was en werd gesteund door 'De Waarheid', bestond merendeels uit communisten en oud-ANMB-leden. In dit verband speculeerde Dohmen ook op het ontstaan van een tweespalt in het ABWM-bestuur tussen de gematigde katholiek Hamers en de sociaal-democraat Beverwijk, maar tevergeefs, want Hamers behield onbedreigd de leiding van de ABWM.

Het verschil in benadering van de pensioenkwesie heeft de afstand tussen de RKMB en de ABWM sterk vergroot. De katholieke bond toonde zich tevreden met de toezeggingen voor een nieuwe pensioenregeling, die minister Wijffels op 30 mei in Breda deed.³² De eenheidsbond echter, niet gehinderd door veel ervaring in de ingewikkelde materie van de mijnwerkerspensioenen, bleef een zeer actieve politiek voeren, zowel tegenover de terughoudende regering, als tegenover de andere mijnwerkersbonden, culminerend in de eis van vervroegd ouderdomspensioen voor 50-jarige mijn-

³¹ *De Mijnwerker* van 12 mei 1945, p. 1.

³² Zie p. 248-249 van het in noot 3 genoemde boek.

werkers na 30 dienstjaren. Toen de ABWM midden juni in een vlugschrift (ten onrechte) stelde dat dit pensioen al was bereikt, verzichte de stemming tussen de eenheidsbond en de katholieke bond nog meer.

8. *De mislukte fusiebesprekingen tussen de ABWM en de ANBM*

Op 25 maart vergaderde het hoofdbestuur van de ANMB in aanwezigheid van de voorzitter van het NVV in bevrijd gebied, C. van Lienden. Deze had gehoord dat bij de ABWM 'een splitsing op komst' was en wilde daarop inspelen. Rappange legde hem uit dat eerdere besprekingen waren afgestuit op de eis van de ABWM 'dat wij ons los moeten maken van het NVV voordat er van fusie sprake kan zijn'. Kramer stelde vast dat een deel van de ABWM-leden niet ongunstig tegenover het NVV stond, maar dat een grote meerderheid van aansluiting bij het NVV niets wilde weten. 'Moeten wij wel zo star blijven inzake aansluiting bij [het] NVV?' vroeg hij zich af. Van Lienden drong er tenslotte op aan een bespreking met de ABWM uit te lokken. Het ANMB-hoofdbestuur overwoog deze suggestie in de volgende vergadering, maar nam toen nog geen besluit over 'een eventuele fusie met de eenheidsbond', omdat het het resultaat van nader overleg tussen Rappange en Van Lienden in Eindhoven wilde afwachten.

Het is niet duidelijk hoe de toenadering tussen de beide bonden is verlopen, maar op 24 mei verschenen de ABWM-vertegenwoordigers Kretzers en Gijzen op het ANMB-kantoor om 'verdere besprekingen omtrent fusie' te voeren. Een dag later maakten zij de afspraak dat zij de besprekingen zouden voortzetten met een delegatie van het ANMB-hoofdbestuur, bestaande uit J.J. Kramer en H. van den Berg. Op 2 juni kwam de zogenaamde fusiecommissie bijeen, onder leiding van NVV-bestuurder Van Lienden.³³ ABWM-secretaris Kretzers beaamde de noodzaak van aansluiting bij een vakcentrale, maar noemde drie bezwaren tegen het NVV: het verbod van de bisschoppen op het lidmaatschap daarvan ('Voor ons als Katholieken ligt hier het grootste bezwaar'), zijn verbondenheid met de sociaal-democratie en zijn streven naar federatieve samenwerking met de katholieke en protestants-christelijke vakbonden. Het eerste bezwaar viel niet uit de weg te ruimen door de fusiecommissie, al verwachtte Van Lienden geen herhaling van het bisschoppelijke verbod. Het tweede bezwaar ondervond Van Lienden met de verklaring 'dat van politieke verbindingen geen sprake is of meer

³³ Notulen van deze bijeenkomst bevinden zich, aangeduid als stuk A 1:26, in het ANMB-archief (bij het SHC). Zie voor de positie van Van Lienden: J.L.G. van Oudheusden en J.A.M. Verboom, *Herstel- en Vernieuwingsbeweging in het bevrijde zuiden*, Tilburg 1977, p. 184-186.

zal zijn', maar aan het derde bezwaar wilde hij niet tegemoet komen: 'we mogen niet het odium op ons laden, dat door onze schuld de samenwerking wordt verbroken'. Nadat de fusiecommissie overeenstemming had bereikt over de grondslag van een gefuseerde vakorganisatie (streven naar sociale rechtvaardigheid 'met waardering voor ieders godsdienstige en politieke overtuiging'), stelde Van Lienden een rapport op, dat aan de beide hoofdbesturen ter goedkeuring zou worden voorgelegd.

In juni bleek dat het ABWM-hoofdbestuur geen fusie wilde met de ANMB. Het hield, op voorstel van Kretzers, vast aan de christelijke grondslag die het in zijn beginselprogramma had geformuleerd, en zocht liever contact met de initiatiefnemers van een landelijke centrale van eenheidsvakbonden dan met het NVV. Leden die op het laatste aandrongen, kregen ten antwoord dat de eenheidsbond zich niet kon aansluiten bij het NVV, 'omdat 't Bisschoppelijk verbod nog niet officieel opgeheven is'.³⁴ Het ANMB-hoofdbestuur, van het begin af aan minder enthousiast voor fusiebesprekingen dan de NVV-leiding, zette geen stap meer in de richting van de ABWM en concentreerde zich, met financiële steun van het NVV, op de eigen ledenwerving. De kans op een fusie van beide bonden was in feite al verkeken, toen de ABWM-leden in juli een definitief hoofdbestuur kozen. Dat hoofdbestuur van dertien personen (onder wie twee mijnbeambten) koos een dagelijks bestuur, bestaande uit voorzitter Hamers, secretaris Kretzers en penningmeester W.J. Krewinkel. De vervanging van Beverwijk door de laatste, voor 1940 bestuurslid van de vooral in Kerkrade actieve Neutrale Mijnwerkersbond, lijkt symptomatisch voor de verminderde invloed van sociaal-democraten binnen de ABWM.

9. *De bestrijding van de ABWM van katholieke zijde*

Behalve het geschil over de pensioenregeling heeft de schaalvergroting na de bevrijding van heel Nederland een zeer belangrijke rol gespeeld bij het ontstaan van een onoverbrugbare kloof tussen de RKMB en de ABWM. De RKMB kreeg in mei 1945 weer contact met de nationale leiding van het Rooms-Katholiek Werkliedenverbond (RKWV), die, zeker in vergelijking met het RKWV in bevrijd gebied, krachtig optrad tegen het eenheidsstreven op het terrein van de vakbeweging. Landelijk voorzitter A.C. de Bruijn bezocht de mijnstreek op 28 mei en 17 juni, en hij stak daarbij niet onder stoelen of banken dat, naar het oordeel van het RKWV-bestuur, 'het lidmaatschap van een neutrale éénheidsvakbond [lees: ABWM, W.Kl.] niet

³⁴ *Ons Orgaan* van 22 september 1945, p. 1, in het verslag van een ABWM-congres dat op 9 september in Hoensbroek gehouden werd.

verenigbaar is met het lidmaatschap der Katholieke Arbeidersstandsorganisatie'.³⁵ In overeenstemming hiermee bracht het bestuur van de KAB-Limburg de RKMB in een brief van 12 juni op de hoogte van zijn voornemen, leden van de ABWM uit te sluiten van het KAB-lidmaatschap; de RKMB-leiding was hiermee zeer ingenomen. Zo kwam het dat, met ingang van 15 juli 1945, het lidmaatschap van de ABWM – en van andere eenheidsbonden – onverenigbaar werd verklaard met het lidmaatschap van de KAB-Limburg. ABWM-voorzitter Hamers betreurde dit besluit ten zeerste,³⁶ maar hij kon er niets tegen beginnen. Katholieke mijnwerkers moesten voortaan kiezen tussen het lidmaatschap van de ABWM óf van de RKMB en de KAB samen.

Vanaf midden juni werd vanuit het katholieke kamp een intensieve campagne ingezet tegen de ABWM, allereerst door de RKMB. Voorzitter Dohmen sprak op een vergadering weer denigrerend over de ABWM als 'vierde organisatie' en liet weten: 'Wij hebben geen anderen nodig, temeer waar wij als katholieken radicaler kunnen zijn dan welke communist ook'.³⁷ Secretaris Kaanen wees in het bondsblad herhaaldelijk op 'de gevaren van de Eenheidsvakbeweging'; daarbij legde hij er de nadruk op, dat bij de eenheidsbonden in de Zaanstreek de dienst werd uitgemaakt door vroegere communisten en syndicalisten. Propagandist W. Mulders betichtte Hamers van 'gevaarlijk spel', omdat de ABWM contact zocht met de initiatiefnemers van een landelijke Eenheidsvakcentrale (EVC).³⁸

Het blad van de KAB-Limburg, *Herstel en Vernieuwing*, dat tot juli 1945 met geen woord over de ABWM had gerept, begon nu de ABWM systematisch het stempel communistisch op te drukken. De redactie deinsde er niet voor terug verdachtmakingen te lanceren, zoals na een afkeurende bespreking van de Rotterdamse havenstaking: 'Wie van de inhoud van het Rotterdamse E.V.B.-manifest wil kennis nemen, kan dat vinden op een schutting schuin tegenover het kantoor van de Mijnwerkers-Eenheidsvakbeweging'.³⁹

³⁵ *Herstel en Vernieuwing* van 14 juli 1945, p. 1.

³⁶ *Ons Orgaan* van 21 juli 1945, p. 1, en *Herstel en Vernieuwing* van 28 juli 1945, p. 2.

³⁷ *Limburgsch Dagblad* van 16 juli 1945, p. 3.

³⁸ *De Mijnwerker* van 15 september 1945, p. 2.

F.H.B. Janssen onderhield het contact met de landelijke Eenheidsvakbeweging; hij was op persoonlijke titel van december 1945 tot februari 1947 lid van het hoofdbestuur van de EVC. Pas in oktober 1949 besloot de ABWM zich bij een vakverbond aan te sluiten, en wel bij de 'neutrale' Nederlandse Vakcentrale.

³⁹ *Herstel en Vernieuwing* van 25 augustus 1945, p. 1. Dit leidde tot weerwoorden van L. Kretzers en F.H.B. Janssen in *Ons Orgaan* van 8 september 1945, p. 1, en van 22 september 1945, p. 1/2.

De bestrijding van de eenheidsbond in 'Herstel en Vernieuwing' werd nog feller, nadat het ABWM-congres op 9 september had besloten 'voorlopige besprekingen te houden teneinde medewerking te verlenen aan 't stichten van een Landelijke Vakcentrale', wat in KAB-kring al min of meer werd opgevat als een feitelijke aansluiting bij de (communistische) EVC.

De Zuidlimburgse pers liet zich evenmin onbetuigd, nog afgezien van haar onverholen sympathie voor de RKMB: de directie van de *Gazet van Limburg* verklaarde de ABWM geen abonnement op dit provinciale dagblad te kunnen geven, en het te Beek verschijnende weekblad *De Nieuwe Mijnstreek* weigerde een advertentie van de ABWM op te nemen. Het was geen wonder dat Hamers 'de Vakbonden èn Standsorganisaties alsmede de burgerlijke pers die niets anders beoogen als het terugkeren naar het oude', in deze omstandigheden betitelde als 'de reactie'.⁴⁰ Met recht sprak Hamers enkele maanden later van een 'lastercampagne', en beklagde hij zich over de geestelijke terreur van met name zijn katholieke opposenten. Onomwonden stelde de ABWM-voorzitter daartegenover 'dat onze organisatie even weinig met het communisme te maken heeft, dan de bestrijdingsmethode met Christelijke beginselen'.⁴¹

Ondanks deze omstandigheden streefde de ABWM nog steeds naar één organisatie voor alle werkers in het mijnbedrijf. 'Wanneer de arbeiders één Algemene organisatie willen, en dit staat onomstotelijk vast, dat dit zo is, dan zijn wij bereid met de besturen van de andere vakorganisaties een geheel nieuw hoofdbestuur te vormen en aan de nieuwe organisatie een nieuwe vorm te geven', zo verklaarde Hamers in het bondsblad van 22 september 1945. Deze woorden waren echter tegen dovemansoren gesproken, want de bestuurders van de drie oude mijnwerkersbonden hadden het te druk met het weer innemen van hun plaats in hun eigen vakcentrales. Tevergeefs ook herinnerden Hamers en Kretzers Dohmen aan zijn belofte van november 1944, dat hij de algemene vergadering van de RKMB zou laten beslissen over een mogelijke samenwerking met de ABWM. Dohmen paste zich soepel aan de gewijzigde omstandigheden aan. In zijn openingsrede op de eerste naoorlogse algemene vergadering van de RKMB⁴² (op 26 november 1945) benadrukte hij dat de eenheidsbond was opgericht 'onder leiding van een uitgesproken communist'; aan die leiding, zo stelde hij zeer tendentius, waren 'naderhand een paar katholieken toegevoegd'. Dohmen beweerde zelfs nadrukkelijk dat 'de toestand, die wij vroeger hebben veraf-

⁴⁰ *Ons Orgaan* van 4 augustus 1945, p. 3.

⁴¹ *Ons Orgaan* van 17 november 1945, p. 2.

⁴² Weergegeven in *De Mijnwerker* van 8 december 1945, p. 1-2.

schuwd met de onderlinge strijd tussen de vakorganisaties, niet opnieuw in het leven geroepen [is] door de oude vakorganisaties, maar door de nieuwe vierde bond'. In zo'n atmosfeer was de mogelijkheid van samenwerking tussen de RKMB en de ABWM natuurlijk volledig van de baan. Een eensgezind optreden van de twee grote vakbonden was daarmee illusoir geworden.

De verhouding tussen de RKMB en de ABWM bereikte in 1946 een absoluut dieptepunt: het hoofdbestuur van de katholieke bond besloot toen officieel af te zien van besprekingen met vertegenwoordigers van de eenheidsbond. Vooral door het gestadig teruglopen van het ledental van de ABWM ging de RKMB het veld van de vakorganisaties van arbeiders in het mijnbedrijf steeds meer beheersen: van de mijnwerkers die in 1950 waren georganiseerd – overigens nog slechts 36,2% van het totale aantal – was ruim 65% lid van de RKMB.

10. *Het falen van de eenheidsbond*

Een verklaring voor het feit dat het oorspronkelijke streven van de ABWM ('alle werkers, zowel arbeiders als beambten, in één krachtige organisatie te vereenigen') na een hoopgevende start in het najaar van 1944 is mislukt, valt in de eerste plaats te vinden in het van katholieke en sociaal-democratische zijde met moeite tot stand gebrachte herstel van de verzuiling op vakbondsgebied. Oude banden bleken, bijvoorbeeld bij de ANMB-leiding, sterker te zijn dan het vage eenheidsideaal. Veel katholieke mijnwerkers die zich aanvankelijk voelden aangetrokken tot de ABWM, maakten in de loop van 1945, mede onder invloed van de geestelijkheid en de pers, een keuze voor de RKMB. De mijnstreek was na de Tweede Wereldoorlog nog niet rijp voor een echte doorbraak op vakbondsgebied, al bleef de ABWM, als enige eenheidsbond die een overlegpositie wist te bereiken, voorlopig een vrij belangrijke rol spelen in het mijnbedrijf.

Een tweede oorzaak voor het mislukken van het eenheidsstreven in de mijnstreek ligt in de inconsistentie die in de opzet en in het beleid van de ABWM school. Enerzijds was de ABWM een algemene organisatie, anderzijds baseerde hij zich op christelijke beginselen. De leiding van de eenheidsbond trad soms fel, maar meestal gematigd op, en zij wist geen goed evenwicht te vinden tussen acties tegen en overleg met de werkgevers. Dit werd bevorderd door het ontbreken van een, zowel theoretisch als praktisch (bijvoorbeeld op administratief gebied), geschoold bondskader.

Het uiteindelijke falen neemt niet weg, dat de ABWM veel succes had in de specifieke omstandigheden van het bevrijde Zuiden. De eenheidsbond appelleerde aan de roep om een eensgezinde belangenbehartiging van de

mijnwerkers en wist in korte tijd duizenden leden te trekken, in hoofdzaak katholieken die een autonome vakorganisatie wensten, zonder geestelijke adviseurs zoals de RKMB had. In dat opzicht was de ABWM uitgesproken progressief; anderzijds was hij, evenzeer als de RKMB, sterk regionaal georiënteerd. Dat verklaart ook zijn respect voor het verbod op het lidmaatschap van het NVV en de EVC dat de bisschoppen in maart 1946 uitspraken. Daardoor bleef de ABWM een geïsoleerde vakbond, die na 1945 voortdurend aan invloed zou verliezen.

SPECIFIEKE KENMERKEN VAN DE LIMBURGSE ECONOMIE

In de tweede helft van januari 1985 hekelde een aantal dagbladen het beleid van het provinciaal bestuur van Limburg naar aanleiding van acties voor uitbreiding van het aantal nachtvluchten vanaf Maastricht Airport. Peter Kroon begon een uitvoerig artikel in *Trouw* op 23 januari met de volgende volzin: 'De sterke Limburgse lobby heeft onder aanvoering van gouverneur Kremers opnieuw toegeslagen. Het Kabinet is overstag gegaan en een heel stuk verder tegemoet gekomen aan de Limburgse eisen dan sommige bewindslieden wensten'.¹ In een uitvoerig overzicht van de gebeurtenissen lichtte Kroon toe dat de spanning tussen het Provinciaal Bestuur en het Kabinet in hoog tempo was opgevoerd. Hoewel al sedert jaren vanuit Limburg werd aangedrongen op uitbreiding van het Zuidlimburgse vliegveld, werd het begin van de lobby ten gunste van Beek door de critici bepaald op midden december 1984. Wat gebeurde er sedertdien? Op 18 december maakten Gedeputeerde Staten van Limburg bekend dat een aanmerkelijke uitbreiding van de nachtvluchten vanaf Maastricht Airport noodzakelijk was; verschillende koeriersdiensten hadden besloten uit Beek te vertrekken, omdat het vliegveld 's nachts te lang was gesloten. Op 20 december gaf premier Lubbers telefonisch te kennen dat de Oost-Westbaan versneld kon worden gebouwd. Desondanks werd nog diezelfde dag een motie in Provinciale Staten aangenomen, waarin het kabinet werd gevraagd in afwachting van de bouw van de nieuwe start- en landingsbaan nu al nachtvluchten vanaf de oude baan toe te staan. Een dag later legde ook de Minister-President verband tussen de bouw van de nieuwe baan en de nachtvluchten. Onder druk van Minister Winsemius werd de zaak echter omgekeerd. De premier verklaarde dat de beschikking betreffende de bouw van de nieuwe startbaan pas kon worden getekend, als er een goede regeling voor de nachtvluchten was gevonden. Gouverneur Kremers reageerde geprikkeld. Op 3 januari 1985 voegde de Minister van Verkeer en Waterstaat zich bij de tegenstanders van de nachtvluchten. Zes dagen later liet Minister Winsemius weten niet mee te werken aan een oplossing van de problemen rond het nachtvluchtverbod. Voor enkele dagen werd het nu rustig rond Beek.

¹ P. Kroon, *Uitbreiding nachtvluchten Beek dank zij sterke Limburgse lobby*, in: *Trouw*, 23 januari 1985.

Een andere kwestie eiste alle aandacht op. Ten gevolge van het ingrijpen van de Minister van Financiën werd de tweede speerpunt uit het regionale economisch beleid – de uitvoering van een tweewegkabelexperiment – naar de prullemand verwezen. De daarvoor beschikbare rijksbijdrage werd bijna gehalveerd, zodat het kabelnet in Maastricht, Heerlen en Kerkrade niet geschikt kon worden gemaakt voor tweeweg-verkeer. Gouverneur Kremers was furieus en dreigde de provinciale bijdrage ad twintig miljoen gulden in te trekken, zodat het hele experiment ten dode opgeschreven scheen. Diezelfde 17de januari reageerden Provinciale Staten op de strubbelingen. De Staten spraken in een motie uit, dat het dagelijks bestuur van de Provincie niet langer over economische aangelegenheden met het kabinet mocht praten, zolang de kwestie van de nachtvluchten niet was opgelost. De volgende dag ging het kabinet overstag: mits een geluidsisolatieplan tot stand kwam kon een beperkt aantal nachtvluchten worden uitgevoerd. Minister Winsemius verdroeg zijn verlies moeilijk. Hij sprak van onverantwoorde druk van de Limburgse belangengroepen. Tegenstanders van het vliegveldproject wezen op een onbehoorlijke lobby met partijpolitieke bijbedoelingen: het CDA zou zijn aanhang in Limburg kost wat kost willen behouden. Gouverneur Kremers meende daarentegen dat van het bestuur van een provincie in nood mag worden verwacht dat zij met alle middelen streeft naar verbeteringen in de economische structuur.

Hoewel het debat over de vliegveldkwestie nog lang niet was afgelopen en diverse besluiten een dubbele bodem bezaten, zoals de vereiste goedkeuring van het isolatieplan door de besturen van de gemeenten die aan het vliegveld grenzen,² lijkt dit overzicht van één maand Limburgse politiek voldoende om een fundamentele vraag te stellen: worden de Limburgse bestuurders gedreven door de behoefte hun verworven macht te handhaven of zijn de economische problemen van Limburg zo specifiek, dat zware politieke druk gerechtvaardigd is.

De eerste vraag is alleen op indirecte wijze te beantwoorden, omdat het welhaast is uitgesloten de zielerorselen van de regionale politici volledig te ontleden. Als wij echter zouden kunnen aantonen, dat de problemen van Limburg heel bijzonder zijn en dat de uitbouw van het vliegveld Beek voor het creëren van nieuwe perspectieven van essentieel belang is, dan zou de opstelling van het provinciaal bestuur in deze kwestie verantwoord zijn, alsook het gebruik van pressiemiddelen die gewoonlijk vooral door actiegroepen worden aangewend.

² Meerssen onkundig woningisolatieplan, in: *Limburgs Dagblad*, 15.1.1985.

Bijgevolg wil ik nagaan of Limburg inderdaad structurele economische problemen kent, zo ernstig, dat zij alleen door een wijziging in de samenhang tussen sociaal-economische grootheden kunnen worden opgelost. Om de slecht functionerende economische structuur van dit gewest te ontleden kan niet worden volstaan met een schets van de mijnsluitingsproblematiek, maar dient veel verder te worden teruggerepen in het verleden. Door de sluiting van de mijnen werd Zuid-Limburg immers niet voor het eerst met fundamentele economische moeilijkheden geconfronteerd. Dat gebeurde al tweemaal eerder. Het gewest maakte deel uit van het gebied, waar de vroegste industrialisatiegolf op het continent van Europa plaats vond. Nadat deze industrialisatiepoging was mislukt, raakte nagenoeg dezelfde streek betrokken bij de eerste pogingen in Nederland een fabriekmatige productie van consumptiegoederen tot stand te brengen. Toen ook dit experiment na ongeveer twee generaties was vastgelopen, werd omstreeks 1900 een ongehoord snelle industrialisatie op gang gebracht door de introductie van een grootschalige, moderne mijnbouw. Helaas is ook die ten gronde gegaan. De mislukking van drie achtereenvolgende pogingen de nijverheid een centrale rol in het economisch leven te laten spelen, heeft ertoe geleid – zo zal ik proberen duidelijk te maken – dat een reeks sociaal-economische problemen die bij elke industrialisatiegolf de kop opstak, nooit werkelijk tot een oplossing werd gebracht, maar als het ware steeds dieper binnendrong in de structuur van de samenleving. Pas in de laatste jaren zijn voor deze kwesties langzaam maar zeker systematisch oplossingen aangedragen, zodat perspectieven zijn ontstaan voor de ontwikkeling van een economie die in structureel opzicht vergelijkbaar is met hoog ontwikkelde regiones in binnen- en buitenland zodat ook in Limburg een vorm van groei kan ontstaan die zichzelf in stand houdt.

Laten wij echter niet vooruitlopen op de uitkomsten van het onderzoek, maar episode na episode nagaan wat er is gebeurd en welke kwesties telkens weer zijn gerezen.

I. Huisnijverheid in de textielsector in de 18e eeuw

Allereerst dienen wij aandacht te besteden aan de ontwikkeling van een grootschalige textielnijverheid in de 18e eeuw. De vervaardiging van wollen stoffen verloopt via een ingewikkeld proces. Vooral bij de productie van laken, een textielsoort die in de 18e eeuw in het zuidelijk deel van Nederlands Limburg en in de aangrenzende delen van de Eifel en de Ardennen veel werd vervaardigd, komen tal van handelingen te pas, zoals kammen, kaarden, wassen, spinnen, weven, noppen, vollen, scheren en appreteren. Een heel belangrijk onderdeel van het productieproces is ook het verven.

Dit onderdeel kon destijds plaats vinden tussen het spinnen en het weven – dan konden uit de geverfde wol meerkleurige stoffen worden vervaardigd. Het verven kon ook gebeuren na het vollen, zodat éénkleurige stoffen werden verkregen. Eeuwenlang werd dit productieproces georganiseerd door wevers, de zogenaamde drappiers. Zij verstrekten opdrachten aan vollers, droogscheerders en appreteurs om de geweven stoffen af te werken en lieten de voorbereidende werkzaamheden, zoals kaarden, wassen en spinnen veelal door hun huisgenoten verrichten. De verkoop van het eindproduct op ver weg gelegen markten was gewoonlijk in handen van kooplieden.

Een betrekkelijk kleine wijziging in het productieproces die tussen 1740 en 1750 in Aken werd doorgevoerd had na korte tijd een totale reorganisatie van de bedrijfstak tot gevolg. In die stad begon men omstreeks 1740 massaal de tot dan toe gebruikelijke dierlijke en plantaardige verfstoffen te vervangen door minerale verfstoffen, zoals ijzeroxydezouten, waarmee z.g. Berlijns blauwe en bij hoge concentratie diepzwarte stoffen konden worden verkregen.³ De nieuwe producten bleken vanwege hun fraaie kleuren zeer gewild. Vooral in Oost-Europa, maar ook in Turkije, Italië en op het Pyrenee's schiereiland zagen kopers uit naar het textiel uit de omgeving van Aken. De gestegen vraag leidde ertoe dat een aantal belangrijke kooplieden op grote schaal opdrachten ging verstrekken aan thuiswerkers in de omgeving van de stad om voldoende laken te vervaardigen. Zij werden ingeschakeld bij een onderdeel van het productieproces.

Deze beslissing heeft grote gevolgen gehad. Het te werk stellen van allerlei plattelanders maakte een heel nieuwe bedrijfsorganisatie nodig. De eerste moeilijkheid die zich voordeed was van milieu-technische aard. Zowel het grondwater als het oppervlaktewater is in Zuid-Limburg bijzonder kalkhoudend. Kalkdeeltjes die achterblijven in de ruwe wol bij het wassen of het vollen – een techniek om o.a. met behulp van water de stof voldoende dichtheid te geven – bleken schadelijk voor het verfproces. De kalk zorgde voor een verkleuring van het laken en droeg er toe bij dat de minerale verf bij het dragen en wassen van de kledingstukken onder invloed van het zonlicht verschoot. Het was dus zaak wol en geweven stoffen niet in aanraking te laten komen met kalkhoudend water. Dit impliceerde dat alle behandelingen waarbij water nodig was, plaats vonden in de Eifel, de oostelijke Ardennen of in het zuid-oosten van de gemeente Vaals, waar geen kalk in de beken voorkwam. Alleen al deze omstandigheid dwong de

³ A.J. Roth, *Die Aachener Farbindustrie von ihren Anfängen bis zur Gegenwart*, dissertatie, Köln 1924, p. 19-20.

kooplieden zich niet langer geheel op de drappier te verlaten, maar grondstoffen en halffabricaten van de ene plaats naar de andere te vervoeren. Organisatieproblemen vloeiden voort uit de omstandigheid dat voor elke wever tenminste drie spinsters nodig waren. De snel toegenomen afzet van lakense stoffen maakten het in vele gevallen onmogelijk het kaarden en spinnen nog langer geheel binnen het gezin van de drappier-wever uit te voeren. Arbeidsspecialisatie was in toenemende mate nodig.

Er zijn echter ook andere factoren van belang. De grote vaardigheid en specialistische kennis, nodig voor het verven van wol of van stoffen, dwong de kooplieden voor dit onderdeel van het productieproces een beroep te doen op Akense textielververs, die als enige de nieuwe technieken beheersten. Het scheren en appreteren van de lakens lieten de kooplieden steeds meer in eigen beheer uitvoeren, omdat de eisen van de diverse afnemers aanzienlijk verschilden: de Russische klanten vroegen vanwege het daar heersende klimaat zware stoffen, de Zuideuropese afnemers daarentegen lichte stoffen en de harem��ames in Turkije, die ook tot de vaste klantenkring behoorden, wensden een bijna doorzichtig laken. Dergelijke speciale wensen verlangden een nauwgezet toezicht van de kooplui op een aantal fasen in het productieproces. Dit had tot gevolg dat de kooplieden de rol van coördinator in het productieproces overnamen en dat de wevers degradeerden naar het niveau van personen die per geleverde dienst werden betaald en afhankelijk waren van verstrekte opdrachten.⁴ Sedertdien noemen de documenten de managers in de textielnijverheid lakenfabrikanten en de voormalige drappiers lakenweversbazen.⁵

De moderne bedrijfsorganisatie werd in Zuid-Limburg in hoofdzaak geïntroduceerd door fabrikanten uit de streek ten zuiden van Aken. De eerste die in Zuid-Limburg een filiaal begon, was een lid van de Burtscheidse fabrikantenfamilie Von Lövenich. Diens zwager, P. Heilgers, had sedert 1754 de leiding van een productiebedrijf in Maastricht. De komst van Johann Arnold von Clermont naar Vaals in 1761 leidde de doorbraak naar de moderne productiewijze in. Sedertdien werd de lakenfabricage in Zuid-Limburg meer en meer beheerst door een tiental grote fabrikanten uit Aken, Burtscheid, Monschau en Eupen, waarin bekende textielfirma's als Nellis-

⁴ P. Lebrun, *L'industrie de la laine à Verviers pendant le XVIIIe siècle et le debut du XIXe siècle*, Liège 1948; M. Barkhausen, Der Aufstieg der rheinischen Industrie und die Entstehung einer industriellen Grossbürgertum, in: *Rheinische Vierteljahrsblätter*, Bd. XIX, 1954, p. 135-177; H. Kisch, *Die Hausindustriellen Gewerbe am Niederrhein vor der industriellen Revolution*, Göttingen 1985, p. 258-316.

⁵ G.A. Vaals, zie de stukken ad A.J. en J.A. van Clermont, Wilhelm Blümm, J.F. Brassard, Van Lövenich, etc. passim.

sen, Claus, Pastor, Scheibler en Schlösser samen met de reeds genoemden, Von Lövenich en Von Clermont, een hoofdrol speelden. Zij hadden allemaal hun hoofdvestigingen in de omgeving van Aken en lieten, met uitzondering van Von Clermont, hun Limburgse activiteiten leiden door een lakenweversbaas of een directeur, die soms reeds langer in de streek werkzaam was, maar veelal iemand die vanuit het moederbedrijf naar de nieuwe vestiging werd gestuurd.⁶ Om deze reden heb ik in een eerdere studie over dit onderwerp gesproken van een marginale industriële activiteit, geïnitieerd door vreemdelingen, waar Zuid-Limburg vanwege de heersende hausse min of meer toevallig bij betrokken raakte.

Omstreeks 1760 letten de fabrikanten bij de keuze van een vestigingsplaats minder op de aanwezigheid van geschikt water dan op de aanwezigheid van geschikt personeel. In de eerste jaren van de industrialisatie leverde het werven van personeel, in staat met een vaste regelmaat te werken en arbeidsdiscipline te aanvaarden, overal in Europa grote moeilijkheden op.⁷ De meeste ondernemers gingen ervan uit dat zij minder met dit probleem zouden worstelen als zij hun fabrieken vestigden in plaatsen met een nijverheidstraditie en indien zij alleen bij gelegenheid extra arbeidskracht inhuurden op het platteland door ad hoc opdrachten te verstrekken aan thuiswerkers. Dit verklaart de aanvankelijke voorkeur voor Maastricht en Vaals als vestigingsplaats voor lakenfabrieken. In Maastricht kwam sedert 1579 nauwelijks nog textielnijverheid voor, maar er waren wel enige andere vormen van industrie aanwezig. Al in 1685 was er vanwege de heersende werkloosheid een gunstig vestigingsklimaat voor textielfabrieken geschapen door het lidmaatschap van een gilde niet langer verplicht te stellen voor hen die wollen stoffen fabriceerden. In Vaals was sinds 150 jaar metaal- en textielnijverheid aanwezig. Ook tijdens de hausse in de jaren tachtig van de 18e eeuw gaven de fabrikanten opnieuw de voorkeur aan vestiging in centra, zoals Eijsden en Valkenburg, waar traditioneel althans enige nijverheid voorkwam. Het heen en weer slepen van wol en geweven stoffen naar de vollerijen en ververijen in de buurt van Aken leek hen te prefereren boven vestiging in plattelandsgemeenten, waar onvoldoende ervaren werkkrachten aanwezig waren. Dit hinken op twee gedachten leidde ertoe dat tal van bedrijven een heel kort leven was beschoren. Bij de eerste tekenen van

⁶ J.C.G.M. Jansen, Problemen rond een marginale activiteit: De textielindustrie in Zuid-Limburg 1750-1800, in: *Handelingen van het Vijfde Nationaal Congres voor industriële archeologie*, Genk 1979, p. 89-98.

⁷ E.P. Thompson, Time, work-discipline and industrial capitalism, in: *Essays in Social History*, ed. by M.W. Flinn en T.C. Smout, Oxford 1974, p. 39-77.

daling van de afzet, werd de productie weer geconcentreerd in de moederbedrijven, omdat de kosten er lager waren. Het beste voorbeeld daarvan is Eijsden, waar leden van de familie Scheibler uit Monschau achtereenvolgens in 1775 en 1786 textielbedrijven oprichtten, die in beide gevallen slechts drie jaar bestonden. Ook de Eijdsense vestiging van Matthias Offerman uit het vlak bij Monschau gelegen Ingenbroich uit 1788 was slechts gedurende een paar jaar actief. In 1790 werd het bedrijf voor het laatst vermeld.⁸ Niettemin waren het modelbedrijven, die zelfs door leden van de Raad van State met een bezoek werden vereerd.⁹ In Maastricht verdween tijdens afzetcrises telkens een hele reeks bedrijven. De hoge transportkosten waren aanleiding de bedrijven, gelegen ver van geschikt stromend water, het eerst te sluiten.

De enorme gevoeligheid van de textielnijverheid voor crises hield ook in dat het personeelsbestand van de lakenfabrieken geweldig varieerde. Von Clermont had in Vaals in goede tijden wel tweeduizend mensen aan het werk en in slechte dagen hoogstens vierhonderd.¹⁰ De inkomsten van de arbeidskrachten was heel onzeker. De lonen stonden constant onder druk, omdat het leeuwendeel van de arbeidskrachten thuiswerkers waren, die in de textielindustrie een bijverdienste zagen, waardoor het de fabrikanten mogelijk was in drukke tijden hun actieradius te vergroten en opwaartse druk op de lonen te vermijden. Dit impliceerde wel extra kosten vanwege de noodzaak de grondstoffen en de halffabrikaten over een grotere afstand te transporteren.

De nieuwe organisatie van de Zuidlimburgse textielnijverheid bracht heel wat problemen met zich. Zoals gezegd, werden veel lakens verkocht naar Oost-Europa, Spanje, Portugal en Italië, alsmede naar Turkije. De betaling van dit soort leveranties liet vaak heel lang op zich wachten. Een krediettermijn van anderhalf à twee jaar was heel gewoon. Dientengevolge vertoonde de balans van de textielbedrijven een eigenaardig beeld. Omstreeks 1790 hadden zowel Von Clermont als Scheibler meer dan 50% van hun vermogen uitstaan bij afnemers, terwijl slechts 5 à 6% was geïnvesteerd in vaste activa. Vooral in roerige tijden konden grote verliezen ontstaan omdat de klanten niet op tijd betaalden.¹¹ Omdat grondstoffen, halffabrikaten en voorraden

⁸ R.A.L., Landen van Overmaze, Civiele processtukken, ad 1775-1777, 1786-1789 en 1788-1790.

⁹ Cfr. *De Navorscher* 1894, p. 466.

¹⁰ [J.A. von Clermont], *Freyemüthige Betrachtungen eines Weltbürgers zum Wohl von Aachen*, Frankfurt 1788.

¹¹ Barkhausen, o.c., p. 159-160. Zie ook: [Von Clermont], o.c.

bovendien ongeveer 40% van het bedrijfskapitaal opslokten, deden de fabrikanten vaak een beroep op bankiers om sneller aan geld te komen. Uit de rekeningen van de Maastrichtse fabrikant Henri Pelerin¹² blijkt dat hij vooral was aangewezen op de diensten van Luikse en Brusselse bankiers, hetgeen zijn afhankelijkheid van het buitenland versterkte. Omstreeks 1770 introduceerden deze banken een nieuw rekening-courant systeem; onmiddellijk na verzending van een partij lakens naar verre oorden crediteerden de banken de fabrikant voor de waarde van de geleverde goederen. Dikwijls stuurden deze bankiers hem voor dit bedrag dadelijk nieuwe grondstoffen zodat hij opnieuw zaken kon doen, maar ook nog dieper in de schuld raakte als een betaling uitbleef. Dit systeem stimuleerde vanzelfsprekend méér de ontwikkeling van het bankwezen, dan de uitbouw van de nijverheid.

De marktomstandigheden waren ook niet altijd even gunstig en noopten tot snelle aanpassingen. In de jaren zeventig en tachtig waren de verkopen vooral op veraf gelegen gebieden gericht. Vanzelfsprekend ontwikkelde de mode in de kleding en het interieur zich in dagen niet overal op dezelfde wijze. Dat vereiste voortdurend aanpassingen aan gewijzigde omstandigheden, waarbij gemakkelijk vergissingen konden worden gemaakt, zodat op krediet geleverd textiel als ongeschikt voor de verkoop terugkwam. De veranderingen in de vraag naar dunnere stoffen vereisten herhaaldelijk verbeteringen van de techniek van het scheren, die dan ook in de loop van de jaren zeventig werden ingevoerd. De zich steeds wijzigende vraag naar bepaalde kleuren leidde ertoe dat de ververij en de appretage onder direct toezicht van de fabrikant moesten worden gesteld. De fabricage van stoffen die afwisselend meer of minder dicht geweven moesten zijn, verlangde vervolgens dat ook het vollen in handen van de fabrikanten werd geconcentreerd. Dientengevolge gingen zij over tot de bouw van fabrieken die geleidelijk werden uitgebreid. In enkele gevallen zijn die bedrijfsgebouwen bewaard gebleven. Zo wordt hedentendage het gebouw van Von Clermont in Vaals als een van de belangrijkste en oudste industriële archeologische monumenten van Nederland door Monumentenzorg gekoesterd.¹³

De bloei van de textielnijverheid in Zuid-Limburg heeft slechts één generatie geduurd. Omstreeks 1790 werd de uitbouw van deze bedrijfstak afgebroken, zowel tengevolge van economische omstandigheden, als van de algemene versobering in de kleding die volgde op de Franse Revolutie. Wanhopig probeerden de fabrikanten nieuwe afzetmarkten te vinden in West-Europa en overzee, zonder al te veel succes. In 1792 werd het aantal

¹² R.A.L., Archief H. Pelerin, Rekeningboeken.

¹³ J.F. van Agt, *Zuid-Limburg: Vaals, Wittem en Slenaken*, 's Gravenhage 1983, p. 82-102.

werkloze textielarbeiders in de driehoek Aken-Monschau-Verviers op tenminste 30.000 geschat.¹⁴ In 1800 was de productie ten opzichte van de al ongunstige jaren 1790-1794 nog eens bijna gehalveerd. Tal van fabrikanten besloten toen het productieproces te mechaniseren. Zij schaften spinmachines aan om de kosten te drukken. De aanschaf van een tiental machines door Von Clermont in 1810 betekende de introductie van het gemechaniseerde wollenstoffenbedrijf in Limburg. Ondanks deze pogingen tot vergroting van de arbeidsproductiviteit daalden de privé-vermogens van de fabrikanten sterk. In 1812 was er een reeks faillissementen waarbij o.a. Schlösser, Scheibler en Von Clermont betrokken waren.¹⁵

Hoewel de meeste bedrijven het werk spoedig hervatten, ontstond van 1815 af een heel nieuwe situatie. Enerzijds concentreerden de meeste fabrikanten hun activiteiten in grote bedrijven in Aken, Monschau, Eupen en Verviers, waar het gehele productieproces bijeen werd gebracht, anderzijds leverden de nieuwe grenzen tussen Nederland en Duitsland grote problemen op. Het koninkrijk Pruisen nam dadelijk na de aftocht van Napoleon maatregelen om Nederlands textiel door middel van hoge invoerrechten te weren, zodat de in Zuid-Limburg gevestigde fabrikanten in een isolement geraakten. Illustratief voor de achteruitgang zijn de cijfers omtrent de werkgelegenheid: tussen 1786 en 1788 waren in het huidige Limburg tenminste 5.000 personen werkzaam in de textielnijverheid. In 1816 hadden negen bedrijven in Vaals tesamen nog ongeveer 350 medewerkers. Elders in de provincie was er geen enkel bedrijf overgebleven met meer dan twintig werknemers.

Wij kunnen over deze eerste industrialisatiepoging een aantal concluderende opmerkingen maken. De invloed van vreemdelingen op de industriële activiteiten was groot. De vestiging van bedrijven vond plaats in gebieden die in politiek opzicht behoorden tot de Noordelijke Nederlanden, maar de ondernemers kwamen ofwel uit het hertogdom Gulik, een Duits vorstendom, ofwel uit de Oostenrijkse Nederlanden. Zij hadden in Zuid-Limburg doorgaans alleen filialen en zelfs, indien zij er metterwoon waren gevestigd, zoals de Von Clermonts, beschikten zij ook elders over grote bedrijven. Hun optreden in Zuid-Limburg was van marginale betekenis, afhankelijk van een gunstige conjunctuur en soms zelfs van de afzetmogelijkheden op deelmarkten.

Dientengevolge ging van hun optreden in deze regio weinig stuwkracht uit. Wij zagen al dat zij hun bankiers veelal in het huidige België zochten en dat

¹⁴ S.P. Ernst, *Histoire du Limbourg*, Vol. I, Bruxelles 1832, p. 136.

¹⁵ E. Barkhausen, *Die Tuchindustrie in Monschau, ihr Aufstieg und Niedergang*, Aachen 1925, p. 132-136.

zij de fabricage van verfstoffen gewoonlijk ook elders onderbrachten. Vanwege de kwaliteit van het Zuidlimburgse water waren zij gedwongen de volmolens – op een enkele na – in de Eifel en de Ardennen op te richten. De hier gevestigde bedrijven waren productie-eenheden, waar in bepaalde jaren weliswaar een aanzienlijk deel van de Limburgse bevolking werk vond, maar die geen andere vormen van bedrijvigheid en dienstverlening aantrokken en derhalve geen stuwende invloed uitoefenden.

Dit verschijnsel had tot consequentie dat de dienstverlening in Limburg bijzonder onderontwikkeld bleef. In de Nederlanden was er in het begin van de 19e eeuw geen provincie, waar zo weinig mensen in de dienstensector werk vonden als juist in Limburg. De gebrekkige ontwikkeling van de dienstensector en de afhankelijkheid van een groot deel van de bevolking van tijdelijke werkgelegenheid, die bovendien – zo blijkt uit de cijfers¹⁶ – nog flinke seizoenschommelingen vertoonde, had uiteraard een negatieve uitwerking op de inkomens en de vermogens. Het gemiddeld loon in de nijverheid lag in Limburg in 1819 duidelijk beneden het landsgemiddelde. Het stak schril af tegen dat in de nabijgelegen provincie Luik. Grote vermogens waren zeldzaam, behalve bij grootgrondbezitters. Elders in Europa werd het kapitaal voor de industrialisatie veelal bij hen gevonden.¹⁷ In Limburg was dit niet het geval. Integendeel, een aantal rijke handelaren en ambachtslieden had er tussen 1796 en 1812 bijna zijn hele vermogen belegd in geconfisceerd kerkelijk bezit, dat door de Franse overheid voor zeer lage prijzen openbaar was verkocht. Velen onder hen hadden inmiddels op hun nieuwe bezit grote verliezen geleden doordat de grondprijzen na 1815 zeer scherp waren gedaald. Zodoende waren slechts zeer weinigen in staat te investeren in de nijverheid. Overigens is het twijfelachtig of de gegoeden hun geld in de industrie zouden hebben gestoken, als zij het hadden gekund, omdat er geen traditionele autochtone ondernemersklasse bestond, zoals wij hiervoor zagen.

Tot slot van deze samenvattende opmerkingen over het verloop van deze eerste poging tot industrialisatie in Zuid-Limburg zij nog vermeld dat opkomst en neergang van de Limburgse textielnijverheid nauwelijks meer dan twee generaties vergden. De eerste aanzetten dateren van omstreeks 1760, de neergang vond tussen 1790 en 1820 plaats. De nijverheidstelling van 1819 vermeldde geen grootbedrijf meer in de textielsector.

¹⁶ Zie: I.J. Brugmans, *Statistieken van de Nederlandse nijverheid uit de eerste helft van de 19e eeuw*, 's Gravenhage 1956, 2 dln.

¹⁷ Ph. Deane, *The first industrial Revolution*, Cambridge 1967, p. 49.

II. *De activiteiten van de Regouts*

Ondanks het voortduren van deze ongunstige voorwaarden voor industrialisatie gedurende de jaren twintig en dertig van de 19e eeuw, werd midden in de tijd waarin België zich van Nederland afscheidde, een nieuwe poging ondernomen om in het Limburgse de industrialisatie op gang te brengen. Leden van de familie Regout probeerden van 1834 af in Maastricht een industrieel imperium op te bouwen. De meeste initiatieven werden genomen door Petrus Regout. Hij had in 1826 of in de eerste maanden van 1827 een kristalslijperij opgericht, waar ruw kristal, afkomstig uit Luik en omgeving, werd geslepen. Bij het begin van de Belgische opstand in 1830 werkten in Regout's bedrijfje vermoedelijk slechts vier personen, allen Walen. Door de afscheidingsbeweging kwam Regout in moeilijkheden. Aanvankelijk werden goederen, afkomstig uit het niet door de Belgen bezette Maastricht, bij invoer in de Noordelijke Provincies belast met invoerrechten. Nadat Regout had aangetoond dat zoiets onjuist was, werd het door een wetswijziging mogelijk ruw glaswerk uit Val Saint Lambert vrij van rechten in Maastricht in te voeren, aldaar te slijpen en vervolgens als Maastrichts product vrij naar Holland door te zenden. Regout nam zijn kans waar en richtte binnen enkele maanden een fabriek met bijna honderd slijpstoelen in, aangedreven door een stoommachine gekocht bij Cockerill in Seraing. Toen de fabriek in Val Saint Lambert weigerde nog ruw kristal aan deze concurrent te leveren, richtte Regout onmiddellijk een eigen glas- en kristalblazerij op.¹⁸

Regout's activiteiten beperkten zich niet tot de glassector. In 1834 had hij tezamen met zekere J. G. Lambriex een spijkerfabriek opgericht. Na enkele maanden betrok hij ook zijn broer Thomas bij dit bedrijf; deze zou de spijkerfabricage van 1847 af alleen voortzetten.¹⁹ In 1836 vroeg Petrus aan het gemeentebestuur toestemming voor de start van de fabricage van aardewerk, een product waarin zijn familie van oudsher al handel had gedreven.²⁰ In 1842 richtte hij bovendien een geweerfabriek op, waarin oude vuursteengeweren van het Nederlandse leger tot percussiegeweren werden omgebouwd. Nadat hij op dit bedrijf een aanloopverlies van ruim vierduizend gulden had geleden, droeg hij deze fabriek na een klein jaar over aan het

¹⁸ A.J.Fr. Maenen, *Petrus Regout 1801-1878. Een bijdrage tot de sociaal-economische geschiedenis van Maastricht*, Nijmegen 1959, p. 180-186.

¹⁹ Maenen, o.c., p. 152.

²⁰ H.C.W. Roemen, *Maastricht, Een geografische – hoofdzakelijk economisch-geografische – beschrijving en verklaring der agglomeraties in de gemeente Maastricht*, Maastricht 1947, p. 158.

Rijk, dat de wapens voortaan zelf ombouwde.²¹ In 1850 bleek hij bereid als aandeelhouder toe te treden tot de vennootschap Lhoëst, Weustenraad en Co., de latere Koninklijke Nederlandse Papierfabriek. Voordat de productie in dit bedrijf evenwel op gang was gekomen, had Regout zijn aandelen al verkocht aan de Luikse bankier Frésart, die toch al bijna de helft van de 25 aandelen bezat.²² Tot de succesvolle ondernemingen van Regout behoorde ook zijn gasfabriek, waarvan de geschiedenis nogal ingewikkeld is. Nadat Nederland en België in 1839 eindelijk een duurzame vrede hadden gesloten, werd Regout's glas- en kristalfabriek heftig beconcurrereerd door Val Saint Lambert. In 1843 was daar de productie in de nachtelijke uren aanzienlijk vergemakkelijkt door het bedrijf met gas te verlichten. Regout was derhalve welhaast gedwongen deze techniek over te nemen. Hij zag echter in dat een gasfabriek, die alleen zijn eigen bedrijven moest verlichten, veel te kostbaar werd en hij ondernam pogingen toestemming te verkrijgen teneinde de openbare verlichting van de stad Maastricht te verzorgen. Hoewel dit door het stadsbestuur werd geweigerd, legde hij toch een glazen leidingnet aan door de stad, waarop gedurende een tiental jaren heel wat huizen en gebouwen waren aangesloten. In 1848 begon hij met gasleveranties. Zijn strijd met het liberale gemeentebestuur rond de distributie van gas zou Regout – het conservatieve lid van de Senaat – echter uiteindelijk verliezen. De Hoge Raad dwong hem in 1859 de glazen leidingen weer op te breken. De inmiddels opgerichte gemeentelijke gasfabriek kreeg het monopolie voor de levering van gas in de stad. Zijn eigen bedrijven zou Regout echter nog lang met gas uit de eigen fabriek verlichten.

De jaren veertig waren voor Regout's bedrijven moeilijk geweest. Tijdens de crisis van 1842 had hij de helft van het personeel van de glasfabriek ontslagen. Desondanks was hij de dans nog maar net ontsprongen. Hij had zelfs overheidssteun nodig gehad.²³ In 1848 tijdens een nieuwe crisis vermeed Regout bijna elke aanpassing van de bedrijfsomvang aan de gewijzigde marktomstandigheden. De voorraden liepen torenhoog op. Eind 1849, toen zijn geldmiddelen vrijwel waren uitgeput, gingen de grondstoffenprijzen plotseling de hoogte in. Regout kon bijgevolg zijn voorraden die in goedkope tijd waren vervaardigd met enorme winsten afzetten.²⁴ In een slag was hij een gefortuneerd man.

²¹ Maenen, o.c., p. 132-140.

²² Maenen, o.c., p. 148.

²³ Maenen, o.c., p. 207.

²⁴ Maenen, o.c., p. 213.

De jaren 1850 tot omstreeks 1875 waren voor de glas- en aardewerkbedrijven zeer voorspoedig, zoals onder meer blijkt uit de groei van het aantal tewerkgestelde personen. Begin 1850 had Regout ongeveer 600 personen in dienst; in 1860 was dit aantal tot ruim 1.500 gestegen en in 1871 tot zelfs bijna 2.500.²⁵ Herhaaldelijk werd geïnvesteerd: het fabrieksterrein omvatte sedert 1876 bijna tien hectaren. Daarop waren niet minder dan 57 gebouwen geplaatst, sommige vier of vijf verdiepingen hoog.²⁶ Deze gegevens tonen iets van de aard van het bedrijf: geen rationeel gemechaniseerd grootbedrijf, maar een conglomeraat van productie-eenheden, waarin een duidelijke taakverdeling tussen de personeelsleden was doorgevoerd en de stoommachines in hoofdzaak dienden voor het reguleren van het arbeidstempo. De productie geschiedde voornamelijk met handwerklieden. Hoewel dit productiesysteem toentertijd eigenlijk verouderd was – in Engeland en Duitsland werd sedert de jaren veertig van de negentiende eeuw in talrijke bedrijven rationeler gewerkt met behulp van gespecialiseerde machines – bleven de Maastrichtse bedrijven aan de traditionele methoden trouw. De verbeteringen die in de jaren vijftig in het bedrijf werden doorgevoerd hadden betrekking op de aandrijfkracht, die voortdurend werd vergroot, of waren het gevolg van het namaken van producten van anderen. In dit verband moet worden gewezen op de komst van de Engelse bedrijfsleiders William Crisp en Edward Abington, die de fabrieksgeheimen van de aardewerkfabrieken in Staffordshire goed kenden en in Maastricht het befaamde Wedgwoodaardewerk gingen namaken. De kwaliteit van de producten van Regout werd door hun optreden aanzienlijk verbeterd. Bij de glasproductie verloor Regout intussen zijn technische voorsprong, zodat de internationale concurrentie steeds heviger werd. Dit euvel werd ondervangen door de vorming van een internationaal verkoopkartel in 1871, waaraan naast Regout nog tien glas- en kristalfabrieken deelnamen. Ook in dit geval lag het accent op verbetering van de afzetmogelijkheden en niet op vergroting van de arbeidsproductiviteit.²⁷

Ondanks zijn afkeer van technologische innovaties – Regout was van origine een koopman, geen technicus – verleenden zijn bedrijven in de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw Maastricht een grote aantrekkingskracht. Het dank zij Regout verbeterde industriële klimaat leidde in deze decennia tot de oprichting van talrijke industriële bedrijven en handelsondernemingen, die echter niet altijd een lang leven was beschoren.²⁸ Aangelokt door het

²⁵ Roemen, o.c., p. 160.

²⁶ Maenen, o.c., p. 234.

²⁷ Maenen, o.c., p. 236-238 en 244-247.

²⁸ *125 en 100 Jaar Sphinx-Céramique*, Maastricht 1959, p. 84.

succes van de keramische nijverheid maakten Belgische financiers in de jaren 1851-1859 het ontstaan mogelijk van de Céramique, de tweede grote aardewerkfabriek in de stad. Van 1865 af zou dit bedrijf onder leiding van de energieke Victor Jaunez snel groeien en – naar het schijnt – hogere arbeidsproductiviteitscijfers bereiken dan het bedrijf van Regout. Bij het verbeteren van de verbindingen van de stad met afzetgebieden voor de Maastrichtse producten in binnen- en buitenland speelde Regout in deze jaren nog een actieve rol, zoals bij de oprichting van de Aken-Maastrichtse Spoorwegmaatschappij.

De algemene economische teruggang in Europa omstreeks 1875 leidde een langdurige malaise in. Vooral de kristal- en aardewerkfabrieken moesten zware klappen incasseren. De omzet van de bedrijven van Regout zou in de twintig jaar tussen 1876 en 1896 zelden het niveau van 1875 overtreffen. De Kamer van Koophandel weet destijds de problemen bij een groot aantal Maastrichtse bedrijven voornamelijk aan de door Nederland gevoerde vrijhandelspolitiek, die leidde tot prijsdumping op de binnenlandse markt. Aangezien geen enkel ander Europees land de Nederlandse voorkeur voor vrijhandel deelde, waren de grenzen gesloten voor de Nederlandse producten. Het is echter twijfelachtig of deze verklaring juist is. Als de omzetcijfers bij Regout reden tot tevredenheid gaven, zoals in 1890, werd de winst dadelijk aangewend voor topdividenden. Vergroting van het aandelenkapitaal kwam pas voor rond 1900, en zelfs toen nog uitsluitend omdat het bedrijf niet in staat was een obligatielening terug te betalen, zodat de aandeelhouders konden kiezen tussen bijstorten of verlies van hun vermogen.²⁹ De kwaliteit van het management gaf te denken: in 1883 richtte een der beherende vennoten een eigen keramisch bedrijf op, maar hij trad pas uit de Raad van Bestuur van het moederbedrijf toen beide ondernemingen elkaar omstreeks 1900 door de productie van muurtegels en glas heftig gingen concurreren. Dat het ook anders kon bleek bij de concurrentie. Jaunez kon in volle malaisetijd het personeelsbestand van de Céramique verdubbelen tot ruim 750 werknemers.

Niettemin is het duidelijk dat de Maastrichtse industrie in de laatste kwart van de 19e eeuw werd geconfronteerd met enorme problemen. Arbeidstijdverkorting, ontslagen en loonsverlagingen kwamen regelmatig voor. Enkele langdurige werkstakingen verziekten het industrieel klimaat. Het huisvestingsprobleem was voor arbeiders buitengewoon ernstig en ook op het stuk van de volksgezondheid valt weinig positiefs te vermelden. Pogingen om verbeteringen te brengen in de sociale omstandigheden stuitten tot in het

²⁹ Sphinx-Céramique, o.c., p. 90-91.

begin van de 20e eeuw op tegenwerking van het gemeentebestuur en meer dan lijdelijk verzet van een deel van de kleine burgerij dat één- en tweekamerwoningen verhuurde en daardoor nogal wat belang had bij het voortbestaan van de ongelukkige huisvestingstoestanden in de stad.³⁰ Dit alles zou wat minder gevolgen hebben gehad voor de economische ontwikkeling van de provincie Limburg, als de pogingen tot industrialisatie van het platteland uit de jaren zestig van de vorige eeuw een succes waren geworden, toen immers tientallen concessies werden aangevraagd voor de vestiging van mijnondernemingen in Zuid-Limburg. Omstreeks 1870, kort voordat de eerste concessionarissen met het afdiepen van de schachten zouden beginnen, liep de vraag naar steenkool in Europa scherp terug. Zonder uitzondering besloten de mijnbouwers in-spe hun plannen uit te stellen. Het zou een uitstel worden van ruim twintig jaar! Zo werd Limburg geconfronteerd met een zeer ongunstige samenloop van omstandigheden: lage landbouwprijzen en uitzonderlijk moeilijke toestanden ten plattelande, economische malaise in Maastricht, waar de grootste ondernemingen hun dynamiek hadden verloren en geen uitzicht bestond op alternatieven. De tweede industrialisatiepoging was na twee generaties vastgelopen. Hoewel vanuit de Maastrichtse bedrijven aanvankelijk wel degelijk de nodige stuwkracht naar de regionale economie was uitgegaan, had de langdurige crisis en het opheffen van talrijke kleinere bedrijven er toe geleid dat de stap naar het gemechaniseerd grootbedrijf niet werd gezet. Een andere belangrijke negatieve factor was inherent aan de industrialisatiepogingen van Regout die uitsluitend op Maastricht betrekking hadden. Door het karakter van deze stad, die tot 1868 een vestingsstad was en dus tijdens de nachtelijke uren letterlijk afgesloten, konden de stimulerende krachten moeilijk doorwerken naar het omringende platteland. Zolang de stadspoorten 's avonds werden gesloten, moesten de arbeiders van Regout die in continudienst werkten, persé in de stad wonen, hetgeen de sociale problemen verergerde en verhief boven de loon- en vermogensproblemen uit het begin van de eeuw. Ook ontbrak bij de glazen aardewerkindustrie – meer dan bij de textielnijverheid – de wil tot oriëntatie op technologische innovaties, zodat in de oudere bedrijven alras een achterstand in arbeidsproductiviteit ontstond. De invloed van de bijzondere ligging van Zuid-Limburg, ingeklemd tussen vreemde staten die hun eigen economie beschermden, deed zich ook bij het Maastrichtse industrialisatiegevoelen: de Maastrichtse ondernemers ontleenden graag kapitaal en

³⁰ J.C.G.M. Jansen, *Conflict en Samenwerking. 75 jaar fabrieksorganisatie in Maastricht, in: 1895-1970. 75 jaar Katholieke Bond van Werknemers in industriële bedrijven Sint Willibrordus Maastricht*, Maastricht 1970.

kennis aan het buitenland, maar kregen lang niet altijd gelegenheid daar met hun producten op de markt te komen. Samenvattend kan worden gesteld dat de structurele problemen, voortvloeiend van de mislukking van de eerste industrialisatie van Limburg, driekwart eeuw later eerder waren verscherpt dan opgelost.

III. *De mijnbouw*

Een derde poging om Zuid-Limburg via industrialisatie op te stuwen werd ondernomen in de laatste decennia van de vorige eeuw door de bouw van moderne mijnen. Zoals wij hiervoor al aanstipten was de weg naar het grootbedrijf in de mijnbouw lang. Sedert eeuwen bestond in Kerkrade steenkoolexploitatie. In de tweede helft van de 19e eeuw waren daar nog twee oude mijnen in gebruik. Op de eerste plaats de Domaniale Steenkolenmijn, die in de 17e en 18e eeuw eigendom was van de abdij Rolduc en sedert 1815 aan de Nederlandse Staat toebehoorde. Deze exploiteerde de mijn niet meer zelf, maar had haar verpacht, hetgeen soms tot misbruiken aanleiding gaf, zoals in het midden van de 19e eeuw het geval was, toen de winsten uit de mijnbouw werden gebruikt om de exploitatie van de Aken-Maastrichtse Spoorwegmaatschappij in evenwicht te houden.³¹

De tweede heel kleine mijn, Neu Prick, lag tussen de Domaniale Mijn en de Duitse grens ingeklemd. Sedert 1898 had deze mijn te kampen met ernstige overlast van mijnwater. Op 210 meter diepte kon het water naar Duitsland worden afgevoerd; op 270 meter diepte werd het tot 1903 door de Domaniale weggepompt, maar in 1904 deed zich zo'n watertoevloed voor, dat de mijn moest worden stilgelegd.

Kort vóór 1890 was de kolencrisis in West-Europa voorbij. Nieuwe booractiviteiten kwamen op gang. De crisis had geleerd dat een mijn niet kon overleven, tenzij de kolen op eenvoudige en goedkope wijze per rail of per schip werden afgevoerd. In het oostelijk deel van Zuid-Limburg bestonden nog geen spoorwegen en evenmin was er een aansluiting op het waterwegen-net. Daarom werd begonnen met de aanleg van een spoorweg. Het duurde evenwel tot 1896 voor de spoorlijn Sittard-Heerlen-Herzogenrath gereed was. De Akense mijnbouwers Honigmann bleken nu bereid de exploitatie van een mijn vlak achter het Heerlense station aan te vatten. Helaas bevond zich daar tussen het dekterrein en de kolenlaag een dikke laag drijfzand. Friedrich Honigmann verwierf groot aanzien door de ontwikkeling van een bevriezingsmethode, die het mogelijk maakte in dergelijke geologische

³¹ C.E.P.M. Raedts, *De opkomst, de ontwikkeling en de neergang van de steenkolenmijnbouw in Limburg*, Assen 1974, p. 92-95.

omstandigheden toch een schacht aan te leggen. In oktober 1893 werd met de boorwerkzaamheden begonnen, pas zes jaar later was de eerste schacht met een diameter van 2,35 m. gereed. De tweede schacht vergde dank zij de opgedane ervaring maar vijf jaar voorbereiding. In 1899 werden beide schachten met elkaar verbonden en kon de productie worden gestart.

Nog voor de eeuwwisseling begonnen ook twee andere buitenlandse ondernemingen met de bouw van mijnschachten. Een groep Waalse mijnondernemers uit de omgeving van Charleroi legde de Willem Sophie aan, waar in 1902 de eerste kolen werden geproduceerd, terwijl een Brussels bankconsortium, dat heden ten dage deel uitmaakt van de Generale Bankmaatschappij van België, in 1899 enkele Duitse concessies verwierf, zodat het afdiepen van de schachten van de Laura kon beginnen. Ook bij dit karwei werd enorme wateroverlast ondervonden, zodat deze mijn pas in 1907 in productie kon worden genomen.³²

Omstreeks 1900 was de Nederlandse regering zeer verontrust over de snel groeiende buitenlandse belangstelling voor de Nederlandse steenkoolvelden. De politieke verhoudingen van dat ogenblik stonden niet toe gehoor te geven aan de talrijke Duitse verzoeken om concessies in Zuid-Nederland, wilde ons land voor zijn energievoorziening niet volledig afhankelijk worden van het oostelijk gelegen buurland. In 1901 werd door minister Lely een wetsontwerp ingediend, waarbij alle nog niet uitgegeven terreinen voor Staatsexploitatie werden aangewezen. Als argumenten voor de oprichting van Staatsmijnbedrijven werden opgesomd de belangen van de consumenten bij een ontginning door de Nederlandse staat, de winst die voortaan naar de schatkist zou vloeien in plaats van naar particulieren en tenslotte het sociale belang van Limburg. Het politieke argument werd ook in de openbare debatten zorgvuldig vermeden. De Duitse kolenbaronnen was dit spel evenwel niet ontgaan. Het Ruhrkolensyndikat wist tijdig een verkoopmonopolie te verwerven op de Nederlandse kolenmarkt door middel van de oprichting van de Steenkolenhandelsvereniging. Tot het begin van de Eerste Wereldoorlog zouden de Nederlandse mijnen nauwelijks in staat blijken kolen uit eigen bodem in eigen land te verkopen. Ook vergde het afdiepen van de schachten van de Staatsmijnen uiteraard veel tijd. Voordat een enigszins omvangrijke kolenproductie in Nederland op gang kwam schreef men het jaar 1910. Intussen bleef het afzetprobleem niet zonder gevolgen. Omdat op grond van geologisch onderzoek werd verwacht dat er in de toekomst in Zuid-Limburg veel vetkolen zouden worden geproduceerd,

³² Raedts, o.c., p. 130-133.

werd gedacht aan de oprichting van een Hoogoven- en Staalbedrijf in Zuid-Limburg. Het schijnt dat Cockerill bij dit plan betrokken is geweest. Het vond echter geen uitvoering. In 1908 kwam toch een band tot stand tussen de Limburgse kolenwinning en enige hoogovenbedrijven, toen de Lotharingse familie De Wendel de Oranje-Nassaumijnen kocht. De Wendel bezat weliswaar ook in Lotharingen een aantal mijnen, maar deze produceerden onvoldoende vetkolen om zijn hoogovens in die streek gaande te houden.

Daarmee was de Duitse invloed in de Limburgse mijnen geenszins teniet gedaan. Het gros van de Nederlandse mijnningenieurs had in Duitsland gestudeerd. Om in de snel groeiende behoefte aan opzichters te voorzien moest vaak een beroep op Duitsland worden gedaan, waar uitstekende Bergschulen bestonden, terwijl ondergronds ook vele Duitsers werkzaam waren. Toch mag de buitenlandse invloed niet worden overdreven; in 1913 was 76% van het personeel van de mijnen Nederlander. De vreemdelingen maakten daarenboven deel uit van een bijzonder mobiele groep mijnwerkers, die bijna even snel weer verdwenen als zij waren gekomen. Omdat deze Wandervögel talloze problemen opleverden, zowel voor de bedrijfsleiding die nooit zeker was van een voldoende bezetting, als voor de samenleving die van hen overlast ondervond, werden maatregelen beraamd om de mijnarbeid voor Nederlanders en in het bijzonder ook Limburgers aantrekkelijker te maken. Hoewel de uitvoering van deze plannen – mede door de Eerste Wereldoorlog – niet erg vlot verliep, kwamen geleidelijk spoor- en tramverbindingen met de omliggende dorpen en steden tot stand; voorts werden er voor die tijd bijzonder aantrekkelijke huisvestingsmogelijkheden voor gezinnen geschapen en gezellenhuizen ingericht, waar jonge alleenstaande mijnwerkers onderdak en verzorging vonden.³³ Weldra bleek dat de belangen van de vakbeweging en de mijnondernemingen vaker parallel liepen dan in het begin van deze eeuw nog veelal werd gedacht. Het mag dan ook geen verwondering wekken dat de contacten tussen de sociale organisatie en de directies in deze streek al in 1915 werden geïnstitutionaliseerd.

Het is overigens nog onzeker of die samenwerking in alle opzichten positief heeft gewerkt. De indruk bestaat dat de goede verhoudingen tussen de grootste vakbond en de bedrijfsleiding in ieder geval wel heeft bijgedragen tot een spoedige realisatie van naar verhouding zeer aantrekkelijke secundaire arbeidsvoorwaarden in de vorm van welzijnsvoorzieningen, goede huisvesting en snel verbeterende gezondheidszorg. Wellicht zijn ook vormen van indirecte beloning zoals het ter beschikking stellen van gratis kolen, de introductie van gezinstoelagen en kindergelden e.d. hiervan het gevolg

³³ Raedts, o.c., p. 143-153.

geweest. De bruto-lonen zijn echter vooral tussen de beide wereldoorlogen ten gevolge van de voorzichtige houding van de vakbeweging in de mijnbouw achtergebleven bij wat in industriegebieden elders in het land gebruikelijk was.³⁴

Economisch gezien ging het de steenkoolmijnen in Zuid-Limburg tijdens de Eerste Wereldoorlog voor de wind. Tussen 1913 en 1918 verdubbelde de productie bijna. Niettemin was er een grote kolenschaarste. De invoer van steenkool viel bijna stil, zodat de voor binnenlands verbruik beschikbare hoeveelheid daalde van tien miljoen ton in 1913 tot nog geen vijf miljoen in 1918. Het percentage Nederlands product op het binnenlands verbruik steeg van 20% naar 73%. De snelle hausse die zich ook in andere bedrijfstakken voordeed wekte valse verwachtingen; heel wat industriëlen hoopten de veroverde markt ook na de oorlog te kunnen behouden. Zij dachten zelfs nieuwe markten te kunnen veroveren, nu zoveel bedrijven in België en Noord-Frankrijk door oorlogshandelingen waren vernield en in Duitsland personeelsproblemen mochten worden verwacht. Op voorhand stelden de bedrijfsleidingen zich positief op ten opzichte van allerlei looneisen en sociale verbeteringen. Zij werden echter in hun verwachtingen teleur gesteld. In november 1918 verdwenen de Belgische en Duitse geïnterneerden, die tijdens de oorlog als arbeiders in diverse industrieën waren ingeschakeld, spoorslags over de grens. Juist bij Limburgse bedrijven dreigde ontreddeering tengevolge van gebrek aan arbeidskrachten. De gewijzigde pariteit tussen de mark en de frank enerzijds en de gulden anderzijds had bijzonder ongelukkige gevolgen voor de Limburgse economie. Talloze producten waren voor wie over gulden beschikte in België en Duitsland zeer goedkoop verkrijgbaar. De afzet van de bedrijven stagneerde en de binnenlandse bestedingen liepen terug.

Op de steenkoolmarkt deed zich ook de Angelsaksische concurrentie gevoelen. In Engeland en de U.S.A. was de steenkoolproductie tijdens de oorlog eveneens tot recordhoogte gestegen, zodat er een mondiale overproductie bestond. Nederland werd overstroomd met vreemde kolen.³⁵ Tussen 1918 en 1927 kwamen in ons land nog vijf nieuwe mijnen in bedrijf, waarvan de schachtbouw tijdens of kort na de oorlog was begonnen. Het werd erg lastig afzetmarkten te vinden voor een productie die opliep van 3 miljoen ton in 1918 tot 14 miljoen ton in 1937. Eigenlijk is de grote crisis van de jaren dertig in Zuid-Limburg al in 1920 begonnen, tien jaar eerder dan elders. Vanzelfsprekend had dat gevolgen voor het welvaartsniveau.

³⁴ Mededelingen van Drs L.H.M. Kreukels.

³⁵ Cfr. Raedts, o.c., p. 163-164.

De inkomens- en vermogenspositie van de Limburgers was in de twintiger jaren buitengewoon slecht. Als we de paar cijfers die daarover beschikbaar zijn, mogen geloven dan lag het gemiddeld inkomen per belastingplichtige in Limburg in de jaren twintig en dertig 15-20% onder het rijksgemiddelde. Zelfs in de mijnstreek, waar de inkomensachterstand minder groot was dan elders in de provincie, lagen de besteedbare inkomens duidelijk onder het landelijk niveau. Als extra handicap gold dat de inkomens per inwoner ver onder het niveau van het toch al lage inkomen per belastingplichtige lagen. Daarvoor zijn drie oorzaken aan te geven: vooreerst was Zuid-Limburg een jong industriegebied met naar verhouding veel jonge en dus grote gezinnen.³⁶ Vervolgens werd in het Katholieke Limburg destijds om ethische redenen veel waarde gehecht aan een hoog kindertal. Tenslotte waren er weinig mogelijkheden voor vrouwen om werk te vinden, deels omdat de mijnen bijna geen vrouwen te werk konden stellen, deels omdat er in dit gewest een grote afkeer van arbeid door vrouwen in de industrie heerste. Om dat laatste verschijnsel te verklaren moeten we terugkeren naar de langdurige crisis in de Maastrichtse glas- en aardewerkindustrie tussen 1875 en 1900. In die dagen hadden Maastrichtse ondernemers om kosten te sparen herhaaldelijk mannelijk personeel laten afvloeien en vervangen door vrouwen, die meer dan de helft goedkoper waren. Uiteraard had deze handelwijze voor de getroffen gezinnen rampzalige gevolgen. Het was dan ook niet verwonderlijk dat kerkelijke en wereldlijke autoriteiten zich fel tegen deze vorm van vrouwenarbeid keerden. Om hun verzet te staven, beriepen zij zich meestal op zedelijke argumenten: vrouwenarbeid was onfatsoenlijk en leidde tot onzedelijkheid. Het samenwerken van mannen en vrouwen in de fabrieken zou leiden tot buitenechtelijke zwangerschappen. Een gemeentelijk functionaris zei: 'Bij die mensen is het zand op het trouwboek nauwelijks droog, of zij komen weder terug om aangifte te doen van hun kind'. Arbeid van gehuwde vrouwen had naar men meende de allertreurigste gevolgen. Secretaris Marckx van het Maastrichtse Burgerlijk Armbestuur zei daarover omstreeks 1890: 'Waar man en vrouw op de fabriek werken, komt de man spoedig aan den drank, want komt hij te huis, dan vindt hij geen vuur, geen eten, niets hoegenaamd... De vrouw weet niets van het huishouden af, de kinderen worden bij anderen gegeven, de liefde voor de moeder verdwijnt, in het kort de familieband wordt verbroken'. De onderwijzers keerden zich tegen de vrouwenarbeid omdat de leerprestaties van kinderen, die zich versliepen en slecht werden verzorgd, onvoldoende

³⁶ H. Sleypen, *De detailhandel in de Nederlandse Mijnstreek*, scriptie, Leuven 1963, p. 33-46.

waren. De geestelijkheid organiseerde een grote actie tegen de vrouwenarbeid. De Dames de Charité en de leden van de Vincentiusvereniging werden erop uit gezonden om de vrouwen persoonlijk te benaderen en hen het werken in de fabrieken te ontraden.³⁷ Deze harde en geconcentreerde actie heeft lang doorgewerkt. Tussen 1900 en 1950 bestond er in Limburg buiten de huiselijke diensten en de kleinhandel eenvoudig geen werkgelegenheid voor vrouwen. Fabrieken die de vrouwenarbeid niet konden missen, zoals de tabaksnijverheid en de papierfabricage, moesten hun vrouwelijk personeel in België werven.

Van deze starre afwijzing van vrouwenarbeid en de al genoemde voorkeur voor een groot kindertal kreeg men in de jaren twintig en dertig de rekening gepresenteerd. Het magere gezinsinkomen werd uitsluitend door de heer des huizes binnengebracht. De tering moest naar de nering worden gezet. Het grootste deel van het budget werd besteed aan primaire levensbehoeften. De toch al zwakke dienstensector kreeg veel te weinig impulsen. De verzorgende diensten bleven onderontwikkeld, aan het ontstaan van stuwende dienstverlening kon zelfs niet worden gedacht.

Besparingen kwamen in Zuid-Limburg in de tijd tussen de beide wereldoorlogen niet voor. Het gemiddelde vermogen per inwoner in Limburg bedroeg tot 1940 aanzienlijk minder dan de helft van het rijksgemiddelde. In de mijnstreek kwamen de vermogens slechts zelden uit boven een kwart van het rijksniveau.³⁸ Beleggingen, investeringen in een eigen bedrijfje, de overstap van loondienst naar zelfstandige activiteit, de aanschaf van duurzame consumptiegoederen, het waren allemaal zaken waaraan niet te denken viel, met als gevolg dat de Limburgse mijnen in deze tijd heel wat minder indirecte werkgelegenheid genereerden dan zulke grote bedrijven in normale omstandigheden zouden hebben gedaan. Ook hier zien wij een bewijs voor de algemene stelling dat structurele problemen, die in een vorige fase waren ontstaan, bij de volgende industrialisatiegolf niet vanzelf verdwenen, maar eerder de neiging hadden intenser en omvattender te worden. In het onderhavige geval betekende dit dat er in Zuid-Limburg een monocultuur ontstond. Al vóór 1940 was een veel te groot deel van de bevolking voor de werkgelegenheid afhankelijk van één enkele bedrijfstak: de mijnen.

³⁷ B. Lenz en I. Berben, *Nu wordt het tijd dat gij te huis blijft. Een onderzoek naar vrouwenarbeid in de aardewerk- en glasfabriek van Regout te Maastricht in de tweede helft van de 19e eeuw*, scriptie, Nijmegen 1981, p. 32-33.

³⁸ Sleypen, o.c., p. 33-46.

In de jaren dertig leverde dit echter nog weinig problemen op. Eerder was het tegendeel het geval. Om de hierboven al vermelde redenen hadden de mijnen in de jaren twintig hun personeelsbezetting en hun lonen aangepast. Ook was de nodige aandacht besteed aan concentratie, mechanisatie en rationalisatie van de productie met het oogmerk de productiviteit op te voeren en de kosten te drukken. Een reeks weloverwogen maatregelen brachten wijziging in het hele ondergrondse bedrijf, waardoor de Limburgse mijnen allerwege de naam kregen goed geleide bedrijven te zijn. Ook bovengronds deden zich positieve ontwikkelingen voor. Er werden nevenbedrijven ontwikkeld met het doel afvalstoffen te verwerken tot goed verkoopbare producten. Vooral de cokesfabricage bij de vetkoolmijnen nam een hoge vlucht. Stoffen als teer, benzol en ammoniak, die bij de vervaardiging van cokes vrijkwamen, konden worden gebruikt als grondstoffen voor een overigens nog bescheiden chemische nijverheid.³⁹ Dientengevolge doorstonden de mijnen de internationale crisis van de jaren dertig beter dan menig andere bedrijfstak, drastische bezuinigingen, loonsverlagingen en ontslagen ten spijt. De inkomensgegevens tonen aan, dat vooral de mijnstreek in deze jaren een flink stuk van zijn achterstand op het landsgemiddelde inliep. Die verbetering werd tijdens de Tweede Wereldoorlog gecontinueerd, ook al werd toen een heel andere bedrijfspolitiek gevoerd dan tijdens de eerste wereldbrand. Immers, in de jaren 1914-1918 was de productie van de mijnen aanzienlijk gestegen, in de jaren 1940-1944 zou hij langzaam maar zeker dalen, tot groot verdriet van de Duitsers. Al in 1940 had de bezetter maatregelen doorgedreven die de dagproductie in de mijnbouw zouden moeten vergroten. Aanvankelijk werden aan de mijnwerkers allerlei faciliteiten verleend, om hen tot meer activiteit aan te zetten. Zij kregen bij de invoering van het distributiesysteem extra rantsoenen, bijzondere vergoedingen voor werk verricht op zondag en zelfs werden er op het bedrijf versnaperingen uitgereikt als worst, vet, sigaretten, chocolade en jenever. Het hielp allemaal niets. Toen de Duitsers in 1943 hun toevlucht namen tot harde maatregelen, brak een spontane staking uit die in bloed werd gesmoord. De productie werd evenwel niet hoger. Voor steenkool en steenkoolbriketten bleef Nederland in zekere mate afhankelijk van importen uit het buitenland, terwijl het exportoverschot van cokes ten opzichte van de vooroorlogse jaren met meer dan de helft daalde. De bezetter slaagde er niet in aanzienlijke hoeveelheden steenkool uit de Nederlandse mijnen naar de Duitse oorlogsindustrie af te voeren. Wel bleken de mijnen bereid

³⁹ Raedts, o.c., p. 175.

honderden extra-arbeidskrachten aan te trekken die daardoor niet naar Duitsland hoefden.⁴⁰

Wat tijdens de oorlog niet lukte, bleek na de bevrijding wel mogelijk. Na een korte periode met heel lage productiviteit in 1945, toen de afvoer van steenkolen naar de rest van het land niet goed mogelijk was, bleken alle medewerkers van de mijnen van hoog tot laag graag bereid gevolg te geven aan een oproep, die door Koningin Wilhelmina en de regering op hen werd gedaan het land van voldoende steenkool te voorzien. De mijnwerkers oogstten in het gehele land veel waardering voor de onverwacht snelle wijze, waarop zij het mogelijk maakten het hoofd te bieden aan de omvangrijke energieproblemen, waarmee het land in de eerste na-oorlogse jaren kampte. Van haar kant spande de Rijksoverheid zich in van de Nederlandse mijnindustrie een modelbedrijfstak te maken. De Publiekrechtelijke Bedrijfsorganisatie werd in de mijnbouw met voorrang ingevoerd. De Mijnindustrieraad bekommerde zich niet alleen om de sociale problemen in deze tak van nijverheid, maar droeg ook zorg voor het scheppen van gunstige voorwaarden voor een verantwoorde bedrijfsexploitatie.⁴¹ De Nederlandse mijnbouw heeft zich steeds van die in omringende landen en zeker van de Engelse mijnbouw onderscheiden door uitzonderlijk stabiele sociale verhoudingen en goede relaties tussen vakbeweging en bedrijfsleiding. Indien de leiders van de Nederlandse mijnwerkersbonden uit de jaren vijftig en zestig al eens overhaaste en onjuiste beslissingen namen, dan was dat eerder het gevolg van een overmaat aan gezag dan van frustraties tengevolge van voortdurende tegenwerking.

Ook onder het Europese regime van de E.G.K.S. ontwikkelde de Nederlandse mijnbouw zich nog tot 1958 zeer voorspoedig. De sociale verhoudingen in de Limburgse mijnen spraken zo sterk tot de verbeelding dat de Nijmeegse hoogleraar H.L. Zeguers meende voor dit geval een bijzondere sociologische theorie te moeten ontwikkelen. Hij dacht dat de mijnwerkers in Limburg hun taak zo voortreffelijk vervulden omdat de bevolking in die streek werd gekarakteriseerd door een hoge mate van godsdienstige cohesie, een hoge mate van beroepscontinuïteit, trouw aan de geestelijke, de culturele en de ethische waarden van het gewest de reële solidariteit van ondergrondse en bovengrondse werkers die er aanspraak op maakten zelf de sociaal-culturele signatuur van het gewest te bepalen.⁴² Zeguers verwoorde

⁴⁰ Cfr. C.E.P.M. Raedts, *Het Mijnwerkersverzet tijdens de Tweede Wereldoorlog*, in: *S.S.E.G.L.*, XXIV, 1979, p. 1-23.

⁴¹ Raedts, *De opkomst*, o.c., p. 185-186.

⁴² G.H.L. Zeguers, *De Mijnwerker*. Rede gehouden te Sittard op 27.04.1957, p. 8, gec. bij J.P. Meulmeester, *De beroepscontinuïteit van de Mijnwerkersstand*, scriptie, 1961, p. 2.

een tijdelijke tevredenheid onder de mijnwerkers over de bijdragen die hun eigen organisaties hadden geleverd aan de oplossing van een aantal knelende problemen op het terrein van volkshuisvesting, gezondheidszorg en het sociaal-culturele leven met blijvend enthousiasme voor de maatschappelijke structuren in de mijnstreek en voor de mijnarbeid. Een onderzoek van J.P. Meulmeester maakte al vlug duidelijk dat de mijnwerkers de regionale samenleving slechts accepteerden, zolang zij tevreden waren over hun beroepswerkzaamheden en de daaruit voortvloeiende directe en indirecte vormen van bezoldiging, maar er geen heil in zagen hun kinderen ook mijnwerker te laten worden.⁴³ Ook L.W. Coenen constateerde dat de hoge mate van assimilatie en integratie van de mijnwerkers in de Limburgse samenleving een aangelegenheid van zeer tijdelijke aard was. In 1959 bleek bij een onderzoek op een school in Hoensbroek dat de kinderen van de mijnwerkers kritisch stonden tegenover de religieuze, sociale en culturele gewoonten van hun ouders.⁴⁴

Overigens was de financiële positie van de Limburgse mijnwerkers voorlopig niet wankel. In de jaren vijftig was het bruto-loon van de mijnwerkers op het niveau gekomen dat ook in Noordbrabantse en Overijsselse industriegebieden gebruikelijk was. Het bleef evenwel lager dan in de randstad. Om de gevolgen van de geleide loonpolitiek te ontgaan gaven de mijnen in dit decennium allerlei toeslagen op het bruto-loon, waaronder als voornaamsten de gezins- en kindertoeslagen. Daardoor steeg het besteedbaar inkomen boven het bruto-loon. Bovengronders die in het jaar 1947 bruto *f* 2.645,- verdienden, konden *f* 3.900,- uitgeven. In feite gaven zij echter ruim *f* 4.100,- uit, waarschijnlijk omdat zij door al die toeslagen het zicht op hun financiële mogelijkheden hadden verloren en traditioneel gewoon waren iedere gulden die binnenkwam dadelijk uit te geven en bij voorkeur ook nog schulden te maken. Steeds vertoonden mijnwerkers de neiging zo veel mogelijk duurzame consumptiegoederen aan te schaffen en hun welvaart uiterlijk te demonstreren.⁴⁵ De gewoonte 'van de hand in de tand' te leven bracht wel gevaren mee, zodra de tijden minder goed werden. Wij stipten al aan dat de steenkoolmijnen omstreeks 1958 in moeilijkheden kwamen. De opkomst van olie en aardgas als energiebronnen leidden in dat

⁴³ Meulmeester, o.c., p. 19-20.

⁴⁴ L.W. Coenen, *Het Mijnwerkersgezin in de Oude Mijnstreek, periode 1900-1930*, scriptie, Tilburg z.j., p. 95-96.

⁴⁵ M. Trooster, *De invloed van de ontwikkeling van de mijnindustrie op de bevolking van de Zuidlimburgse mijnstreek in het algemeen en op het bestedingspatroon in het bijzonder*, scriptie, 1958, p. 77-82.

jaar voor het eerst tot het ontstaan van steenkooloverschotten op de wereldmarkt, waardoor de prijzen begonnen af te kalven. Het was duidelijk dat die overschotten in de komende jaren alleen nog maar zouden toenemen. De Nederlandse mijnen waren de eerste slachtoffers van deze afzetcrisis, omdat zij voornamelijk industriekolen produceerden en juist het bedrijfsleven als eerste overstapte op het gebruik van olie.⁴⁶

Eens te meer constateren wij, dat de conjunctuur in Limburg een eigen ritme vertoonde: vijftien jaar vóórdat de westerse samenleving met een economische terugslag werd geconfronteerd, zat Limburg met een grote crisis. Er waren 55.000 mensen werkzaam bij de mijnen: de helft van de industriële werkgelegenheid in deze provincie was in die bedrijfstak geconcentreerd. Twee stedelijke centra, Heerlen-Kerkrade en Sittard-Geleen, waren volledig afhankelijk van de mijnen. Terwijl Limburg door de terugslag in de mijnbouw in moeilijkheden geraakte, zat de rest van West-Europa midden in een geweldige industriële boom. Die tegenstelling heeft zeven jaar lang tot 1965 ieder industriebeleid in Limburg onmogelijk gemaakt. Schetsen wij de gebeurtenissen. De verlies lijdende mijnen verminderden hun personeelsbestand door natuurlijke afvloeiing en beperkten hun productie. Tegelijk probeerden zij door vergroting van de arbeidsproductiviteit en rationalisaties de kostprijs te drukken, zodat de prijzen van de Limburgse kolen op de wereldmarkt concurrerend bleven. Die rationalisatiemaatregelen bestonden voor een belangrijk deel uit het invoeren van technologische verbeteringen. Met behulp van allerlei toeleveringsbedrijven, die voornamelijk in dezelfde streek waren gevestigd, werd kostenbesparende apparatuur ingevoerd. De grote vraag van de rationaliserende mijnen naar metaalwaren leidde ertoe, dat de lokale nijverheid en handel een glorietijd beleefden, maar tegelijk steeds afhankelijker werden van de mijnen. Talrijke kleine ondernemers besloten tot uitbreiding van hun activiteiten en deden een beroep op de arbeidsmarkt, die gespannen bleef ondanks het wegvallen van 10.000 arbeidsplaatsen bij de mijnondernemingen zelf ten gevolge van natuurlijk verloop. Voorzover de lokale nijverheid de ruimte op de arbeidsmarkt niet opnam, vulden de aangrenzende industriebekkens rond Aken, Düsseldorf en Keulen het hiaat wel op. Het was voor Limburgers bijzonder aantrekkelijk in Duitsland te gaan werken. De lonen waren er veel hoger dan hier te lande. Zolang er werd gependeld kon dit hoge loon worden besteed in eigen omgeving, waar de kosten van levensonderhoud

⁴⁶ Cfr. A. Biermans, *De Mijnwerkersbonden en de sluiting van de Limburgse mijnindustrie*, scriptie, Nijmegen 1959, p. 2-5; J. Schoormans, *De afbraak van de Limburgse Mijnstreek*, Amsterdam 1981.

veel lager waren dan in Duitsland. De pendelaars hadden een extreem hoge koopkracht. De uitgaande pendel naar Duitsland nam tussen 1958 en 1963 toe van bijna 2.000 tot ongeveer 10.000 personen.⁴⁷ De eerste jaren van de steenkoolcrisis zien wij daarom het merkwaardige verschijnsel dat ondanks deze crisis de arbeidsmarkt in Limburg buitengewoon krap was. De werkloosheidscijfers behoorden tot de laagste van het land: de vraag naar arbeidskrachten was vele malen hoger dan het aanbod. Onder deze omstandigheden was het uitgesloten te streven naar een meer gedifferentieerde economische structuur in Limburg. Nieuwe bedrijven hadden nimmer personeel kunnen vinden. Overigens werd nog helemaal niet gedacht aan herindustrialisatie, veeleer probeerde de overheid de mijnbouw weer rendabel te maken. De moeilijkheden waarmee deze bedrijven kampten werden nog al eens onderschat. Op het afzetprobleem werd te weinig acht geslagen. Het kwam zelfs zover dat in 1963-1964 een Staatscommissie de problemen bij de mijnen weet aan de onaantrekkelijkheid van mijnarbeid, waardoor de mijnen met personeelsgebrek hadden te kampen en hun productiviteit niet op peil konden houden. Op advies van deze commissie besloot Minister Andriessen van Economische Zaken in 1964 steun te geven aan de pensioenfondsen en de ziekenkassen van de mijnen, om zo de mijnarbeid aantrekkelijker te maken.

IV. *De Herstructurering*

Merkwaardigerwijze moesten enkele vakbondsbestuurders, die – zoals wij zagen – in die jaren in Limburg een groot gezag hadden, erop wijzen dat langs die weg geen oplossing mogelijk was. Zij wisten het kabinet Cals ervan te overtuigen dat een andere weg moest worden bewandeld. Op 12 december 1965 lanceerde de Minister van Economische Zaken uit dit kabinet, J. den Uyl, zijn befaamde herstructureringsnota, die in nauw overleg met de vakbeweging was opgesteld en door hen dan ook gunstig werd ontvangen. Den Uyl had besloten tot een geleidelijke sluiting van de mijnen, gepaard gaande met een herindustrialisatie van het gewest. Het adagium was ‘Geen sluitingen zonder vervangende werkgelegenheid!’ Achteraf moet worden vastgesteld dat de herstructureringsnota getuigde van een heel gebrekkig economisch inzicht: noch de specifieke problemen van de regio, noch de moeilijkheden die men mag verwachten bij geleidelijke sluiting van mijnbedrijven, noch de problemen die zich kunnen voordien bij het aantrekken van nieuwe bedrijven waren weloverwogen. De moeilijkheden die zouden ont-

⁴⁷ P.C.M. Vrancken, *De pendel naar Duitsland vanuit de Oostelijke Mijnstreek tegen de achtergrond van de werkgelegenheid 1958-1968*, Nijmegen z.j.

staan bij bedrijven die voor hun afzet afhankelijk waren geweest van de mijnen of van de consumptieve bestedingen van het mijnpersoneel werden zelfs niet aangestipt. Een paar voorbeelden mogen volstaan om dit te verduidelijken. Het sluitingsprogramma hield in dat op korte termijn een drietal mijnen werd gesloten; de overige zouden hun productie inkrimpen, zodat de kolenproductie in tien jaar tijd met één/derde en de personeelsbezetting met de helft zou dalen. De afzetmogelijkheden voor de resterende productie bleken veel te hoog geraamd; de kosten van geleidelijke inkrimping waren ernstig onderschat. Binnen anderhalf jaar moest het sluitingsprogramma al twee keer worden herzien.

De premieregelingen voor bedrijven die voornemens waren zich in Limburg te vestigen, bestonden uit subsidies voor de aankoop van bedrijfsgrond en de bouw van fabriekscomplexen. Zij bleken heel aantrekkelijk te zijn voor arbeidsintensieve en financieel zwakke bedrijven, die hun moeizame bestaan dank zij de overheidsbijdragen nog enige tijd konden rekken, maar uiteindelijk toch het loodje moesten leggen.

Er was niet stilgestaan bij specifieke Limburgse problemen, zoals de vanwege de vraag naar arbeidskrachten uit Duitsland zeer gespannen arbeidsmarkt, het ontbreken van een evenwichtige dienstensector, het relatief lage en eenzijdige scholingsniveau van de arbeidskrachten, die niet erg geschikt bleken voor tewerkstelling in moderne bedrijven, maar er was ook geen aandacht geschonken aan de concurrentie bij de werving van nieuwe bedrijven van de nabijgelegen steenkoolbekkens van Aken, Luik en Genk die terzelfdertijd in een afbouwfase verkeerden. Toch was er in de literatuur over regionale economische ontwikkeling al sedert het midden van de jaren vijftig op gewezen dat verschillen tussen regionale economieën zouden voortbestaan, zolang barrières in deze sfeer niet zijn opgeheven.⁴⁸

Tenslotte was de organisatie van de herstructurering volstrekt onvoldoende. Diverse rijksdiensten, provinciale organen en met opheffing bedreigde mijnen probeerden onafhankelijk van elkaar bedrijven over te halen zich in Limburg te vestigen. Daarbij kwam het soms tot een harde concurrentiestrijd. Van enige coördinatie was vooral in de beginfase geen sprake.⁴⁹

De resultaten van de herstructurering waren dan ook bedroevend. Hoewel het Provinciaal Bestuur en de regionale politici voortdurend aandrongen op

⁴⁸ Cfr. de artikelen opgenomen in L. Needleman, *Regional Analysis*, Hamondsworth 1968 en in het bijzonder het samenvattend artikel van J. G. Williamson, *Regional inequality and the process of national development*, o.c., p. 101-102.

⁴⁹ Cfr. de dossiers over het aantrekken van bedrijven in het archief van de mijn Willem-Sophie, bewaard bij het SHC, EAN 603.

wijzigingen en aanpassingen en in deze nog al eens succes boekten, ofschoon de oorspronkelijk voor de herstructurering geraamde middelen toenamen tot een veelvoud van dat bedrag, was het resultaat zeer mager. In de tien jaren die tussen de aankondiging van de mijnsluiting in december 1965 en het ophalen van de laatste kolen einde 1975 verliepen, vloeiden alle 45.000 personeelsleden van de mijnen af. Een derde van hen werd – al dan niet vervroegd – gepensioneerd; 9% keerde terug naar zijn geboorteland; 6% kwam in de sociale werkvoorziening terecht; 12% werd door DSM in de chemietak van dat concern tewerkgesteld; 30% vond een nieuwe werkkring buiten het herstructureringsgebied. Slechts iets meer dan 4.000 ex-mijnwerkers werden in Zuid-Limburg geplaatst bij bedrijven die nieuw waren aangetrokken. De hele herstructureringsoperatie leverde uiteindelijk ongeveer 12.000 werkelijk gerealiseerde nieuwe arbeidsplaatsen op, niet eens voldoende om het verlies aan werkgelegenheid in de toeleverende bedrijven op te vangen. Nieuwkomers op de arbeidsmarkt vonden in het geheel geen werk. Al in 1970 kampte Limburg met een ernstig jeugdwerkloosheidsprobleem.⁵⁰

De regionale rekeningen van het CBS spreken misschien nog duidelijker taal. Het aantal arbeidsjaren dat in Limburgse bedrijven werd gewerkt, liep tussen 1965 en 1976 terug van 281.000 naar 227.000, d.w.z. met 54.000, ofwel 120% van het aantal in de mijnbouw verloren arbeidsplaatsen! De bijdrage van Limburg aan het nationaal inkomen daalde van 7.1% in 1965 tot 6.9% in 1975, terwijl nota bene de arbeidsmarkt extra was gegroeid vanwege de hoge geboortecijfers in de eerste na-oorlogse jaren. Het is hoogst opmerkelijk dat het aandeel van de arbeidskosten in de regionale productie voortdurend steeg en sedert 1968 duidelijk boven het landelijk gemiddelde lag.

Opnieuw was een industrialisatieproces in Limburg mislukt en de basis van de welvaart teloor gegaan. Van de herindustrialisatie was niets terecht gekomen. De belofte geen mijnsluiting zonder vervangende werkgelegenheid was al in 1967 vervangen door 'het streven de inkrimping zonder werkloosheid van betekenis te realiseren'.⁵¹ Omstreeks 1975 stond de Provincie Limburg voor de taak op eigen kracht opnieuw te beginnen. In het

⁵⁰ M.J.A. Nijssen, *Evaluatie van het regionaal-economisch beleid in het herstructureringsgebied na de mijnsluiting: mogelijkheden en beperkingen van het Staatsingrijpen*, scriptie, 1979; J. Schoormans, *De afbraak van de Limburgse Mijnstreek*, scriptie, Amsterdam 1981 en J.Th. Sillekens, *De Limburgse Arbeidsmarkt na de Tweede Wereldoorlog*, scriptie, Nijmegen 1974.

⁵¹ Biermans, o.c., p. 28.

voorjaar van 1977 verscheen de Perspectievennota Limburg. De overheid gaf in dit document voor de eerste maal toe, dat zij in onze economische orde niet zelf kon verzekeren dat met behulp van een regionaal instrumentarium de gewenste arbeidsplaatsen tot stand kwamen. De mate, waarin het bedrijfsleven daarop reageerde, bleek de overheid niet in de hand te hebben. Ook kon de overheid niet zelf bedrijven oprichten, om de eenvoudige reden dat zulke bedrijven producten zouden moeten vervaardigen waarvoor een markt moest bestaan. De nota werkte daarom met betrekkelijk algemene taakstellingen, zoals het laten verdwijnen van de z.g. regionale component in de werkloosheid, en versterking van de belangrijkste economische sectoren t.w. industrie en overheidsdiensten. Er werd gepleit voor integratie van het beleid op het terrein van ruimtelijke ordening en milieuhygiëne met dat op het sociaal-cultureel en het sociaal-economisch terrein. De instrumenten die nodig waren om deze doelstellingen te realiseren zouden mede worden ontwikkeld door een regelmatige toetsing van de feitelijke gang van zaken aan de gewenste ontwikkeling.⁵² Daarbij diende het Provinciaal Bestuur een initiërende rol te spelen. De provincie werd als het ware uitgedaagd zelf mogelijkheden tot verbetering van de Limburgse economie te zoeken. Het is duidelijk dat in deze nota de politieke grondslag ligt van het 'lobbyen' voor het Provinciaal Bestuur gedurende de laatste jaren.

Het was omstreeks 1977 overigens hoogst wenselijk dat een nieuw beleid werd ontwikkeld. In de jaren 1972-1977 had de economische crisis in heel de Westerse wereld toegeslagen. In die jaren hadden alle bedrijfstakken in het herstructureringsgebied met afzetproblemen te kampen. Door middel van arbeidsproductiviteitverhogende maatregelen moesten de bedrijfsleidingen proberen hun concurrentiepositie te herstellen, hetgeen aanzienlijke investeringen vereiste. Bedrijven die deze investeringen niet konden opbrengen als gevolg van hun zwakke winstpositie, verdwenen. Dit lot trof heel wat industrieën die in het kader van het herstructureringsbeleid in Limburg domicilie hadden gekozen: dat waren immers vaak bedrijven met een hoge loonsomquote en lage arbeidsproductiviteit. Maar ook tamelijk veel traditionele bedrijven met een gemiddelde arbeidsproductiviteit konden zich slechts met moeite staande houden, omdat zij door de economische situatie waren gedwongen grote aantallen arbeidskrachten af te stoten ter verhoging van hun productiviteit. Om deze reden moest zelfs de meest moderne industrie van Limburg, D.S.M. chemie, aankondigen in vijf jaar tijd 2.000 arbeidsplaatsen te laten vervallen.

⁵² Nijssen, o.c., p. 46-47.

Toen pas bleek dat in de herstructureringsperiode allerlei bedrijven naar Limburg waren gehaald, zonder acht te slaan op onderlinge samenhang tussen de productiepakketten. Dientengevolge ontbrak een productiestructuur met een gespecialiseerde productiezijde, die andere bedrijven en diensten kon aantrekken en daardoor op steeds groter schaal reproduceren. Eens te meer bleek dat de overheid er niet in was geslaagd bedrijven met een hoge winstpositie, die een stuwende kracht konden uitoefenen op het ontstaan van meer werkgelegenheid, voor Limburg te interesseren.⁵³ Het tegendeel was eerder het geval: de met premies begonnen bedrijven hadden zich hoofdzakelijk gevestigd in sectoren die in het begin van de jaren zeventig relatief veel arbeidsplaatsen verloren moesten laten gaan.⁵⁴

Voor een deel was deze ongelukkige ontwikkeling te wijten aan de zwakke werkgelegenheidsstructuur in Limburg. Ten gevolge van de lage scholingsgraad in de regio was de vraag naar werk bij mannen hoofdzakelijk gericht op arbeidsintensieve bedrijven, terwijl de arbeidsreserve van vrouwen zich eenzijdig had geconcentreerd op de handels- en kantoorsector. Door de geringe dynamiek van de arbeidsmarkt bestond er in Limburg in het voorafgaande decennium geen aantrekkelijk vestigingsklimaat voor moderne ondernemers. Via scholingsmaatregelen kon daarin wel verbetering worden gebracht, maar dit was een lange weg, die veel tijd vergde. Voorlopig was de consequentie, dat steeds grote aantallen arbeidskrachten werden afgeschoven naar de categorie minder geschikten. Een proeve van een arbeidsmarktbalans uit 1982 moge daarvan een beeld geven. In dat jaar had Limburg ongeveer 1.080.000 inwoners. Het aantal werkzame personen werd geraamd op 368.000, 34% van de bevolking. Er waren 50.000 werklozen en niet minder dan 80.000 geheel of ten dele ongeschikten opgenomen in W.S.W.-, A.A.W.- of W.A.O.-regelingen. In de voorafgaande jaren had tegelijk met een werkloze zich telkens een kandidaat voor de arbeidsongeschiktheidsregelingen gemeld! Tenslotte mag op grond van vergelijking van percentages worden aangenomen dat er nog tenminste 20.000 vrouwen 'boven de arbeidsmarkt hingen', die zó lang buiten het arbeidsproces waren gebleven, dat zij het niet langer zinvol achtten zich als werkzoekenden te laten inschrijven. Nagenoeg 30% van de potentiële beroepsbevolking was niet in het arbeidsproces opgenomen.⁵⁵

Ondanks deze uitermate ongunstige uitgangssituatie is er geen reden voor

⁵³ Nijssen, o.c., p. 91-93.

⁵⁴ Nijssen, o.c., p. 81.

⁵⁵ Cijfers ontleend aan *Statistisch Overzicht Limburg 1981-1982*, Uitg. door de Samenwerkende Kamers van Koophandel en Fabrieken in Limburg.

pessimisme. Sedert 1979 zijn er tekenen die wijzen op echt gunstige perspectieven voor Limburg. Op de eerste plaats is de negatieve invloed van het buitenland geneutraliseerd. De pendelaars zijn inmiddels grotendeels teruggekeerd. Het is niet te verwachten dat in de nabije toekomst een eventueel groeiende vraag naar arbeidskrachten vanuit Duitsland of België spanningen op de arbeidsmarkt kan oproepen, zoals die zich in de zestiger jaren manifesteerden.

Vervolgens mag erop worden gewezen dat de economische inzinking van 1977 en volgende jaren in Limburg tot minder bedrijfssluitingen en massaalontslagen heeft geleid dan elders in het land het geval is geweest. De bedrijven die zich hier tijdens de crisistijd van 1965-1976 hadden weten staande te houden, beschikten kennelijk over een alleszins stabiele afzetmarkt en waren in staat hun plaats met succes te verdedigen.

Een derde niet onbelangrijk punt werd gevormd door de stijging van het Limburgse aandeel in het nationaal inkomen sedert 1979. Hoewel dat percentage nog altijd te laag is, moet uit de stijging een structureel herstel worden afgeleid.

De beduidende verbetering van de inkomenspositie per hoofd van de bevolking is – ten vierde – eveneens een bemoedigend aspect. Al van 1968 af wordt de afstand tussen het inkomen per hoofd in Limburg en dat in het Rijk kleiner. Tot 1978 was ongeveer de helft van de achterstand ingelopen. Latere cijfers zijn nog niet beschikbaar, maar indien de voortekenen niet bedriegen, zal binnen afzienbare tijd blijken dat de consumptieve mogelijkheden in de regio niet langer afwijken van die in geheel Nederland. Vooral voor de ontwikkeling van de verzorgende diensten is dit een hoopvol teken. In dit verband zij vermeld dat een aantal oorspronkelijke verzorgende diensten uit de sfeer van recreatie en transport hun positie inmiddels zodanig hebben weten te versterken dat zij een stuwend karakter verkregen, dat wil zeggen voor internationale markten gingen werken.

Het was een goede gedachte van het provinciebestuur – en daarmee komen wij aan het vijfde positieve punt – te proberen juist deze gunstige ontwikkeling in een deel van de dienstensector uit te buiten en te proberen de positie van deze stuwende diensten te versterken via de ontwikkeling van een Recreatief Overallplan, de oprichting van een congrescentrum in Maastricht en de uitbouw van het vliegveld te Beek. In deze sfeer kan een grondslag worden gevonden voor een samenhangende economische structuur die op haar beurt groei genereert.

Hier passen echter dadelijk ook weer enige minder positieve geluiden: zichzelf genererende groei is op langere termijn alleen mogelijk, indien ook de financiering van die groei is verzekerd. Vooral voor het ontstaan van

nieuwe initiatieven is de aanwezigheid van een redelijk kapitaalvoorraad en van een behoorlijke hoeveelheid besparingen van groot belang. De vermogensposities in Limburg zijn echter nog altijd deplorabel. Ook al is het vermogen per inwoner vergeleken met het Rijk sedert 1924 vrijwel ononderbroken gegroeid, de achterstand ten opzichte van het rijksgemiddelde draagt nog altijd zeker 30-35%. De kleinschalige besparingen komen nog altijd in hoofdzaak ofwel bij pensioenfondsen ofwel bij spaarbanken terecht. Beide soorten instellingen zijn weinig actief bij bedrijfsinvesteringen. Het is ook niet hun taak. Het gevolg is evenwel dat uitsluitend het provinciaal bestuur en het LIOF optreden als kapitaalverstrekkers voor het bedrijfsleven. De eerstgenoemde kan geen particuliere middelen aantrekken om meer financiële armslag te krijgen, de tweede doet dat in ieder geval nog niet.

Ook de situatie op de arbeidsmarkt is nog niet gunstig. Weliswaar is de regionale component in de werkloosheid – d.w.z. het verschil tussen het percentage werklozen in Nederland en dat in Limburg – de laatste jaren niet meer gestegen en is het denkbaar dat de regio binnenkort in staat zal zijn de jaarlijkse aanwas van schoolverlaters op de arbeidsmarkt ongeveer op te vangen door de traditionele achterstand van het bedrijfsleven in technologisch opzicht verloopt de daling van de werkloosheid erg langzaam. De voormalige directeur van het Centraal Planbureau, Prof. De Wolff, heeft in 1958 al becijferd,⁵⁶ dat in een hoog ontwikkelde economie ongeveer 60% van de totale economische groei wordt aangewend voor productiviteitsverbetering, zodat een groei van 3.5% per jaar nodig is om de jaarlijkse aanwas op de arbeidsmarkt op te vangen. In Limburg, met zijn traditioneel te hoge loonquote, is het nodig wezenlijk meer dan 60% van de groei aan productiviteitsverbetering te besteden, wil deze provincie niet binnen afzienbare tijd opnieuw ten offer vallen aan een structurele crisis. Dit impliceert dat structuurverbetering van de economie en vermindering van de werkloosheid in dit gewest sociaal-economische doelstellingen zijn, die elkaar uitsluiten, zolang de autonome groei niet hoger is dan ongeveer 5% van het Bruto Regionaal Product. Het is te betwijfelen of het gewest in staat zal zijn gedurende een reeks van jaren zo'n hoog groeipercentage te bereiken. Het is nog meer te betwijfelen of gedurende een lange termijn de bereidheid zal blijven bestaan de voor een dergelijke groei noodzakelijke offers te brengen.

⁵⁶ Ph. de Wolff, De economische aspecten van de ontwikkeling in Nederland in de komende twintig jaar, in: *De Ingenieur*, 4 april 1958, A171-A177.

Hoe het ook zij, het is evident dat er sedert enkele jaren in Limburg weer vertrouwen bestaat in de toekomst, een essentiële voorwaarde om uit het diepe dal te komen. Het is evenwel ook zo, dat Limburg worstelt met een formidabele achterstand ten opzichte van de rest van het land. Onder die omstandigheden dient van het provinciebestuur te worden verlangd, dat het doorgaat zonder aanzien des persoons de vinger te leggen op de diepe wonden en alle legale middelen te baat neemt om verbeteringen in de economie van het gewest te bewerkstelligen. Een van de essentiële voorwaarden daartoe is versterking van de samenhang in de sociaal-economische structuur. Gezien de traditionele achterstanden op dit terrein impliceert zo'n beleid versterking van de dienstverlening door bevordering van de daarin aanwezige stuwende elementen. Het vliegveld biedt een van de weinig actuele mogelijkheden in dit opzicht. Een ander vitaal punt is vergroting van de arbeidsproductiviteit door stimulering van een innovatiebeleid. Het ligt voor de hand in dat verband onder meer aan het Tweewegkabelexperiment en andere mogelijkheden tot stimulering van automatisering te denken. In sociaal-cultureel opzicht dient het accent te blijven vallen op verbetering van de beroepskwalificaties van de werkzoekenden. Er zullen nog lang offers en voorzieningen nodig zijn wil de gewestelijke arbeidsmarkt aan ondernemers met moderne bedrijven die goede winstverwachtingen kennen, aantrekkelijke vestigingsmogelijkheden bieden. In politiek opzicht zal een hele moeilijke beslissing moeten worden genomen. Wil Limburg in de toekomst in staat zijn zichzelf vooruit te helpen, dan zal het sociaal-economisch beleid duidelijk door één enkel politiek lichaam moeten worden gestuurd. Het ligt in de rede dat dit de provincie is en dat de gemeenten hier geen taak hebben – ook niet een afgeleide. Consequentie van zo'n constructie is dat de gemeenten zich ook niet bemoeien met de ruimtelijke en milieuhygiënische aspecten van het sociaal-economisch beleid en dat kwesties op dit terrein op provinciaal niveau worden opgelost. Het woord oplossen dient hier overigens letterlijk te worden genomen. Het mag niet zo zijn, dat dit soort consequenties gemakshalve wordt vergeten, maar het is erger als provincie en gemeenten voortgaan elkaar 'zwarte pietten toe te spelen' vanwege ruimtelijke en milieuhygiënische problemen, verband houdend met de economische groei.

Tenslotte denk ik dat een situatie, waarin een gewest zichzelf probeert vooruit te helpen, schreeuwt om mogelijkheden de eigen investeringen ook zelf te kunnen financieren. Er zullen middelen moeten worden beraamd, om de nog altijd bescheiden eigen besparingen rechtstreeks naar eigen investeringen te leiden, zodat en de financieringsmogelijkheden voor de noodzakelijke investeringen worden verbeterd en mogelijkheden worden geschapen

om het rendement op de besparingen te vergroten, zodat de vermogens autonoom groeien. Dit aspect is van uitzonderlijk belang. In de voorafgaande beschouwingen is herhaaldelijk de nadruk gelegd op de eeuwenoude zwakke inkomens- en vermogensstructuur van het gewest. Zolang Limburg in dit opzicht niet vergelijkbaar is met de rest van Nederland zullen bestedingen en investeringen achterblijven en zal het gewest afhankelijk zijn van door buitenstaanders geïnitieerde vormen van welvaartsstijging. In zulke gevallen zal de welvaart van het gewest blijven drijven op een kurk. Als die kurk wordt weggenomen ontstaat precies als voorheen onmiddellijk een structurele crisis die enkele tientallen jaren lang aansleept. Nu de inkomensverhoudingen belangrijke verbeteringen vertonen, zal het accent moeten vallen op versterking van vermogensposities en aanwending van die vermogens voor investeringen. Er kan worden gedacht aan het plaatsen in de provincie van obligatieleningen door het Liof, waarop de industriebank de eerste jaren een redelijke rente vergoed, waarna deze obligaties geleidelijk – naar keuze van de belegger – kunnen worden omgezet in risicodragend kapitaal bij nieuw gevestigde bedrijven die hun aanloopmoelijkheden achter de rug hebben.

Ik wil eindigen met een paradox. Driemaal heeft Limburg een industrialisatiegolf over zich heen zien komen. Driemaal is het een of twee generaties lang redelijk gegaan en is in de derde generatie de grote ineenstorting gekomen. Voor het eerst wil het provinciebestuur nu zelf een oplossing vinden, maar wil dit bestuur voorkómen dat de welvaart van dit gewest ook de vierde keer een afgeleide is, die verdwijnt als de motor van de economische groei met contractieverschijnselen wordt geconfronteerd, dan zal dat provinciebestuur nog vaak zware pressie op alles en iedereen moeten uitoefenen. Ik voorspel de Limburgse lobby nog een fraaie toekomst en verwacht dat de rest van Nederland zich nog wel eens zal ergeren aan de luidkeels voor hun belangen vechtende Limburgers.

LITERATUUROVERZICHT

F.H.L. Maassen, Een schets van de politieke en sociaal- economische situatie van Maastricht, 1815-1839. M.O.-geschiedenis, Katholieke Leergangen Sitard, 1984, 47 pag.

Met deze scriptie, gebaseerd op de bekende literatuur, beoogt de auteur een kort overzicht te geven van de politieke, sociale en economische geschiedenis van Maastricht tijdens de periode 1815-1839. De schrijver heeft vooral de nadruk willen leggen op het tijdvak 1830-1839, omdat hij daarmee een algemeen kader wenst aan te geven voor een tweede scriptie waarin de machtsverhouding tussen vestingcommandant Dibbets en het Maastrichtse gemeentebestuur gedurende de negen jaar durende staat van beleg zal worden bestudeerd.

De auteur concludeert dat er in Maastricht gedurende de periode 1815-1839 geen uitgesproken 'pro-Belgische' of 'pro-Nederlandse' gezindheid bestond. Pas na de omwenteling en vooral na de Belgische onafhankelijkheidsverklaring van 4 oktober 1830 zou een aantal jonge liberalen een pro-Belgische houding gaan aannemen. De auteur is van mening dat deze houding niet zozeer werd gevoed door nationalistische gevoelens ten opzichte van België, maar veeleer werd geïnspireerd door het feit 'dat in België de meest liberale grondwet van die tijd tot stand zou komen'.

Nadat in november 1830 de hele provincie Limburg onder gezag van het Voorlopig Bewind in Brussel was komen te staan, bleef alleen Maastricht met St. Pieter in Nederlandse handen. Deze situatie wijzigde zich eerst in 1839, toen de scheiding tussen België en Nederland ook de jure werd aanvaard. Dat Maastricht bij het uitbreken van de opstand in 1830 in Nederlandse handen is gebleven, wijt de schrijver aan de laksheid en aan het ontbreken van doorzettingsvermogen van de jonge liberalen in de stad. Ook de standvastige houding van vestingcommandant Dibbets speelde in deze een belangrijke rol. Aan de halsstarrige houding van Willem I is het toe te schrijven dat deze status quo negen lange jaren heeft geduurd.

Op sociaal-economisch gebied hebben deze jaren Maastricht geen goed gedaan. In welke mate er schade is aangericht kan, volgens de auteur, door gebrek aan bronnen niet duidelijk worden vastgesteld. Wel zou deze periode een positieve uitwerking hebben gehad op de totstandkoming van de grootindustrie in Maastricht. 'Een grootindustrie die langzamerhand aan het hoge werkeloosheidscijfer en de armoede, al ontstaan in de achttiende eeuw, een einde zou maken'.

J.S.

Jo Schoormans, Arbeidster in de wijngaard des Heren. De R.K. School voor Maatschappelijk Werk te Sittard in de jaren 1920-1940. Doctoraalscriptie, verkorte versie, Amsterdam 1984, 35 pag, ill.

De brochure over de R.K. School voor Maatschappelijk Werk te Sittard is een verkorte en, volgens de auteur, verbeterde versie van zijn doctoraalscriptie over dit onderwerp. Deze brochure is door de auteur samengesteld omdat de oorspronkelijke studie, die in de Maastrichtse Stadsbibliotheek kan worden geraadpleegd, voor menig geïnteresseerde 'te uitvoerig, soms te weinig boeiend en veel te duur is'. Vooral het bewijsmateriaal, het notenapparaat en het literatuuroverzicht zijn sterk ingekort. De schrijver is daarbij van oordeel dat er geen wezenlijke dingen uit de oorspronkelijke versie zijn weggelaten.

De meeste niet-gepubliceerde gegevens in deze brochure zijn, behalve uit kranten en tijdschriften, afkomstig uit de bij het Sociaal Historisch Centrum gedeponeerde archieven van het Limburgse Groene Kruis (1910-1955), de Sittardse Sociale Academie (1919-1976) en het archief van pater Jacobs.

De opening van de Sittardse school, op 15 december 1920, vond plaats in de laatste fase van de stormachtige ontwikkeling die de Limburgse mijnstreek in de eerste decennia van deze eeuw doormaakte. Door de opkomst van de mijnen veranderde de homogene traditionele agrarische samenleving in een moderne industriële maatschappij. Deze gedaanteverandering riep bij velen gevoelens van bedreiging op en zij vreesden, door de grote toeloop van vreemdelingen met veelal afwijkende denkbeelden, voor de morele neergang van de streek. Sommigen trachtten de mijnindustrie uit Zuid-Limburg te weren. Anderen stonden voorzichtig positief tegenover de nieuwe ontwikkelingen, mits die in de hand konden worden gehouden. Mgr Dr Poels en zijn geestverwanten hadden daarbij het meeste succes. Met steun van de mijndirecties en van kerkelijke en wereldlijke overheden bouwden zij een net van vak- en standsorganisaties, welzijns- en gezondheidsinstellingen, arbeidsbeurzen, verenigingen, woningbouwcorporaties en scholen.

De auteur schrijft dat ook de Sittardse R.K. School voor Maatschappelijk Werk paste in het katholieke streven de bevolking van Zuid-Limburg voor zijn maatschappelijke en morele opvattingen te winnen. Daar tegenover speelde ook oprechte zorg voor het materiële welzijn van de medemens en verbetering van de medische en hygiënische situatie een belangrijke rol. In het schoolprogramma werden de godsdienstig-sociale en de medisch-hygiënische aspecten ten nauwste met elkaar verbonden, want men ging uit van een opleiding die zou moeten leiden tot verantwoordelijkheid voor de mens in zijn totaliteit. De school richtte zich daarbij vooral op de vrouw, omdat zij

werd gezien als de spil van het gezin. Ondanks het feit dat daarbij de gedachten vooral uitgingen naar het arbeidersgezin, waren de leerlingen waarschijnlijk zonder uitzondering afkomstig uit de goeude burgerij. Naar het oordeel van de schrijver is het belang van de school moeilijk te meten. De medisch-hygiënische omstandigheden hebben zich inderdaad verbeterd en het katholicisme werd versterkt. Daar tegenover staat, zo besluit de auteur zijn betoog, 'dat afgedwongen gezagsgetrouwheid en streng gesloten katholieke gelederen de arbeidersbevolking niet bepaald mondig maken en dit haar belangen in hoge mate schaadt'. Ook hiertoe heeft de Sittardse school haar bijdrage geleverd.

J.S.

Bèr Deuss, De pastoor komt uit de kerk. Een antropologische studie naar de toenemende invloed van de pastoor in een Limburgs dorp, 1860-1910. Doctoraalscriptie, Amsterdam 1984, 267 pag, ill.

De oorspronkelijke opzet van de auteur beoogde een studie over wat wordt genoemd 'de grote verandering'. De intentie was een onderzoek te doen naar de verandering van de oude diep gewortelde cultuur door de moderne, zoals die zich in een Limburgs dorp voltrok. De schrijver realiseerde zich echter dat er niet een plotselinge, dramatische en totale verandering plaats vindt, maar dat veranderingen zich zowel in de 'oude' (traditionele) als in de 'moderne' (hedendaagse) tijd voltrekken en vaak zeer geleidelijk zijn. Veranderingen vormen derhalve een continu proces. Daarmee groeide bij de schrijver ook de belangstelling voor het katholicisme, 'waarvan men zegt dat het in onze tijd zo onder druk staat maar in traditionele era zo sterk en konstant aanwezig was'. Het is dan ook de opzet van de schrijver de wortels zichtbaar te maken van het geleidelijk dominanter worden van het katholicisme in het openbare leven van een kleine sociale eenheid.

Vanuit deze achtergrond richt de onderzoeker zijn blik op de positie van de pastoor binnen de dorpsgemeenschap. Zo hoopt hij conclusies te kunnen trekken aangaande de positie van de rooms-katholieke geestelijkheid in een Limburgs dorp gedurende de periode 1850-1910. Daarbij zal de auteur tevens inspelen op twee nevenvragen die uit recente antropologische studies naar voren zijn gekomen en waarbij identieke uitgangspunten werden gehanteerd. De eerste is de vraag naar de oorzaak van de sociale daling van adel in Limburg. De tweede richt zich op de invloed van de concurrentie tussen reguliere en seculiere geestelijken op versterking van de katholieke zuil na 1850.

Om deze vragen te beantwoorden, gaat de auteur op zoek naar de sociale verhoudingen binnen de gemeente Born, welke plaats de focus van het onderzoek vormt. Om de sociale samenhang te doorgronden, wordt uitgegaan van twee case-studies. In het eerste geval behandelt de auteur het conflict in de jaren zestig van de vorige eeuw tussen pastoor Foragiën en burgemeester Savelkoul, welke ruzie, met vele oorzaken, het primaatschap van het dorp als inzet had. In het tweede geval staat de bouw van een nieuwe kerk in 1906 centraal. In dit laatste geval gaat de aandacht vooral uit naar de verhouding tussen de kasteelheer en de pastoor.

Alvorens op het resultaat van zijn onderzoek met betrekking tot de vraagstelling in te gaan, trekt de auteur eerst enkele conclusies aangaande de nevenvragen. Zo schrijft hij de maatschappelijke daling van de adel vooral toe aan de opkomst van beroepsgroepen die een inkomen buiten de landbouw vinden en aan de commercialisering van de landbouw, waardoor de pachter ook als handelaar gaat optreden en dus minder afhankelijk wordt van de grootgrondbezittende kasteelheer.

De strijd tussen reguliere en seculiere geestelijken, zoals die zich afspeelde in Noord-Brabant en Nijmegen, gold voor Born in het bijzonder en Limburg in het algemeen nauwelijks. De auteur wijt deze geringe rivaliteit aan het feit dat in Limburg, in tegenstelling tot Noord-Brabant, de middeleeuwse parochiestructuur vrijwel onaangetaast bleef bestaan. 'Alle parochies hadden zo deel aan het proces van geleidelijke versterking van de katholieke bestuursstructuur onder en na het ancien regime. De opheffing van alle kloosters [...] versterkte de dominantie der seculieren nog meer'. Tot slot concludeert de auteur dat de macht van de pastoor geen eeuwig, constant gegeven is. De positie die de pastoor in Born innam, was sterk afhankelijk van sociaal-economische en politieke veranderingsprocessen. De oorsprong van het verzuilingsproces ligt volgens de auteur in de strijd om de instellingen op lokaal niveau. 'Het machtsverlies van de liberale grootgrondbezitters op lokaal nivo vormde een belangrijke voorwaarde voor de toenemende machtskansen van de klerus'.

J.S.

W. Penners, Economische crisis en de gevolgen ervan voor de N.V. Henri de Beaumont's Metaalindustrie. Scriptie N.L.O. Moller-Instituut, Tilburg 1984, 52 pag.

Aan de hand van gegevens uit historische literatuur en archieven, gedeponeerd bij het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg, tracht Penners een

reconstructie te geven van de gevolgen van de economische crisis gedurende de jaren dertig voor de N.V. Henri de Beaumont's Metaalindustrie te Maastricht.

Bij wijze van aperatief krijgt de lezer een exposé van de mondiale economische ontwikkelingen gedurende de jaren twintig en dertig voorgeschoteld. Vervolgens richt Penners zijn aandacht op de economische situatie in Nederland die vooral tussen 1930 en 1936 door een diep dal ging. Als oorzaak van duur, gestrengheid en diepte van de malaise in Nederland noemt Penners in de eerste plaats het conservatieve beleid van de regering, welk zich onder meer manifesteerde in een hardnekkig vasthouden aan de gouden standaard en de daaruit voortvloeiende aanpassingspolitiek (tot september 1936). De exportpositie van het bedrijfsleven werd dientengevolge ernstig aangetast. Voorts geeft Penners de conclusie van P.W. Klein weer, die stelt dat belangrijke factoren moeten worden gezocht in de economische structuur van de Nederlandse volkshuishouding zoals deze in de loop van de geschiedenis reeds vóór de jaren dertig vorm en inhoud had gekregen. De noodzakelijke economische heroriëntatie zou op regeringsniveau tenminste enkele jaren in beslag nemen....

Nederland beschikte over een relatief grote metaalnijverheid die evenmin onderkwam aan de verslechterde economische situatie die eind 1929 inzette. Al in oktober 1931 was het werkloosheidspercentage in de metaalbranche opgelopen tot 36%. De volgende jaren werden gekenmerkt door een lichtere stijging zodat in augustus 1935 ruim 41% van de werknemers (d.w.z. ruim 50.000 personen) in de metaalsector zonder emplooi zat. Sanering, inkrimping en verlaging van de kosten werden als belangrijkste instrumenten beschouwd om uit de malaise te geraken. Het loslaten van de gouden standaard bracht enige reële verbetering in de zwaar getroffen bedrijfstak omdat de internationale concurrentiepositie werd verbeterd. De opleving bleek evenwel van korte duur: de teruglopende wereldconjunctuur veroorzaakte in de tweede helft van 1937 een nieuwe terugslag die tot begin 1939 aanhield. De laatste opleving hing nauw samen met de oorlogsvoorbereidingen, waarvan de metaalsector royaal profiteerde.

Het Maastrichts metaalbedrijf van Henri de Beaumont was in 1883 opgericht en beschikte over een modern machinepark. Het jonge bedrijf richtte de productie in hoofdzaak op de vervaardiging van talrijke huishoudelijke artikelen zoals ijzeren meubelen, bedden en matrassen alsmede machineonderdelen. Aan de vooravond van de economische crisis was De Beaumont's bedrijf, aldus Penners, 'een kerngezonde onderneming [...] waar op 31 december 1929 83 mensen tewerkgesteld waren'.

In hoeverre Henri de Beaumont's Metaalindustrie N.V. werd meegezogen in de algemene economische malaise tracht Pennerste analyseren aan de hand van:

1. De omzetresultaten. Die daalden tussen 1931 en 1934 met circa 39%. In 1936 werd een dieptepunt bereikt; daarna trad een verbetering in, maar het omzetriveau van 1929 werd vóór het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog niet meer gehaald. Penners maakt zich overigens verdienstelijk door aan te geven welke artikelen het meest 'crisis-gevoelig' waren en welke er minder onder te lijden hadden.
2. Het financieel resultaat. Werden 1930 en 1931 nog met dalende winstmarges afgesloten, het batig saldo slonk in 1932 tot nihil. Door drastische bezuinigingen op de onkosten slaagde de bedrijfsleiding er in de balans min of meer in evenwicht te houden en de verliezen te beperken om aldus de moeilijkste crisisjaren te overleven.
3. Het aantal arbeidskrachten. Hun aantal vertoonde slechts een geringe daling, waarbij evenwel opvalt dat het verloop zeer groot was.
4. De arbeidsomstandigheden. Twee collectieve loonsverlagingen van 5% werden gecombineerd met verlagingen per werknemer. Het laatste bleek namelijk sneller te realiseren en de vakbonden konden op die manier worden omzeild. Werktijdverkorting hield nog een extra inkomstenderving voor de arbeiders in. Pas in 1938 slaagde de R.K. Metaalwerkersbond er in een geringe loonsverbetering voor de arbeiders in het Maastrichts bedrijf te realiseren.

F.C.

P.P. Prevaes, Brouwerijen in Limburg 1870-1940. Doctoraalscriptie R.U., Utrecht 1984, 87 pag., ill.

De auteur benadert deze materie vanuit een drietal vraagstellingen die hij als volgt formuleert:

- A. Waarom verdwenen na invoering van de ondergistende brouwmethode (als opvolger van de bovengistende methode) in Nederland nà 1870 zoveel brouwerijen?
- B. Waarom vond de concentratie van brouwerijen in Limburg later plaats dan elders in Nederland?
- C. Hoe verliep de concurrentiestrijd tussen grote en kleine brouwerijen nà de Eerste Wereldoorlog? Waarom kon het gebeuren dat enkele kleine brouwerijen die strijd met succes overleefden?

Teneinde de eerste vraag op adequate wijze te beantwoorden, acht de auteur een nadere uiteenzetting van de ondergistende brouwmethode vereist. Daarbij wordt opgemerkt dat kapitaalkrachtige bedrijven in het voordeel waren omdat zij beter in staat waren de investeringen ter hand te nemen welke waren vereist om de nieuwe produktietechniek te incorporeren. Zo werd het ambachtelijk handwerk stilaan vervangen door een gemechaniseerde industriële produktiewijze. De ondergistende brouwmethodiek leverde niet alleen een hoogwaardiger eindprodukt op dat de eigenschap had langer houdbaar te zijn, maar stelde de brouwer tevens in staat tegen scherp concurrerende prijzen te produceren. Voorts stelde de in 1876 ontdekte koeltechniek hem in de gelegenheid gedurende twaalf maanden te produceren. Voordien kon dat slechts in de periode tussen september en april. Met de introductie van deze techniek waren evenwel kostbare investeringen gemoeid.

De hieruit voortvloeiende behoefte aan kapitaal versnelde de tendens naar concentratie en optimalisering van de produktie, vooral gedurende de economische depressie van de jaren tachtig. Dat zulks in Limburg aanvankelijk niet geschiedde, schrijft de auteur aan de volgende factoren toe:

1. In Limburg heerste een traditioneel hogere bierconsumptie in vergelijking met de rest van Nederland.
2. Veel Limburgers gaven de voorkeur aan het regionale produkt met zijn eigen typerende smaak dat veelal per plaats verschild en werd geproduceerd in louter klein- of middenbedrijf.
3. De periode tussen 1870 en 1916 werd gekenmerkt door een groeiende afzetmarkt voor bier. De verdubbeling van de prijs voor gedistilleerd tussen 1863 en 1900 droeg in belangrijke mate bij aan deze ontwikkeling. De bierprijs veranderde vrijwel niet. Het marktaandeel van de Limburgse brouwers bleef tot 1916 onveranderd tussen 95% en 100%. Zij produceerden weliswaar bijna allemaal volgens de oude bovengistmethode, maar konden concurrerend blijven omdat nagenoeg geen transportkosten in het eindprodukt hoefden te worden doorberekend.
4. De grote brouwers in West-Nederland zoals Heineken en Amstel richtten hun aandacht vóór 1910 nog niet op Noord-Brabant en Limburg.

De Eerste Wereldoorlog markeerde een omwenteling in de bedrijfstak. Schaarste aan geëigende grondstoffen leidde naast een aanzienlijke kwaliteitsdaling van het produkt tot prijsstijgingen. De afzet liep terug, dientengevolge ook de produktie en vooral de kleine brouwerijen konden de gevolgen hiervan in de vorm van een verhoging der vaste kosten per eenheid produkt niet opvangen. De grote brouwers daarentegen slaagden erin de ergste klappen op te vangen door voorraadvorming en gezamenlijke import

van grondstoffen uit de Verenigde Staten. Het kwalitatief slechte 'oorlogsbier' had de consument opnieuw naar gedistilleerd doen grijpen en de afzet bleef nog geruime tijd beneden het vooroorlogs peil.

Vooraf de kleine Limburgse brouwerijen moesten het na 1918 in hoog tempo afleggen: de versnelde centralisatie, ingezet gedurende de Eerste Wereldoorlog, en de malaise op de biermarkt leidden tot een felle concurrentiestrijd.

De in West-Nederland gevestigde grote brouwerijen begonnen nu ook op de Limburgse markt te opereren waardoor de regionale brouwers hun marktaandeel weldra zagen slinken tot 71% in 1920. Slechts enkele modern geoutilleerde bedrijven slaagden er uiteindelijk in het hoofd boven water te houden en trachtten het eigen marktaandeel te optimaliseren. De hieruit voortspruitende concurrentiestrijd drukte de laatste ambachtelijk werkende bedrijven uit de markt. In 1936 telde Limburg nog slechts 25 brouwerijen die in 1938 46% van de eigen markt in handen hadden. Vooral de Brand brouwerij te Wijlre had de crisis goed doorstaan. Het bedrijf had zich niets gelegen laten liggen aan de prijsafspraken die de grote brouwerijen onderling waren overeengekomen; had handig ingespeeld op de Limburgse voorkeur voor het regionale produkt en beschikte over een goed in- en extern management.

F.C.

G.J.P.M. Corten, De wegeaanleg in het departement van de Nedermaas 1794-1814. Scriptie M.O.-B Geschiedenis, Limbricht 1984, 37 pag.

De auteur behandelt de onderhavige materie vanuit de vraagstelling welke verharde wegen aan de vooravond van de Franse Tijd in het Departement bestonden en welke gedurende het Frans bestuur zijn aangelegd.

Alvorens tot een beantwoording van genoemde vraagstelling te komen, maakt de auteur een uitgebreide excursie in de geschiedenis.

Na enkele mislukte pogingen in 1792 en 1793 leidde de Franse expansiedrift in 1794 tot het beoogde resultaat: de Zuidelijke Nederlanden werden ingelijfd bij Frankrijk. De Belgische provincie Limburg en het midden en zuiden van de Nederlandse provincie met dezelfde naam werden op 1 oktober 1795 een bestuurlijke entiteit naar Frans model: het Departement van de Nedermaas. De verworvenheden van de Franse Revolutie werden terstond ingevoerd, maar niet alle maatregelen werden met groot enthousiasme begroet en leidden aanvankelijk tot enige tegenkanting, vooral van de zijde der boeren. Tot 1799 werd de sociaal-economische situatie door een teruggang

gekenmerkt om na 1800 schoorvoetend een wending ten goede te nemen. Vervolgens komt de auteur te spreken over wegen in het algemeen en hun belang voor de economische ontwikkeling. Daarbij maakt hij onderscheid tussen 'natuurlijke' en kunstmatige wegen. 'Natuurlijke' wegen ontstaan min of meer willekeurig waarbij eventuele obstakels zoveel mogelijk worden vermeden. Kunstmatige wegen daarentegen worden doelbewust aangelegd en met een bovenlaag verhard, zodat de gebruiker er van minder last ondervindt van de weersgesteldheid. Obstakels worden niet uit de weg gegaan doch weggenomen, bijvoorbeeld door de aanleg van een brug.

De oudste weg in het Departement stamde uit de prehistorie: de weg van Brunhilde (Bavay-Tongeren-Maastricht-Keulen). De Romeinen borduurden voort op het bestaand wegennet, verbeterden het en legden nieuwe wegen aan (onder meer heerbanen). Ten tijde van de Romeinen beschikte het latere Departement van de Nedermaas over een twaalfstal hoofdwegen. De ineenstorting van het Westromeinse Rijk luidde een periode van langdurige verwaarlozing in. Ondanks een opleving van de handel in de late Middeleeuwen duurde het tot het midden van de achttiende eeuw alvorens verandering kwam in de lamentabele toestand van het Limburgs wegennet. Tot het begin van de Franse Tijd werd in de Oostenrijkse Nederlanden 2.850 kilometer straatweg gerealiseerd. Daarmee namen de Zuidelijke Nederlanden een aanzienlijke voorsprong op de Noordelijke Nederlanden waar het accent op de scheepvaart lag.

Zoals gezegd, werden de late Middeleeuwen onder meer gekenmerkt door een toename van de handel, maar ook door een vergroting van het staatsgezag hetgeen van grote betekenis was voor de veiligheid op de wegen. De belangstelling voor vervoer en verbindingen nam sterk toe, vooral in Frankrijk waar al vroeg het besef postvatte dat de nationale economie was gebaat bij een goed wegennet. Zo ontwikkelde Frankrijk een wegebouwtraditie en behield geruime tijd een voorsprong in kennis ten aanzien van deze materie in vergelijking met andere Europese staten.

Hetgeen de Franse veroveraars in het Departement van de Nedermaas aantroffen, deed hen versteld staan. De beide Limburgen telden slechts drie verharde wegen die slecht waren onderhouden hetgeen ten dele is te wijten aan het langdurig ontbreken van een centraal staatsgezag. De onverharde wegen verkeerden in een abominabele conditie. Terstond werd begonnen met de meest noodzakelijke herstelwerkzaamheden, uitgevoerd door de plaatselijke bevolking onder Franse leiding. Door toedoen van Napoleon kwamen de benodigde gelden beschikbaar voor de aanleg van nieuwe wegen. De onlangs verworven gebieden werden aldus met Frankrijk verbonden. Vrijwel alle nieuwe tracées vormden in de Nederlanden noord-

zuidverbindingen en kenden nagenoeg géén bochten. Medio 1804 werd begonnen met het plaveien van de weg Maastricht-Tongeren en in 1812 met de aanleg van de weg Maastricht-Maaseik-Venlo als onderdeel van de verbinding tussen Parijs en Hamburg. De historici zijn het er nog niet over eens kunnen worden in hoeverre het Limburgs gedeelte vóór 1814 is voltooid. Tenslotte kwam in 1813 een verbinding tussen Tongeren en Heers gereed welke aansloot op de route Brussel-Luik.

Samenvattend kan worden gezegd dat het verhard wegennet in het Departement van de Nedermaas tussen 1794 en 1814 van 100 tot 213 kilometer groeide.

F.C.

N. Galama e.a., Enige wisselwerkingen van ziekte en samenleving in historisch perspectief, scriptie Maastricht R.U.L., s.l. 1984, 58 pag.

De auteurs bestudeerden de invloed van ziekte op de samenleving, met name de historische aspecten van epidemieën. Het uitgangspunt was een selectie individuele vragen, die aan de hand van literatuuronderzoek werden benaderd. Elke auteur was verantwoordelijk voor een van de negen referaten, die in deze scriptie hun schriftelijke neerslag vonden. Leidraad voor dit onderzoek was het traceren van opvattingen, attitudes, gedrag, reacties en maatregelen in de maatschappij, die tot een doelbewuste gezondheidszorg leidden. De gekozen individualistische werkwijze maakte het onmogelijk algemeen geldende conclusies te trekken uit het onderzoek. Ziekte en samenleving hebben elkaar door de eeuwen heen beïnvloed, maar de exacte toedracht van die wisselwerking is niet te reconstrueren, gezien de wisselende inhoud van beide begrippen en gezien de variërende standpunten die men tegenover deze relatie kan innemen. De auteurs menen dat hun artikelen voor zich behoren te spreken. Bijgevolg is onderstaand de korte inhoud en conclusie van elke bijdrage weergegeven.

N. Galama stelde de vraag naar morele opvattingen centraal in haar bijdrage. Mythen werden al sedert het voor-wetenschappelijk tijdperk gebruikt voor de verklaring van ziekten en speelden een onmiskenbare rol in morele opvattingen over ziekteverschijnselen. Reacties op ziekte weerspiegelden de in de samenleving vigerende ideologie: hekserij en religie in de middeleeuwen, de medische wetenschap heden. Een wijziging in de gebruikelijke verklaring van ziekte (religie-wetenschap) impliceerde een wijziging in de aard van de maatschappelijke reactie.

De bijdrage van R. Melles is geconcentreerd op de reactie van de maat-

schappij op de psychisch gestoorde, het ontstaan van de psychiatrie en de historisch gegroeide afscherming van het irrationele van de samenleving. De opvattingen omtrent het rationeel geldige zijn in de loop der eeuwen wezenlijk veranderd. Bijgevolg veranderde ook de positie van de psychisch gestoorde mens. Had deze een duidelijke plaats in de middeleeuwse maatschappij, nadien speelde hij niet langer een sociale rol. 'Onaangepasten' werden opgesloten. Zag de middeleeuwer magisch-religieuze oorzaken voor geestesziekten, zocht de romanticus de 'schuld' bij de patiënt zelf, de 19e eeuwse mens zocht een somatische verklaring voor psychische ziekten. De psychiater uit de 20e eeuw poogt de patiënt een plaats in de maatschappij te geven.

H. Dupont beschreef de uitingsvormen van angst en vrees tijdens pestepidemieën (1346-1720) en hanteerde daartoe de definitie van deze begrippen zoals omschreven door respectievelijk Kierkegaard en Delumeau. De auteur concludeerde dat er drie gedragsvormen zijn te onderkennen als reactie op de zwarte dood: 1. gedrag als reactie op de opvatting als zou de pest het gevolg zijn van vervuilde lucht; 2. gedrag als reactie op het idee dat de pest vrijwillig en opzettelijk werd verspreid; 3. gedragingen die samenhangen met het geloof in de pest als 'straffe Gods'.

L. Sloot onderzocht de religieuze houding van het volk tijdens een pestepidemie. Een groot aantal magisch-religieuze gebruiken – waaraan men tegen beter weten in bezwerende kracht toeschreef – bleek weliswaar de bestrijding der ziekte tot doel te hebben, maar bevorderde veelal het directe besmettingsgevaar.

G. de Veen beschreef de angst bij ziekte, veroorzaakt door religieuze opvattingen in de late middeleeuwen. Hij concludeerde dat men angst in de probleemstelling mag substitueren door 'zondebesef'. Er bestond kennelijk geen angstige relatie tussen ziekte en godsdienst; zondebesef hoeft niet per se gepaard te gaan met angst.

In 'Maatregelen tegen de pest' beperkte J. Ståb zich tot één case-study. Zij schetste de gezondheidszorg in het laat-middeleeuwse Italië en de specifieke maatregelen die werden getroffen in Monte Lupo tijdens de pestepidemie van 1630-1631. Ter plaatse bleken vele voorschriften daadwerkelijk tot maatregelen te hebben geleid, doch deze waren niet als toonaangevend voor andere streken te beschouwen. Zeker is dat ze tot ontevredenheid van de bevolking het dagelijks leven danig ontwrichtten.

P. Peerboom's bijdrage omtrent de overdracht van ziekten bij de ontdekking van Amerika, schetst de desastreuze invloed van Europese infectieziekten in de Nieuwe Wereld. Na aanvankelijk massale sterfte bleek lokale sterfte sedert 1500 een zich herhalend fenomeen in Amerika. Europa had niet of

nauwelijks (syfilis) te lijden van 'import'-ziekten. Eerst na 1700 bleken epidemieën demografisch gezien niet langer van invloed in de Nieuwe Wereld.

Welke invloed had de cholera in de 19e eeuw op de verschillende bevolkingsklassen? Naar aanleiding van deze probleemstelling concludeerde T. Massink-De Ridder dat geen enkele ziekte zo aan een lage levensstandaard was gebonden als cholera. Armoede was welhaast een *conditio sine qua non* om te worden besmet met deze ziekte, die overigens wel is te beschouwen als een – zij het dramatische – stimulans tot mentaliteitsverandering ten opzichte van de volksgezondheidszorg.

N. Marsman stelde de vraag naar het 'doelbewuste' van de gezondheidszorg sedert de late middeleeuwen tot de 19e eeuw in Nederland. In haar historische schets toont ze aan dat eerst sprake is van een eenvoudige vorm van gezondheidszorg toen organisatie door middel van het gildesysteem in het maatschappelijk leven van belang werd. Het effect op de volksgezondheid is evenwel niet na te gaan met uitzondering van een merkbare verbetering van de persoonlijke hygiëne. Toen de centrale overheid meer gezag kreeg, sloot de gezondheidszorg niet aan bij de behoeften in de maatschappij; ze was voornamelijk gericht op de hogere standen. Wettelijke regelingen waren de beste conditie voor een effectieve controle van de gezondheid. Voor de dalende sterftcijfers mag men echter niet uitsluitend de oorzaak zoeken in verbeterde en doelbewuste gezondheidszorg.

J.v.d.B.

I.A.M.V. Wouters e.a., Epidemieën onder de loep, scriptie Maastricht R.U.L., s.l. s.a., 53 pag., ill.

In het kader van een studie naar de invloed van ziekte in de samenleving is in deze scriptie de specifieke impact van epidemieën onderzocht. De scriptie – gebaseerd op literatuuronderzoek – is een bundeling van een aantal essays, gerangschikt naar vier thema's: I. Aspecten van de samenleving als oorzaak van het ontstaan van epidemieën; II. reacties van de bevolking en III. van medici en overheid op epidemieën; IV. de relatie epidemie-demografie. Binnen deze structuur worden tien tamelijk willekeurig gekozen items gepresenteerd, zonder chronologisch verband, die tot enige voorlopige conclusies leiden. Met betrekking tot het eerste thema kan men op aspecten wijzen als leefwijze, voeding en arbeidsomstandigheden met name onder de lagere sociale klasse. Het tweede thema gaf aanleiding tot het signaleren van een aantal significante verschijnselen zoals angst, escapisme en negatie van

de ziekte, voorts het zoeken naar een verklaring voor het onbegrepen in religie en het stigmatiseren van enige maatschappelijke groepering tot zondebok. De laatste conclusie heeft volgens de auteurs nog steeds actuele waarde. Naar aanleiding van het derde thema constateerden de schrijvers dat de systematische werkwijze van de gezondheidsraden gewoonlijk tot een verbetering van de volksgezondheid leidde. Terwijl medici nauwelijks invloed hadden op de directe bestrijding van epidemieën, wisten ze wel het milieu te beïnvloeden. Wat betreft het vierde thema concludeerden de auteurs dat de theorie van Malthus niet kon gelden voor Engeland, maar wel voor de Franse regio Beauvaisis, waar honger en voedseltekort de directe doodsoorzaak van velen waren. Malthus zag kennelijk aan een complex van factoren voorbij.

Onderstaand volgt korte inhoud en conclusie van de individuele bijdragen.

I.1. I. Wouters onderzocht de kenmerken van leefwijzen van de lagere sociale klassen, die altijd het eerst door epidemieën werden getroffen: ongezonde voeding, slechte kleding, miserabele huisvesting, arbeidsomstandigheden en hygiëne. Er bleek een verband tussen welvaart en ziekte waar het endemieën betrof, echter niet waar het pandemieën betrof. I.2. In 'Voeding in de 19e eeuw in Engeland' vergeleek J. Driesen de voeding van land- en industriearbeiders. Zij concludeerde dat de voedselsituatie van eerstgenoemden het slechtst was; deze bleef slecht toen die van fabrieksarbeiders verbeterde. I.3. M. van der Vleuten onderzocht de invloed van arbeidsomstandigheden op het ontstaan van longtuberculose met name in Limburg. Na 1918 nam deze ziekte niet langer epidemische vormen aan. Vóór 1850 waren lage lonen, zware arbeid, slechte voeding etc. een ideaal klimaat voor de TBC-bacil. Rond 1900 had TBC nog een pandemisch karakter. De schrijver confronteerde de theorie van A. Appelman met die van J. Sleeswijk over het verschijnen van TBC onder mijnwerkers. De als gevolg van de arbeidsomstandigheden voorname invloed van de TBC bleek te verminderen toen de levensstandaard hoger werd. II.1. E. Loureysen onderzocht groepspsychosen ten tijde van epidemieën en constateerde een verschil in deze tussen welgestelden en paupers. Het zoeken van een 'zondebok' bleek een algemeen voorkomende reactie, afhankelijk van sociale, economische en religieuze factoren. II.2. E. Themmen beschreef de invloed van epidemieën op het godsdienstig leven. De Kerk beschouwde de epidemieën als een poena divina voor de zondige mens en stelde als remedie een aantal magisch-religieuze gebruiken. De epidemieën veroorzaakten bij het volk een kritische houding ten opzichte van de Kerk en tenslotte – als reactie bij overlevenden – een meer persoonlijke relatie tot God. II.3. M. Pieterse constateerde met betrekking tot de rol van de zondebok tijdens een epide-

mie drie functies: 1. zondebok als verlosser van de pest; 2. als verlosser van de zonde; 3. als impersonificatie van de angst voor de pest. Joden werden al snel gestigmatiseerd vanwege hun deviante leefwijze en het idee van de Joodse Godsmoord. III.1. S. Geurts constateerde naar aanleiding van haar onderzoek naar de invloed van de geneeskunde op epidemieën vóór 1935 dat de verbeterde levensomstandigheden meer invloed hadden op het voorkomen van ziekten dan medisch ingrijpen, maar deze verbetering werd wel door medici met name gepropageerd. De bacteriologen konden eerst omstreeks 1935 effectieve therapieën ontwikkelen. III.2. Welke rol speelde de overheid bij de ziektebestrijding? Dit was de probleemstelling van P. Bolwijn. Italië bleek voorop te lopen in deze met zijn gezondheidsraden (14e eeuw). Eerst een eeuw later werd zulks in ons land gemeen goed. De exacte invloed van deze raden is niet te traceren. IV.1. M. Terwey beschreef de impact van epidemieën op de bevolkingsomvang in Europa (17e en 18e eeuw) en Zuid- en Midden-Amerika (16e en 17e eeuw). Aan de hand van een schema waarin de relatie epidemie-demografie wordt gevisualiseerd, constateerde de auteur in Europa een onmiskenbare invloed op de bevolkingsomvang in samenhang met een complex van factoren zoals bevolkings-samenstelling en -dichtheid. In Zuid-Amerika waren nog meer factoren (bijvoorbeeld oorlog, voeding) aan te wijzen. IV.2. Malthus en zijn theorieën waren het onderwerp van de studie van M. Meyer. De welbekende Malthusiaanse wetten waren in de praktijk nauwelijks oorzaak voor ziekten te noemen omdat ze onder meer de technische ontwikkeling, de toegenomen produktiviteit en de gesloten economie en demografie niet onderkenden.

J.v.d.B.

M. Dickhaut, Architect F.P.J. Peutz 1919-1940. Een reis op zoek naar het eigenlijke, doctoraalscriptie, Utrecht 1983, 74 pag., ill.

Deze doctoraalscriptie werd geschreven onder auspiciën van de afdeling bouwkunst van het Kunsthistorisch Instituut der Rijksuniversiteit Utrecht. De 'veelzijdige' architect Peutz wordt veel tekort gedaan door pogingen zijn oeuvre te classificeren. De auteur wilde deze veelzijdigheid beschouwen als een extra dimensie bij de beoordeling van zijn werken daterend uit het Interbellum. Doel van de studie is een onderzoek naar de achtergrond, plaats en persoonlijke ontwikkeling van Peutz teneinde die geprononceerde veelzijdigheid te interpreteren. In het eerste deel schetst de auteur niet alleen de persoonlijke ontwikkeling van de kunstenaar, maar ook de sociaal-

economische situatie in de mijnstreek na 1900: de teloorgang van de demografische homogeniteit, de gewijzigde beroepsstructuur en de huisvestingsproblematiek als bekende topics die de invloed van de mijnindustrie markeerden. Een architect als Jan Stuyt veranderde het landschap door zijn kolonies, de tuindorpen die wonderlijk goed pasten in de agrarische omgeving. De woningnood, de kolonies, de secularisatie en de vermanende vinger van Poels worden hier ter sprake gebracht. Naast de bestaande bouwkundige traditie trof Peutz in 1919 bij zijn komst naar Heerlen ook een nieuwe door de industrie gestimuleerde architectuur aan. In een algemeen oriënterende schets van de architectonische evolutie in de mijnstreek geeft de schrijfster de plaats aan van de expansie in de industriële, de openbare en de woningbouwactiviteit. Ze constateerde dat de Limburgse bouwtraditie niet werd aangetast maar veeleer als leidraad werd genomen voor al die bouwactiviteit. De bebouwing werd aangepast aan het landschap; een arcadisch utopisme, dat de industriële ontwikkeling wilde ontkennen en voor alles secularisatie en socialisme moest voorkomen. Mede onder invloed van de R.K. Kerk, die een modernistische of socialistische architectuur verafschuwde, moeiden de Limburgse architecten zich niet in de architectuurdiscussie in die jaren. Kon de Amsterdamse School nog enige invloed winnen, het Nieuwe Bouwen kon totaal geen genade vinden in de ogen van de clerus. Peutz was een van de uitzonderingen die de regel bevestigde, daar hij geregeld modernistische zijpaden insloeg. Een van de meest voorkomende bouwvormen in de mijnstreek – schachtblokken en koeltorens! – was de ‘constructeursarchitectuur’ (I). Voorts waren er talrijke vormen van sociale woningbouw (II) te onderscheiden. De ogenschijnlijk filantropische R.K. Kerk en de mijndirecties wilden de streek een zo prettig mogelijk leefklimaat geven. Huisvesting werd er verzorgd door woningbouwverenigingen als Ons Limburg. Een opmerkelijk kenmerk van de sociale woningbouw was het hiërarchisch denken dat eraan ten grondslag lag, zoals dat tot uitdrukking kwam in het werk van Vankan, Stuyt en Cuypers. In hun woningen weerspiegelden ligging, vorm en grootte de rang en status van de bewoner. De gesloten structuur van de door hen gebouwde wijken was georiënteerd op de Angelsaksische tuinstad-idee. Invloeden van Berlage en de aloude Limburgse dorpsarchitectuur zijn er ook in te onderkennen. Tot slot was er (III) de traditionele en onconventionele architectuur, bouwwerken geënt op de Amsterdamse School, de inspiratiebron bij uitstek voor het utiliteitsprincipe in de bouwkunst van Wielders en de monumentaliteit in de openbare gebouwen van Stuyt. De auteur rekende tot deze categorie ook de sporadisch voorkomende gebouwen van de Nieuwe Zakelijkheid van Koene, Boosten en Klijnen. Als laatste item van het eerste deel van deze scriptie wordt de

bibliotheek van Peutz besproken, speculum van diens persoon en arbeid. Peutz' eigenhandig vervaardigde catalogus toont aan dat hij geïnteresseerd was in architectuurgeschiedenis in samenhang met de totale cultuur van een tijdvak. Zijn speciale belangstelling gold het Romaans en de Gothiek, voorts contemporaine stijlen en de bouwkunst uit het oude oosten en de antieke oudheid.

Er bestond een onmiskenbare wisselwerking tussen Peutz en de sociaal-economische en religieuze situatie in Zuid-Limburg. Een motief voor de contrasten in zijn werk ligt in zijn Groningse afkomst. Als Limburger koos hij voor de arcadische utopie. Hij constateerde veranderingen in Limburg maar wist – gepredisposeerd door zijn afkomst – in elke situatie prioriteiten te stellen. Peutz kreeg zijn opdrachten van en via de geestelijkheid. Voorts met name van de Heerlense burgemeester Van Grunsven. Hij werkte weliswaar nooit voor een woningbouwvereniging maar hij stond sympathiek tegenover sociale woningbouw. Kolonies moesten zijns inziens ontstaan vanuit de dorpse traditie in de streek. Hij meende voorts dat elke nieuwbouw moest harmoniëren met zijn omgeving. Peutz kreeg veel opdrachten voor de bouw van kerken, ondanks dat hij de regels voor religieuze architectuur van de Delftse School verwierp. Een kerk behoorde zijns inziens sober te zijn als aansporing tot meditatie. Diepgaand was zijn respect voor de Limburger die opkwam voor zijn cultureel patrimonium en voor de Limburgse architect wiens werk wortelde in het verleden. Desalniettemin koesterde hij speciale bewondering voor het vernieuwende werk van A. Boosten, zijn medestander in de strijd tegen de autoritaire kerkelijke bouwvoorschriften. Wielders was zijn exemplaar voor architectuur die een band met het verleden combineert met nieuwe technische verworvenheden en met maatschappelijke behoeften. Peutz ging ervan uit dat een bouwwerk voor alles ten dienste van de mens moest staan. Bovendien moest een architect door studie van het verleden zoeken naar 'eeuwige' waarden, een stricte voorwaarde om 'modern' te kunnen bouwen, zonder slaaf van de publieke opinie te zijn. Kortom: ontwerpen in dienst van de gemeenschap. Peutz was wars van tot verstarring leidende architectuurtheorie. Het 'meer' in de architectuur was voor hem de 'schoonheid gebaseerd op orde', de eeuwige waarde, die niet zo zeer wordt vertegenwoordigd door de perfecte verhoudingen als wel door de symboolwaarde die de architectuur moet bezitten. De autonomie van de architect stond zijns inziens altijd in relatie tot de realiteit van de verlangens der opdrachtgevers. Peutz' speurtocht naar de basisbegrippen in de bouwkunst en zijn eigen relativiserende kijk maken het onmogelijk hem te classificeren. Zoekend naar nieuwe vormen wilde hij het verleden niet vergeten, maar stelde zich wel lijnrecht tegenover de

Delftse School. Aansluiting vond hij vooral bij het Italiaanse Rationalisme. In deel III brengt de auteur de relatie tussen theorie en praktijk ter sprake. Een zevental – onderling in uiterlijk zeer verschillende – gebouwen komt hierin aan de orde. Aan de hand van deze uiteenzetting concludeert de schrijfster dat de ‘moderne’ werken niet thuis horen bij het Nieuwe Bouwen en de ‘ouderwetse’ niet bij de Delftse School. In de ononderbroken lijn van verleden naar heden onderkende Peutz wetmatigheden voor alle tijden. Het ‘waardevrije’ van het Nieuwe Bouwen kon de historisch geïnteresseerde en religieuze Peutz niet accepteren. De auteur groepeerde Peutz’ opvattingen rond het aanvaarden en/of afwijzen van ‘gezag en taal der architectuur’. Deze erkende hij alleen voorzover ze absolute waarheden bevatten. Die lagen zijns inziens alleen in het R.K. geloof; de Thomistische regel was voor hem wet. Desondanks accepteerde hij geen dwingende regels van de Kerk inzake de architectuur. Universele orde was zijn enige leidraad in (bouw)kunst. Al zijn er in zijn kerken ouderwetse accenten aan te wijzen, zij zijn vanuit een vast geloof in de toekomst gebouwd. Het metafysische – orde en symboolwaarde – trachtte Peutz gestalte te geven in harmonie met de omgeving. Daarom zijn zijn werken geen variaties op een thema, maar oorspronkelijk en elk voor zich gebaseerd op onaantastbare principes, zodat hij het ‘eigenlijke’ in de architectuur steeds in een andere gestalte vorm gaf en wist te herontdekken.

J.v.d.B.

A. Boersma, e.a., Omtrent de zwarte dood. Een werkstuk over de invloed van de pest op de samenleving in de late Middeleeuwen, scriptie Maastricht R.U.L., Maastricht 1983, 34 pag.

In deze scriptie van zes studenten sociale gezondheidkunde staat de relatie tussen ziekte en samenleving centraal, waarbij als aandachtsveld is genomen de pestepidemie, die in de jaren 1348-1352 in Europa aan 25 miljoen mensen het leven kostte.

De auteurs hebben steeds met tweeën een subthema aan de hand van een literatuurstudie (waarnaar per hoofdstuk wordt verwezen) nader bekeken. Eerst komen een pathologische beschrijving van de pest en een algemene beschrijving van de samenleving in de middeleeuwen aan bod; daarna de reacties van de mensen in die tijd en de religieuze aspecten omtrent de pest. De scriptie wordt voorafgegaan door een samenvatting en beëindigd met een conclusie.

Een oorzaak van de pest kan worden gezocht in de slechte agrarische

omstandigheden vanaf het begin van de veertiende eeuw. Door een klimaatsverandering, gepaard gaande met een aantal misoogsten, was een structurele hongersnood en een relatieve overbevolking ontstaan. Hierdoor vond er al vóór het uitbreken van de pest een trek plaats van het platteland naar de stad.

De reacties op de pest verschilden per bevolkingsgroep. Velen vluchtten, anderen zochten hun toevlucht tot het religieuze fanatisme der Flagellanten. In bijna heel Europa werden de Joden vervolgd, omdat men op zoek was naar een zondebok. Ook probeerde men maatregelen te nemen tegen de pest, alhoewel men de oorzaak ervan niet kende.

De pest had zowel op economisch als op maatschappelijk gebied gevolgen. Doordat de bevolking afnam, vond er een herstel plaats van het evenwicht tussen grond, kapitaal en arbeid en vond er tot \pm 1400 een economisch herstel plaats. Maatschappelijk gezien nam de macht van de Kerk af en kwam op het platteland de pacht in plaats van de horigheid. Tengevolge van de pest ontstond er tevens een nieuw geestelijk klimaat, waardoor bepaalde barrières werden doorbroken en de Renaissance kon ontstaan.

De auteurs concluderen, dat de pest de samenleving beïnvloedde, zowel voor wat betreft de opvattingen op religieus gebied, als voor wat betreft de sociale en psychologische omstandigheden. De wijze waarop met de ziekte werd omgegaan, was toen net als nu, afhankelijk van de religieuze, sociale en psychologische omstandigheden.

S.v.E.

C. Cools, De interrelatie tussen ziekte en maatschappij in Nederland tussen 1850 en 1940. Scriptie Maastricht R.U.L., Maastricht 1983, 54 pag., ill.

Het hoofdthema van deze tweedejaars scriptie sociale gezondheidkunde is de interactie tussen gezondheid/ziekte en de samenleving gedurende de jaren 1850-1940, toegespitst op de situatie van de arbeiders in Maastricht. Het onderwerp is opgesplitst in een aantal deelthema's, waarbij steeds de invloed van een bepaald onderdeel van de samenleving op de gezondheidstoestand van de bevolking nader wordt bekeken. Aan bod komen de invloed van de politiek, de medische wetenschap, de demografische ontwikkeling en de woon- en arbeidsomstandigheden op ziekteverschijnselen. Bovendien wordt bekeken, hoe de bevolking reageert op het uitbreken van een epidemie.

De scriptie is gebaseerd op literatuurstudies, waarnaar per hoofdstuk wordt verwezen. De scriptie wordt niet afgesloten met een algemene conclusie. De

inleiding geeft wel een korte samenvatting van de inhoud van de verschillende hoofdstukken.

Zeker tot 1865 is de gezondheidszorg in Nederland, mede ten gevolge van de dan in de politiek overheersende liberale opvattingen, afhankelijk van het particulier initiatief. Alhoewel rond 1900 het aantal wetten, dat betrekking heeft op de gezondheidstoestand, toeneemt en de politieke constellatie verandert, blijft de gezondheidszorg tot de Tweede Wereldoorlog vooral afhankelijk van het particulier initiatief en de filantropie.

De medische wetenschap op zich gaat vanaf 1850 met sprongen vooruit ten gevolge van de experimentele fysiologie, professionalisering en de toepassing van de techniek bij de behandeling vanaf 1900. Toch duurt het nog geruime tijd (zeker in het zuiden), voordat het wantrouwen van de bevolking tegenover de medische wetenschap verdwijnt. Liever nam men zijn toevlucht tot natuurgeneeswijzen. Hierbij speelden ook factoren, als de geringe spreiding van artsen over het platteland en de beperkte financiële middelen van de bevolking, een rol.

De bevolkingstoename werd volgens de auteurs niet veroorzaakt door deze vooruitgang van de medische wetenschap, maar door het verbeteren van de voedselsituatie en de hygiëne. Hierdoor nam de weerstand van de bevolking tegen ziektes toe en daalde het sterftcijfer (de theorie van Mc Keown).

De woon- en werkomstandigheden van de arbeiders verbeterden pas na 1920 echt vooral ten gevolge van de opkomende vakorganisaties. Hierbij bleef Maastricht achter bij bijvoorbeeld de mijnstreek. Tussen arbeidsomstandigheden en bepaalde ziektes bestond een duidelijke relatie. In hoofdstuk zes wordt dit uitgewerkt aan de hand van een aantal voorbeelden.

In het slothoofdstuk, dat qua opzet verschilt van de rest, wordt de invloed van ziekten op de samenleving besproken.

S.v.E.

P. Hermens, Buitenlandse arbeiders in het Zuid-Limburgse kolendistrikt, in het bijzonder de rol van de Duitse arbeiders in de mijnen, 1900-1930. Afstudeerscriptie Mollerinstituut Tilburg, 1983, 51 pag., ill.

De probleemstelling van deze scriptie kan worden opgesplitst in twee gedeelten. Ten eerste: wie kwamen in de eerste fase (1900-1930) als arbeiders naar de steenkolenmijnen en waarom? Ten tweede: hoe reageerden de Limburgse bevolking, de kranten en de mijndirecties op de komst van deze arbeiders?

De scriptie is gebaseerd op bronnen en literatuur en is rijkgedocumenteerd

met cijfermateriaal in de vorm van tabellen en grafieken. De voornaamste bronnen zijn: verslagen van de Hoofdingenieur der mijnen; verslagen van het Algemeen Mijnwerkers Fonds; verslagen van de Arbeidsbeurs der Limburgse Mijnstreek en het archief der gezamenlijke Limburgse steenkolenmijnen (allen gedeponereerd bij het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg).

Omdat er in Limburg geen geschoolde arbeidskrachten waren, werden de Limburgse steenkolenmijnen omstreeks 1900 opgestart met behulp van voornamelijk Duitse arbeiders, die wel waren geschoold. Zeker tot 1925 hadden zij het grootste aandeel in het totaal aantal buitenlandse arbeiders in de mijnen. Met uitzondering van een korte terugval tijdens de Eerste Wereldoorlog bleef hun aantal zowel absoluut als relatief ook ten opzichte van het aantal Limburgse mijnwerkers hoog.

Onder de Limburgse bevolking was aanvankelijk het animo om in de mijnen te gaan werken niet erg groot. De boeren stonden er zelfs vijandig tegenover, omdat – doordat de arbeiders onafhankelijk van hen werden – de traditionele verhoudingen werden verstoord. Ook een rol speelden de slechte verbindingen, waardoor de mijnen moeilijk waren te bereiken.

Voor buitenlanders was het aantrekkelijk om in de Limburgse mijnen te komen werken, omdat de lonen relatief hoog waren en de sociale voorzieningen goed. De Duitsers pasten zich bovendien gemakkelijk aan, omdat hun taal en aard niet veel verschilden van die der Limburgers.

De verhouding tussen Limburgers en buitenlanders, in hoofdzaak Duitsers, was aanvankelijk goed, maar verslechterde in de jaren twintig ten gevolge van de verslechterende economische situatie, waardoor de werkloosheid in Limburg toenam. Vooral de Arbeiderspers drong er bij de mijndirecties op aan minder buitenlanders in dienst te nemen ten gunste van de Limburgse arbeiders. Deze beriepen zich echter op het gebrek aan scholing van de Limburgers. Vanaf 1925 liep het aandeel van de Duitsers in de samenstelling van de buitenlandse arbeidskrachten terug ten gevolge van de wervingsactiviteiten van de mijndirecties in Polen en de Slavische landen.

Gedurende de jaren 1900-1930 groeiden de steenkolenmijnen uit tot een van de peilers van de Limburgse economie. Bij de opbouw van de mijnen hebben de Duitse arbeiders, vanwege hun grotere geschooldheid, een onmisbare rol vervuld.

S.v.E.

B. Lenz en I. Berten, Nu wordt het tijd dat gij te huis blijft. Een onderzoek naar vrouwenarbeid in de aardewerk- en glasfabriek van Regout te Maastricht in de tweede helft van de negentiende eeuw, kandidaatsscriptie, Nijmegen 1981, III + 43 pag., ill.

De onderzoeksters blijken getroffen door de arbeidsomstandigheden bij het bedrijf van Regout, dat zo'n specifieke plaats inneemt in de geschiedenis van de industrialisatie in Nederland. Zij hebben er vooral naar gestreefd een verklaring te vinden voor de grote omvang van de vrouwenarbeid bij Regout. Zij hebben zich beperkt tot de periode 1850 tot 1887, het jaar van de parlementaire enquête.

Het onderzoek dat vanwege de aard van de scriptie – de voorbereiding op het kandidaatsexamen – slechts op literatuur is gebaseerd, valt uiteen in drie hoofdstukken. Achtereenvolgens handelen die over Maastricht in de 19e eeuw, de economische en sociale ontwikkelingen bij de bedrijven van Regout en de vrouwenarbeid in Nederland en in Maastricht.

De onderzoeksters stelden vast dat vrouwenarbeid in fabrieken in Nederland tot 1900 nagenoeg onbekend was. Het bedrijf van Regout vormde daarop een uitzondering. Daar werkten in 1884 bijna duizend vrouwen, ongeveer 30% van het personeelsbestand. In talrijke afdelingen van het bedrijf waren vrouwen ingeschakeld bij het arbeidsproces.

De lonen van de vrouwen waren tenminste de helft lager dan die van de mannen. De arbeidstijd van vrouwen was gelijk aan die van mannen, tien uur per dag. In tegenstelling tot wat elders gebruikelijk was, werkten mannen en vrouwen bij Regout niet gescheiden. Vooral het werken van vertegenwoordigers van beide sexen in dezelfde lokalen was aanleiding tot het uiten van afkeurende morele oordelen in alle lagen van de plaatselijke bevolking. Een plaatselijk spreekwoord luidde: 'Bij die mensen is het zand op het trouwboek nauwelijks droog of zij komen weder terug om aangifte te doen van hun kind'. De secretaris van het Burgerlijk Armbestuur en sommige artsen verzetten zich vooral tegen het feit dat Regout de vrouwen ook na hun huwelijk in dienst hield. Daarin zagen zij de oorzaak van de drankzucht bij mannelijke werknemers van het bedrijf en van de grote kindersterfte in de stad. Onderwijzers gebruikten de vrouwenarbeid als verklaring voor de zwakke leerprestaties van arbeiderskinderen. Kerkelijke leiders mobiliseerden spoedig de leden van sociale organisaties, zoals de Vincentiusvereniging en de 'Dames de Charité' om de vrouwenarbeid systematisch te bestrijden. De werkende vrouwen werden thuis opgezocht om hen de gevaren van hun handelwijze onder ogen te brengen. De Kerk was evenwel tegen wettelijke maatregelen. De geestelijkheid vreesde dat

een verbod slechts zou leiden tot ongehuwd samenwonen.

J.J.

F. Hamers en J. Zonjee, Schaesberg van mijnzetel tot ligstoel. Studie van de veranderde leefomstandigheden in een Limburgse gemeente. Scriptie van het doctoraalprogramma economie, Utrecht 1982, 82 pag., ill.

De onderzoekers zijn op zoek gegaan naar grootschalige ingrijpende veranderingen in de industriële structuur binnen een beperkte geografische omgeving in de hoop zo een theorie omtrent reproductie van arbeid, opgesteld door M. Aglietta te kunnen toepassen en toetsen. Volgens deze auteur bestaat er een eenzijdig gedetermineerde relatie tussen productie en reproductie, zodat de consumptie ondergeschikt is aan de productie. Om te voorkomen dat al in de heuristische fase moeilijkheden ontstaan tengevolge van Aglietta's determinisme, kozen de schrijvers voor het gebruik van een afspiegelingsmethode, die vooral met analogieën werkt. Desondanks bleek er een enorme kloof aanwezig tussen de abstracte theorie en de Schaesbergse werkelijkheid die niet zomaar te overbruggen viel. De auteurs hebben geen alternatieve theorie ontwikkeld, maar zich ertoe beperkt aan te geven in hoeverre de theorie de werkelijkheid dekt.

Voor een elftal sociale indicatoren, zoals bevolking, volksgezondheid, volkshuisvesting, politiek, onderwijs etc. werden de veranderingen in Schaesberg tussen 1955 en 1975 onderzocht. Vastgesteld werd dat de vergrijzing toenam. Zowel de bejaarden als de jongeren die (nog) niet weggetrokken waren, vormden een probleemgroep. De werkloosheid en de afhankelijkheid van sociale voorzieningen waren heel groot. Voor alle voorzieningen – behalve het onderwijs – was Schaesberg afhankelijk van Heerlen. Schaesberg zelf werd steeds meer een recreatiegebied.

Met de sluiting van de mijnen verviel ook de 'verzorgingsstaat', waarbij de mijnen terwille van de reproductie van arbeidskrachten, de bevolking van de wieg tot het graf verzorgden. De rol van de mijnen werd overgenomen door de overheid. Dit ging gepaard met een proces van uniformering en tegelijk een centralisering van de voorzieningen in Heerlen. Dientengevolge verlopen alle sociale processen voortaan voorspelbaar. Deze diepingrijpende verandering heeft zich in een heel hoog tempo voltrokken. Hamers en Zonjee vatten tenslotte deze conclusies in een zin samen: De mijnzetel heeft plaats gemaakt voor de ligstoel.

J.J.

J. Hermens en M. de Jong, 'Tussen twee vuren'. Een onderzoek naar het grensverkeer in Zuid-Limburg tijdens Wereldoorlog I, doctoraalscriptie, Nijmegen 1983, 221 pag. en 100 pag. bijlagen.

De vraag naar de betekenis van de staat van oorlog en de daarmee samenhangende strenge grensbewaking voor Zuid-Limburg is het centrale onderwerp van deze lijvige doctoraalscriptie. Zuid-Limburg, althans het deel ten oosten van Maastricht, was vóór de Eerste Wereldoorlog zowel economisch, sociaal als cultureel in sterke mate op Duitsland georiënteerd. Velen werkten over de grens; het Duitse geld was in oostelijk Zuid-Limburg méér geaccepteerd dan het Nederlandse geld; in het Duits werd onderwezen en gebeden. De oorlog zou de Duitse invloed voor een belangrijk deel terugdringen doordat de Limburgers hier voor het eerst werden geconfronteerd met beperking van het grensverkeer. De auteurs gaan niet in op de veranderde levenssituatie na de oorlog maar schetsen uitvoerig de ontwikkelingen van het personen- en goederenverkeer tijdens de oorlog aan de hand van veranderingen in de verkeerslijnen (spoor-, tram-, waterwegen en het wegverkeer). Ook de uitgebreide en zeer lucratieve smokkel wordt uitvoerig behandeld.

De auteurs schetsen op gedetailleerde wijze dat ondanks de grensversperingen, controles en verboden, tijdens de oorlog zowel personen- als goederenverkeer plaatsvond. Door de grote omvang van de smokkel werden de Nederlandse autoriteiten tot strenge maatregelen gedwongen.

Na dit feitelijk relaas van gebeurtenissen, dat een schat aan informatie bevat, volgt een zwakker hoofdstuk over het dagelijks leven in Zuid-Limburg tijdens de oorlog. Het archiefonderzoek leverde volgens de auteurs voor dit deel te weinig informatie op waardoor zij in sterke mate steunen op een 17-tal interviews dat met bejaarden uit vijf bejaardentehuizen is afgenomen.

Het beeld dat aan de hand van deze interviews wordt geschetst van het dagelijks leven, is weinig samenhangend. Helaas lieten de auteurs zich verleiden tot het doen van generaliserende uitspraken die weinig overtuigen en waaraan de logica niet zelden ontbreekt. Een voorbeeld daarvan: 'Voor sommige mensen waren de oorlogsjaren moeilijk, maar echt honger en gebrek werd niet geleden'. Drie zinnen verder schrijven de auteurs echter dat de toestand op het einde van de oorlog uiterst kritiek was. In Maastricht was zelfs sprake van van een 'oproer'. De auteurs concluderen evenwel dat slechts een zeer kleine groep echt gebrek leed waarna ze tot de slotsom komen: 'Het was geen onbeduidende groep, maar de meeste mensen konden het nog aardig redden tijdens Wereldoorlog I [...] Echte grote tekorten

zijn er dus tijdens Wereldoorlog I in Zuid-Limburg niet geweest, alleen waren de voorraden niet altijd even eerlijk verdeeld'. Op basis van de interviews komen de auteurs tot de conclusie dat het dagelijks leven tijdens de oorlog slechts in beperkte mate door de oorlog werd beheerst. Helaas toetsen zij dit beeld niet aan gegevens die hadden kunnen worden geput uit verslagen van de Armenraden en krantenartikelen.

L.K.

JAARVERSLAG 1984

SOCIAAL HISTORISCH CENTRUM VOOR LIMBURG

INLEIDING

Het jaar 1984 heeft het Sociaal Historisch Centrum enkele hoogtepunten gebracht.

Op 6 juli 1984 werd de Andrieskapel door het lid van Gedeputeerde Staten, de heer L. Stals, feestelijk geopend. Daarmee kwam een einde aan de ruimtenood die jarenlang voor een vlotte afhandeling van tal van werkzaamheden een ernstige handicap is geweest. Op 29 november 1984 hield de directeur van het Sociaal Historisch Centrum, Prof. Dr J.C.G.M. Jansen, zijn inaugurale rede aan de Rijksuniversiteit Limburg, waarmee hij het ambt van bijzonder hoogleraar in de veranderingen in de samenleving in het verleden in relatie tot de typologie van de maatschappijvormen met het accent op Limburg en de aan deze provincie grenzende regiones in de algemene faculteit formeel aanvaardde. In deze rede werd een aantal perspectieven geschetst voor een toekomstige samenwerking op wetenschappelijk terrein tussen de Rijksuniversiteit Limburg en het Sociaal Historisch Centrum.

De groeiende waardering voor de Maaslandse Monografieën vond uitdrukking in de toekenning van de Juliana-Boudewijnprijs aan Prof. Dr W. Jappe Alberts, jarenlang voorzitter en thans nog lid van de redactie van de Maaslandse Monografieën. In het juryrapport werd in het bijzonder gewag gemaakt van de vijf werken die Prof. Alberts in de reeks liet verschijnen. Zij hadden steeds de interregionale relaties van Limburg tot onderwerp.

Ook overigens was 1984 een succesvol jaar voor het SHC. Belangwekkende archieven en bibliotheekcollecties werden verworven. De ontsluiting van deze collecties vorderde gestaag en werd verbeterd door het aangaan van een overeenkomst met de Rijksuniversiteit Limburg en het bestuur van Pica te 's Gravenhage tot automatische verwerking van de titelbeschrijvingen van de bibliotheekbestanden. Het aantal publicaties was groot. In de pers werd aan het instituut veel aandacht besteed en – wat in deze tijden van bezuiniging misschien wel het belangrijkste is – de financiële uitkomsten waren bevredigend.

De bovengeschetste ontwikkelingen en de reële perspectieven voor de toekomst, die er door zijn ontstaan, wettigen het vertrouwen dat het Sociaal Historisch Centrum ook in de komende jaren zijn taak zal kunnen vervullen. Dat deze ontwikkeling mogelijk is geweest, stemt tot grote dankbaarheid jegens allen die hieraan hun medewerking hebben verleend, ook al zal uit het vervolg van dit verslag blijken, dat er nog wel enkele knelpunten zijn.

BESTUUR

In de laatste dagen van 1984 werd ons bestuur opgeschrikt door het plotse overlijden van een van de jongste leden van het Dagelijks Bestuur, Mr A.A. Rijk. Twee dagen voor zijn verscheiden had Mr Rijk nog actief deelgenomen aan een vergadering van het Dagelijks Bestuur. Zijn belangstelling ging ver uit boven de administratief-organisatorische en bestuurlijke problemen, die gewoonlijk tijdens bestuursvergaderingen aan de orde zijn. Vooral zijn aandacht voor de geschiedenis van de mijnbouw en de geschiedenis van de Limburgse Joden hebben wij altijd als bijzonder stimulerend ervaren. Zijn heengaan is ook voor het Sociaal Historisch Centrum een ernstig verlies.

Eind 1983 had Mr P.M.M.C. Palmen, voorzitter van het Stichtingsbestuur, de wens te kennen gegeven wegens langdurige ziekte het voorzitterschap neer te leggen. Op voorstel van het Dagelijks Bestuur werd op 24 februari 1984 Dr G.C.P. Linssen tot voorzitter benoemd. Dr Linssen had Mr Palmen voordien als vice-voorzitter vervangen. Mr Palmen bleef lid van het Dagelijks Bestuur.

In reeds langer bestaande vacatures werden eveneens op 24 februari 1984 tot lid van het bestuur benoemd Drs Th. Wöltgens te Kerkrade, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal en de heer J. Theuwis te Hasselt, directeur van het Verbond van Kristelijke Werkgevers en Kaderleden in Limburg. In de vacature ontstaan door het aftreden van Mr E.G.G.M. Rutten werd door het bestuur van de Vereniging van Limburgse Gemeenten benoemd Mr J.H.J. Daniëls, burgemeester van Roermond.

De heren J.M. Weijers, L.J. Lucassen en Drs J.J.C. Huyben werden voor een periode van vijf jaar opnieuw tot lid van het bestuur benoemd.

Het Algemeen Bestuur vergaderde op 24 februari, 28 september en wegens het quorum op 17 december 1984. Tijdens deze vergaderingen werd uitvoerig van gedachten gewisseld over de Evaluatienota 1979-1983, waarin aan de hand van een aantal standaardvragen, opgesteld door een werkgroep van het departement van Onderwijs en Wetenschappen, inzicht werd gegeven in de ontwikkeling van het instituut in de voorbije vijf jaar. Behalve de bestuursbenoemingen, de begrotingen, de jaarstukken en de plannen voor de toekomst werd nog gesproken over de samenwerking met de Rijksuniversiteit Limburg en de ingebruikneming van de Andrieskapel.

Het Dagelijks Bestuur kwam bijeen op 24 februari, 17 april, 22 mei, 28 september en 17 december. Het Dagelijks Bestuur hield zich behalve met de voorbereiding van de algemene bestuursvergadering ook bezig met personeelsaangelegenheden, de taak van de bijzonder hoogleraar, de werkzaamheden aan het Woordenboek van de Limburgse Dialecten, de verzekering van opstallen, de inrichting van de Andrieskapel, de besteding van verkregen investeringssubsidies en de werving van opdrachten in het kader van contractonderzoek.

Goede contacten werden onderhouden met Gedeputeerde Staten en vertegenwoordigers van de beide andere grote subsidiënten, het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen en de gemeente Maastricht. De contacten tussen voorzitter, secretaris en directie waren frequent. Voor de samenstelling van het bestuur zij verwezen naar de lijst, die als bijlage bij dit verslag is opgenomen.

BUREAU

In de samenstelling van het personeel, in dienst van de Stichting, is in 1984 een wijziging gekomen. Per 1 september verliet Drs F. Cammaert de dienst van het S.H.C. Wegens een wijziging in de financiering trad hij met ingang van dezelfde dag in dienst van de Stichting Vrienden van het SHC. Het

tijdelijk dienstverband met Dr H. Crompvoets is omgezet in een vast dienstverband.

De Stichting Vrienden van het Sociaal Historisch Centrum bleek bereid op te treden als werkgeefster voor een achttal personen, waarvan zeven zijn aangesteld voor de uitvoering van de met de Rijksuniversiteit Limburg aangegane overeenkomst voor de ordening van de Jezuïetenbibliotheek.

Alle afdelingen kregen ondersteuning van stagiaires en medewerkers in het kader van de Werkgelegenheidsverruimende Maatregel en in het kader van de Wet Sociale Werkvoorziening. Daardoor kon een aantal werkzaamheden versneld worden uitgevoerd. De bibliotheek kreeg hulp van een drietal personen, die gezamenlijk 1,8 manjaren werkten. Bij het archief waren vier personen in voornoemde regelingen werkzaam, die tezamen 2,25 manjaren volmaakten. Hier kon personeel worden aangesteld, dat deels bij de ordening kon worden ingeschakeld. De algemene dienst had hulp van vier personen. Zij werkten 3,0 manjaren. Bij het onderzoek waren eveneens vier personen ingeschakeld (2,6 manjaren), waaronder twee met een voltooide academische opleiding. Een van hen deed tijdelijk vrijwilligerswerk ten behoeve van het Limburgs Biografisch Woordenboek.

Helaas zijn de mogelijkheden om op deze wijze hulpkrachten aan te trekken in de loop van 1984 verder verminderd. Zowel de uitvoering van de Wet Sociale Werkvoorziening als de W.V.M. zijn getroffen door ingrijpende bezuinigingen, waardoor in 1984 nog slechts twee medewerkers in W.V.M.verband konden worden aangetrokken. Pogingen via vrijwilligers in werkervaringsprojecten een oplossing te vinden hebben geen succes opgeleverd. De belangstelling bij werkzoekenden voor arbeid waarvoor zelfs de onkosten van trein en bus niet vergoed kunnen worden, is bijzonder gering.

Het effect van deelname aan werkervaringsprojecten is voor de betrokkenen groter geweest dan in voorgaande jaren. De helft van de geplaatsten heeft tijdens of kort na de beëindiging van het project een functie in een normaal dienstverband kunnen aanvaarden. Hoewel dit percentage gunstig afsteekt tegen het provinciaal gemiddelde, blijft het rendement van werkervaring te laag. Wellicht kan een samengaan van werkervaring met scholing tot betere resultaten leiden. In de W.V.M. was het erg moeilijk de geplaatsten een gerichte bijkomende beroepsopleiding te geven, omdat de plaatsingen veelal tot stand kwamen op tijdstippen, waarop het niet mogelijk was in te schrijven voor een zinvolle cursus. De regeling waarbij werkzaamheden worden uitgevoerd op basis van vrijwilligheid biedt in beginsel meer mogelijkheden, maar hier vormen het kostenaspect en de gecompliceerde administratieve voorschriften een bottleneck.

Sedert 1 januari 1980 is het bureau georganiseerd in vier afdelingen: algemene dienst, bibliotheek, archief en onderzoek. Aan het einde van het verslagjaar was de formatieve personeelssamenstelling als volgt:

- Drs J.J.F. van den Boogard, onderzoek
- Drs A.P.M. Cammaert, onderzoek
- Mevr. M.E.J. Charpentier, bibliotheek
- Dr H.J.G. Cromptvoets, onderzoek
- Mevr. Drs E.C.M. Fleré, hoofd bibliotheek
- Prof. Dr J.C.G.M. Jansen, directeur
- Drs L.H.M. Kreukels, hoofd onderzoek
- W.A.A. Mes, hoofd archief
- Mevr. M.C. Mommers-Bakker, hoofd algemene dienst
- Mevr. H.H.M. Okrogelnik Nagornik-Willems, bibliotheek
- Mevr. E.M. Schilder, algemene dienst
- Mevr. M.H.H.E. Volkers-Geuskens, bibliotheek
- Mevr. A.M.L. Wijnands-Van Someren, archief
- M.I.M.A. Wijnen, archief

De diverse afdelingen werden via bijzondere regelingen geassisteerd door de volgende personen:

Algemene Dienst:	P. Ackermans, H. Hardy, E.L.G.H. Smeets en N.H.J. Soeters;
Bibliotheek:	J.M.H. Buck, H.M.L. Huygen en A.M.L.G. Jansen;
Archief:	A.H. Bleeser, A.J.M.M. Disch, G.A.B. Steijn, en J. Vangangel;
Onderzoek:	E.J.G. Boshouwers, H.M. Jansen, Drs E. van Royen en Drs M. de Ruwe.

Ten behoeve van de ordening van de Jezuitenbibliotheek zijn op tijdelijke basis aangetrokken: T.M.R. Aarts (sedert 16 mei 1983), W. Bos (1 augustus 1983), mevrouw Y.M. van den Broeck (10 oktober 1984), mevrouw C.A.W. Geurten (1 september 1983 tot 31 juli 1984), mevrouw N.M.J. Herben (1 september 1983), A. Mommers (16 april 1983), F.A.M. Pustjens (1 september 1983) en J.L.M. Spa (16 mei 1983).

Een belangrijk deel van de genoemde personen was slechts gedurende een deel van het jaar bij het Sociaal Historisch Centrum werkzaam. Onze erkentelijkheid gaat uit naar de heer G.J. Smits, directeur van het Gewestelijk Arbeidsbureau en naar de directie van de Stichting Maastrichtse Toe-

veringsbedrijven, die zich inspanden deze arbeidskrachten beschikbaar te stellen.

De heer L.J. Lucassen verrichtte tijdens het verslagjaar wederom belangeloos talrijke werkzaamheden ten behoeve van onderzoek en bibliotheek. Dr J.F.R. Philips verricht sedert zijn pensionering onbezoldigd onderzoekwerk. Ook naar hen gaat onze welgemeende dank uit.

Voor het personeel was de rechtspositieregeling van de Provincie Limburg van toepassing. De salarisadministratie werd verzorgd door de dienst C.P.O. van de Provincie Limburg. De controle op het ziekteverzuim is opgedragen aan de Districts Geneeskundige Dienst te Maastricht.

SAMENWERKING

Evenals in voorgaande jaren werd deelgenomen aan wetenschappelijke bijeenkomsten, vergaderingen, studiedagen en congressen in binnen- en buitenland om zo het contact met collega's in Nederland, België en het Rijnland te intensiveren. Sinds enkele jaren wordt er naar gestreefd deze contacten om te zetten in meer actieve vormen van samenwerking. Voor het onderzoek impliceert dit dat wordt gestreefd naar gezamenlijke onderzoeken met andere instituten en naar actieve medewerking aan nationale en internationale congressen. In dat kader werd voortgang geboekt met een historische studie over teelttechnische aspecten van de graanbouw in het verleden, waaraan door een viertal landbouwkundigen uit Leuven en Wageningen bijdragen zijn geleverd.

Ten behoeve van wat infrastructuur versterkend onderzoek genoemd kan worden, d.w.z. onderzoek dat vooral bedoeld is om de weg te bereiden voor verder onderzoek, is intensief gewerkt aan een studie over de waarde van de munten die van de 14e eeuw tot de 18e eeuw in het Maasdal in gebruik zijn geweest. Dit onderzoek wordt gecoördineerd door Prof. F. Irsigler in Trier en uitgevoerd met medewerkers van universiteiten te Göttingen, Leuven, Marburg en Zürich.

Drs L.H.M. Kreukels intensiveerde zijn contacten met Engelse mijnbouw-historici en hield daartoe een voordracht aan de Universiteit van Newcastle on Tyne in het kader van de Anglo-Dutch Conference on Social History over 'The Strike in the Domanial Mine in 1921'.

Door de juridische faculteit van de Rijksuniversiteit Limburg en het Sociaal Historisch Centrum werd op verzoek van de werkgroep strafrechtgeschiedenis een congres voorbereid dat in mei 1984 tezamen met het Maison des Sciences de l'Homme te Parijs en de International Association for the History of Crime and Criminal Justice te Maastricht is gehouden en waaraan

ook dezerzijds een bijdrage werd geleverd.

De toekomstige samenwerking met de Rijksuniversiteit Limburg heeft veel aandacht van het bestuur gevergd. Er is aanzienlijke voortgang geboekt. In december 1980 hadden het College van Bestuur en de Universiteitsraad in beginsel ingestemd met een nauwe samenwerking tussen Sociaal Historisch Centrum en Rijksuniversiteit Limburg in de toekomst. De plannen zijn daarna voorgelegd aan de Minister van Onderwijs en Wetenschappen. Deze heeft laten weten met waardering kennis te hebben genomen van de plannen en gaarne in te stemmen met de eerste concretisering. Daartoe is allereerst gestreefd naar het vestigen van een bijzondere leerstoel vanwege het Sociaal Historisch Centrum bij de Rijksuniversiteit. De hoogleraar, die deze leerstoel bezet, houdt zich sedert 1 augustus 1983 bezig met de studie van de veranderingen in de samenleving in het verleden in Limburg en de daaraan grenzende gebieden, dat is de geschiedenis van de Limburgse samenleving in interregionaal verband.

Voorts is gestreefd naar een harmonisatie van het catalogussysteem van de bibliotheken van het Sociaal Historisch Centrum en de Rijksuniversiteit. Dit houdt in dat ook het Sociaal Historisch Centrum automatische verwerking van de catalogi volgens het zogenaamde Pica-systeem invoert. Dit systeem is ontwikkeld voor bibliotheken van universiteiten, hogescholen en de Koninklijke Bibliotheek en is reeds bij de R.L. in gebruik. In 1982 kon in het kader van het 250-arbeidsplaatsenplan een medewerkster worden aangetrokken voor de feitelijke werkzaamheden. Ook werden middelen gevonden voor de bestrijding van de niet-personele kosten, verband houdend met dit project en zijn gelden vrijgemaakt voor de aanschaf van de benodigde apparatuur. Over de te sluiten overeenkomst met de Rijksuniversiteit en het Pica-bestuur werd in de loop van 1983 overeenstemming bereikt. In 1984 kon deze overeenkomst worden getekend, waarna dadelijk een begin is gemaakt met de uitvoering.

Intussen heeft de beginnende bibliothecaire samenwerking op ander terrein reeds vruchten afgeworpen. Eind 1982 verzocht het College van Bestuur aan het Sociaal Historisch Centrum hulp bij de ordening van de zogenaamde Jezuitenbibliotheek, een wetenschappelijke collectie die in 1973 door het Rijk is aangekocht, maar door allerlei omstandigheden moeilijk toegankelijk is. Een aangepaste ordening van deze bibliotheek zal ongeveer 90 manjaren werk vergen. Daarvan konden 24 jaren worden uitgevoerd, indien het benodigde personeel door het S.H.C. beschikbaar werd gesteld. Op 23 december 1982 is een overeenkomst tussen het College van Bestuur en ons bestuur gesloten, die het mogelijk maakt voor dit doel gedurende drie jaar en drie maanden zeven extra medewerkers in dienst te nemen. Sedert half

april 1983 wordt het project uitgevoerd. De werkzaamheden zijn zo voorspoedig verlopen, dat in 1984 bij aanvullende overeenkomst ook de integratie van de z.g. Warmondcollectie onder de overeenkomst kon worden gebracht. Een verdere uitbreiding van deze overeenkomst ligt in het verschiet.

Ook in ander opzicht is de samenwerking met het onderwijs verbeterd. Aan de M.O.-opleiding geschiedenis te Sittard verzorgt de directeur van het S.H.C. sinds augustus 1979 eenmaal per twee weken gedurende enkele uren een inleiding in de sociale en economische geschiedenis. Met de Nieuwe Lerarenopleiding te Sittard zijn contacten gelegd die er toe hebben geleid, dat het S.H.C. voor de geschiedenisstudenten van deze instelling mogelijkheden schept voor praktisch onderzoek.

De contacten met diverse historische verenigingen en instellingen, met pers, T.V. en radio, ontwikkelden zich voorspoedig. Drs J. van den Boogard sprak in Dilsen over de reactie in enkele Nederlandse couranten op de Belgische opstand in 1830-1839, en in Maastricht over het onderwerp 'Politiek, economie en cultuur tijdens Lodewijk XIV', Drs F. Cammaert verzorgde twee spreekbeurten te Roermond over de evacuatie van Noord- en Midden-Limburg in de winter van 1944-45 en verzorgde een drietal artikelen over hetzelfde onderwerp in het blad van de Milieu- en Heemkundevereniging Swalmen. Prof. Dr J.C.G.M. Jansen sprak in 's Hertogenbosch op het Jubileumcongres van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond over bedrijfsarchieven, in Opoeteren (België) over regionale geschiedvorsing en in Amsterdam over economische activiteiten van Joden in Limburg. Drs L. Kreukels verzorgde een spreekbeurt in Utrecht voor de Werkgroep Confessionele Sociale Beweging over het Interconfessionalisme in Limburg en sprak voor het Studium Generale in Leiden over de Britse mijnwerkersstaking.

De heren Cammaert, Cromptvoets en Jansen werkten mee aan T.V.-programma's van de NOS en de BRT en verzorgden geheel of ten dele een achttal uitzendingen van de R.O.Z. De regionale dagbladen alsmede de Leidse Courant, het NIW, en de Belgische bladen De Standaard, Gazet van Antwerpen en Het Belang van Limburg wijdden enkele tientallen keren aandacht aan facetten van het werk van het Sociaal Historisch Centrum.

Verheugend was dat een initiatief van wijlen gouverneur Dr L. Roppe om te komen tot de samenstelling van een 'Limburgs Biografisch Repertorium' kon worden voortgezet. Na de beëindiging van de detachering van Drs Kellens werden de werkzaamheden uitgevoerd door mevrouw Drs M. de Ruwe. Een eerste aflevering van dit woordenboek, ongeveer 250 pagina's druks omvattend, is nagenoeg persklaar.

Als voorzitter van de Stichting Historische Reeks Maastricht heeft de heer Mes ook in 1983 de publikatie van enige katernen in de reeks Maastrichts Silhouet bevorderd, alsmede een uitgave in de serie 'Vierkant Maastricht'. De groei van de werkzaamheden van de Historische Reeks leidde er toe dat ook de heer Soeters intensief bij deze werkzaamheden was ingeschakeld. Ook op het terrein van archivering en bibliotheekordening wordt nuttig samengewerkt. Zo is het Sociaal Historisch Centrum vertegenwoordigd in de Archiefcommissie van het Bisdom Roermond. Deze commissie streeft er naar verbetering te brengen in de verzorging van de parochiële archieven. Vervolgens heeft de heer Mes meegewerkt aan de totstandkoming van een acquisitieplan van de gezamenlijke Limburgse archieven. In dit plan wordt een taakverdeling tussen het Rijksarchief, de gemeentearchieven en het Sociaal Historisch Centrum bij de verwerving van particuliere archieven voorgesteld. In 1984 is er naar gestreefd volgens deze regels te werken.

CONTACTEN EN VERTEGENWOORDIGINGEN

Dr Philips had zitting in het bestuur van de afdeling regionale geschiedenis van de Stichting voor Historisch Onderzoek waar hij medio 1984 door Prof. Jansen werd opgevolgd, terwijl de directeur in mei 1984 weer tot penningmeester van de Vereniging voor Landbouwgeschiedenis werd benoemd. Bij zijn werkzaamheden als penningmeester werd hij terzijde gestaan door de heer N.H.J. Soeters. De directeur bleef zitting houden in de adviesraad van het Katholiek Documentatie Centrum te Nijmegen en werd benoemd in de adviesraad van de Vakbondshistorische Vereniging. Hij is voorzitter van de afdeling Cultuurconservering van de Culturele Raad Limburg. Deze afdeling behartigt de belangen van archieven, musea, historische verenigingen en van organisaties op het terrein van milieu en landschap. Vanuit deze afdeling nam hij deel aan een Begeleidingscommissie van het Post-Universitaire Centrum in Diepenbeek. Hij is lid van het bestuur van het Mijnmuseum en van een adviescollege verbonden aan het Bonnefantemuseum. Hij is lid geworden van de redactie van het Economisch en Sociaal-Historisch Jaarboek en is secretaris van de Stichting Maaslandse Monografieën. Drs Kreukels is lid van de Werkgroep Geschiedenis Confessionele Sociale Beweging aan de Rijksuniversiteit te Utrecht. De heer Mes is lid van de Commissie voor het Archievenoverzicht voor Limburg, voorzitter van de Stichting Historische Reeks Maastricht, lid van de sectie geschiedenis van de Commissie tot behartiging van de culturele belangen van de gemeente Maastricht en van de Werkgroep Industriële Archeologie. Van deze laatste groep is ook Dr J.F.R. Philips lid. Mevrouw Wijnands is bestuurslid van de

Stichting Historische Reeks Maastricht.

Ter bevordering van de regionale geschiedenis werden de contacten met werkgroepen in Eijsden, Valkenburg, Kerkrade, Beek, Blerick en Meijel voortgezet. De relaties met de universiteiten van Luik, Leuven, Diepenbeek en Bonn werden ook dit jaar onderhouden. Diverse groepen studenten van middelbare scholen en lerarenopleidingen bezochten het instituut.

FINANCIËN

De financiën van het Sociaal Historisch Centrum hadden een bevredigend verloop. Evenals in 1981 was de exploitatie nagenoeg sluitend. De vermogenspositie onderging een verdere verbetering.

De bijdragen van de grote subsidiënten stemden overeen met de verwachtingen. De provincie Limburg financierde 50% van de uitgaven tot een totaalbedrag van f 508.475,-- inclusief de bijdrage voor één arbeidsplaats in het kader van het 100-plaatsenplan. Het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen bepaalde het Rijkssubsidie wederom op 7/9 van het provinciaal subsidie, waaraan f 130.000,-- voor de financiering van de kosten van de extra toegewezen arbeidsplaatsen uit het 250-arbeidsplaatsenplan werden toegevoegd, hetgeen per saldo neerkwam op f 455.000,--. Het Rijk verleende bovendien een investeringssubsidie van ruim f 113.500,-- voor de aanschaf van een fotokopieerapparaat en een snijmachine, de bouw van een lift in de Andrieskapel en de verbetering van de verlichting in de kapel en het kantoorpand aan de Boschstraat 73. Van de Minister van Sociale Zaken werd bijna f 48.700,-- ontvangen als vergoeding voor loonkosten voor tijdelijke medewerkers. De gemeente Maastricht nam 3% van de uitgaven voor haar rekening, waaraan zij, zoals gebruikelijk, een vestigingssubsidie van f 5.000,-- toevoegde, zodat het totaal neerkwam op f 28.725,--. De gevolgen van bezuinigingsoperaties bij de diverse overheden bleven beperkt.

De overige inkomsten groeiden opnieuw. In totaal kwamen zij ongeveer f 39.000,-- hoger uit dan geraamd. De groei van de overige inkomsten was niet structureel. De gelden zijn voor een belangrijk deel verkregen als vergoeding voor incidentele diensten. Een aantal opdrachten kon worden uitgevoerd. Daardoor werd ook op deze post meer ontvangen dan geraamd. Ook voor 1984 is er een gevulde orderportefeuille. Een positief effect hadden ook de afspraken met de bankier. Daardoor daalden de bankkosten tot vrijwel nihil en bleef het bedrag aan ontvangen rentes hoog. Helaas blijft het door de toenemende bezuinigingen bij de overheid onzeker of de financiële injectie die het instituut van particuliere zijde krijgt, voldoende zal zijn om tekorten in de komende jaren te voorkomen.

De financiële administratie vergde dit jaar door de voortgaande groei van het instituut meer inspanningen dan voorheen. Zij werd gevoerd door mevrouw M. Mommers-Bakker en voldeed geheel aan de daaraan te stellen eisen. De accountantscontrole werd wederom verricht door het Centraal Bureau voor Verificatie en Financiële Adviezen van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten. De loonadministratie werd verzorgd door de Centrale Personeelsdienst van de provincie Limburg.

HUISVESTING

Sinds april 1974 is het Sociaal Historisch Centrum gehuisvest in een gebouwencomplex aan de Boschstraat te Maastricht. Dit complex is eigendom van de Stichting en vergt tamelijk veel onderhoud. Gelukkig kan het merendeel der werkzaamheden verricht worden zonder grote kosten. Door de directeur van de Stichting Maastrichtse Toeleveringsbedrijven werden twee vaklieden in W.S.W.-verband beschikbaar gesteld. Ook in het verslagjaar werden de onderhoudswerkzaamheden door hen op prijzenswaardige wijze verricht. De vernieuwing van het zinkwerk van daken en goten werd voltooid. Geleidelijk wordt heel het gebouw verbeterd.

Opnieuw werd een bedrag ten laste van de exploitatierekening gereserveerd voor groot onderhoud, dat niet in eigen beheer kan worden uitgevoerd en te zijner tijd moet worden aangevat.

Zeer veel aandacht is besteed aan het tot stand brengen van een nieuw archiefdepot. Enkele grote aanwinsten hebben er toe geleid dat begin 1980 het depot aan de Boschstraat vol is geraakt. Op datzelfde moment werd de huur van het hulpdepot aan de Brusselseweg, dat enige jaren in reserve was gehouden, opgezegd. Naarstig is toen naar een nieuw hulpdepot gezocht. Het bleek mogelijk in Heer een ruimte te huren, waar een grote hoeveelheid archieven uitstekend beveiligd en geklimatiseerd kon worden opgeborgen. Het hulpdepot was ingericht met stalen archiefrekken, overgebleven uit de voormalige hulpdepots aan de Tongersestraat en de Brusselseweg. De huur was gelijk aan die van het oude hulpdepot Brusselseweg. Per 1 juli 1984 verviel de huur van het depot. De eigenaar stond een verlenging tot 1 oktober toe, zodat er tijd was de collecties over te brengen naar de Andrieskapel.

Een definitieve oplossing werd gevonden door de restauratie van de Andrieskapel, die op 9 juli 1984 door deputé L. Stals in gebruik kon worden gesteld. Het sterk vervallen pand werd grondig gerestaureerd. De totale restauratiekosten hebben 2,3 miljoen bedragen. De inrichting vergde ruim f 200.000,-. In beide gevallen waren de uitkomsten iets lager dan de ramin-

gen. Van de restauratiekosten werd 1,8 miljoen subsidiabel gesteld in het kader van de Monumentenwet. Bij brieven van 18 februari 1982, 20 april 1982 en 11 mei 1982 hebben achtereenvolgens de Staatssecretaris van C.R.M., het College van Burgemeester en Wethouders der gemeente Maastricht en Gedeputeerde Staten van Limburg medegedeeld dat zij bereid waren tezamen in totaal 90% van het subsidiabele bedrag als monumentensubsidie beschikbaar te stellen, op voorwaarde dat de restauratie van de kapel door de Limburgse Monumentenstichting in nauw overleg met de Rijksdienst voor Monumentenzorg werd uitgevoerd. Op 11 juni 1982 berichtte de Minister van Onderwijs en Wetenschappen dat hij de ontbrekende f 875.000,-- voor restauratie en aanpassing van de kapel beschikbaar stelde. Voorts stelde deze minister f 125.000,-- beschikbaar voor de inrichting. Ten behoeve van de bouw van een liftinstallatie stelde de Minister van Onderwijs en Wetenschappen in 1984 nog een additioneel krediet van f 35.000,-- beschikbaar.

Daarmee waren de kosten van de gehele restauratie en aanpassing, alsmede een groot deel van de inrichtingskosten, gedekt. Voor de inrichting was ook nog een aanmerkelijk bedrag beschikbaar, dat onder het hoofd 'inrichting archiefdepot' op de balans van het Sociaal Historisch Centrum voorkwam. Dientengevolge konden de investeringen voor de bouw van het archiefdepot in 1984 geheel worden afgeschreven.

Ons bestuur hecht eraan al diegenen die deze restauratie hebben mogelijk gemaakt oprecht dank te zeggen. Op de allereerste plaats zijn dat de subsidiënten, te weten de Ministers van Onderwijs en Wetenschappen, Welzijn, Cultuur en Volksgezondheid en Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu, het Provinciaal Bestuur van Limburg en het Gemeentebestuur van Maastricht. Bijzonder verplicht voelt ons bestuur zich ook ten opzichte van het bestuur van de Monumentenstichting Limburg dat de bouw op voortreffelijke wijze heeft begeleid en gecoördineerd. De architect, Ir P.G.H. Satijn B.V., en de aannemer Hobru B.V. te Hoensbroek leverden tezamen met de onderaannemers werk van uitstekende kwaliteit af. Dit deden ook diegenen die waren uitgenodigd voor de inrichting van de kapel zorg te dragen.

Zij allen droegen bij tot het herstel van een fraai monument dat in de toekomst een bijzondere plaats in zal nemen in het westelijk deel van het Boschstraatkwartier te Maastricht, waar een omvangrijke renovatie in uitvoering is. Zij hebben ook meegewerkt aan het scheppen van een functioneel archiefdepot, waar het Sociaal Historisch Centrum in de toekomst zes kilometer archieven zal kunnen bergen en dat geheel aan de behoeften voldoet.

De opening van de Andrieskapel is aanleiding geweest voor een presentatie van het Sociaal Historisch Centrum naar buiten. Daartoe stelde de heer W.A.A. Mes een boekje samen getiteld de Andrieskapel, waarin de geschiedenis van het gebouw, zijn bewoners en de restauratie is beschreven. Drs J. van den Boogard en Drs P.J.H. Brock stelden een tentoonstelling samen over de activiteiten van het Sociaal Historisch Centrum die erg veel belangstelling trok.

ONDERZOEK EN PUBLICATIES

In verband met een verzoek van de Minister van Onderwijs en Wetenschappen om een nota te zenden, waarin het wetenschappelijk onderzoek van het instituut in de jaren 1978-1983 werd geëvalueerd, vond een bezinning plaats op de wetenschappelijke taken van het instituut. Bij die gelegenheid is vastgesteld dat het onderzoek, zoals door het Sociaal Historisch Centrum wordt uitgevoerd, een grote spreiding en differentiatie kent, omdat het instituut een steunpunt voor een brede groep onderzoekers moet zijn en tegelijk antwoord dient te geven op zeer verscheiden historische vragen die vanuit de Limburgse samenleving worden gesteld. Het onderzoek kan ingedeeld worden in drie hoofdgroepen: contractonderzoek, infrastructuur versterkend onderzoek en fundamenteel onderzoek.

Over het contractonderzoek dient te worden opgemerkt dat het Sociaal Historisch Centrum er naar streeft te voldoen aan de groeiende vraag vanuit bedrijfsleven en samenleving naar historisch onderzoek onder de navolgende voorwaarden: De voorbereidingstijd dient redelijk te zijn, er moet voldoende documentatie beschikbaar zijn, de vergoedingen dienen kostendekkend te zijn en de vraagstelling zo open dat zij wetenschappelijk interessant en maatschappelijk en wetenschappelijk relevant is. Ondanks deze eisen neemt de vraag naar onderzoek gestaag toe.

Onder infrastructuur versterkend onderzoek wordt onderzoek verstaan dat er toe bijdraagt de aanwezige bronnen op het terrein van de sociale en economische geschiedenis van Limburg beter bruikbaar te maken voor verdere studies of de benutting van bestaande literatuur te bevorderen. Tot dit type onderzoek behoort o.a. de wetenschappelijke ontsluiting van hier gedeponeerde archieven, een ontsluiting van het bibliotheekmateriaal identiek aan die welke thans bij grote wetenschappelijke bibliotheken in zwang is, de kritische verwerking van statistisch materiaal uit de periode waarin nog geen samenvattende statistieken verschenen, het ontsluiten van gegevens betreffende de waarde van munten, het bewerken van loon- en prijsgegevens en het samenstellen van een biografisch woordenboek. Het bestuur

geeft er de voorkeur aan dit soort onderzoek te doen uitvoeren in samenwerking met andere wetenschappelijke instellingen en daarbij methoden te benutten die vergelijking van de uitkomsten hier en elders op eenvoudige wijze mogelijk maken.

Bij de keuze van themata voor fundamenteel onderzoek speelt de belangstelling vanuit de regionale samenleving voor bepaalde themata een rol. Zij kan zowel uitgaan naar specifiek Limburgse aangelegenheden als de mijnbouw en het verzet onder katholieken tijdens de Tweede Wereldoorlog, als naar meer omvattende themata als emancipatieprocessen of de ontwikkeling van bedrijfstakken. Gestreefd wordt naar het bereiken van samenhang in deze onderzoeken, zodat eventueel bij verdere uitgroei van het instituut aangehaakt kan worden bij het systeem van voorwaardelijke financiering. In 1984 was het minimum-aantal onderzoekers, nodig voor toepassing van dit systeem, nog niet aanwezig. Een eerste poging om tot een geïntegreerde aanpak te komen is tegen het einde van 1984 gedaan bij de voorbereiding van een project voor assistenten in opleiding (AIO) onder de titel 'Economische innovaties en sociale veranderingen'. Dit project is in de eerste maanden van 1985 goedgekeurd.

In 1983 heeft Dr J.F.R. Philips op basis van vrijwilligheid gedurende het gehele jaar bij het Centrum onderzoek verricht. Drs E. van Royen kon gedurende enige maanden voor rekening van een industrie worden belast met een studie naar de geschiedenis van een metaalbedrijf.

De versterking van de onderzoekafdeling heeft er toe geleid dat de werkzaamheden sneller zijn verlopen dan verwacht. De moeilijkheid, ontstaan doordat de eisen van het management vertragend werkten op de voortgang van het onderzoek, kon opnieuw worden overwonnen. De in het meerjarenplan gestelde taak werd ruimschoots uitgevoerd.

Een elftal onderzoeken werd gepubliceerd, waaronder een monografie en een inaugurale rede. In volgorde van verschijnen waren het:

L. Kreukels, *The strike at the Domanial Mine August 1, 1921 - September 19, 1921, an exception to the rule*, 17 pag., opgenomen in de congresmap uitgeleend ten behoeve van de British-Dutch Labour History Conference, april 25-28 1984 te Newcastle.

J.C.G.M. Jansen, Bedrijfsarchieven, in *Industriële Archeologie*, nr 11, 1984, p. 71-80. Rede gehouden bij het congres georganiseerd door de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond op 30 maart 1984 met als thema '85 jaar KNOB - 10 jaar industriële archeologie'.

J.C.G.M. Jansen, *Jews and Criminal procedure in Limburg in the 18th and early 19th century*, 24 pag., opgenomen in de congresmap van de Second International Conference on the History of Crime and Criminal Justice, georganiseerd door de International Association on the History of Crime and Criminal Justice te Maastricht van 17 tot 19 mei 1984. Zal in 1985 ook in druk verschijnen.

M. Kellens, Van Meisjespensionaat tot gemeentehuis; een historische schets, in *Ursulinencomplex Eijsden*, z.pl. 1984, p. 11-77. Contractonderzoek.

W.A.A. Mes, *St. Andrieskapel*, Maastricht 1984, 48 pag., geïll. (= Maastrichts Silhouet 16). Verschenen bij gelegenheid van de opening van de Andrieskapel op 6 juli 1984. Uitgegeven in samenwerking met de Stichting Historische Reeks Maastricht.

J. Fokkens, W. Mes, S. Minis, R. Philips en P. Wetzels, *Deelrapport Wyck van de Werkgroep Industriële Archeologie Maastricht*, z.pl. (1984), 29 pag., geïll. Twee van de vijf leden van de werkgroep werkten vanuit het Sociaal Historisch Centrum mee aan het onderzoek.

E.J.G. van Royen, *150 Jaar Thomas Regout N.V. Geschiedenis van een Maastrichts Metaalverwerkend Bedrijf 1834-1984*, 118 pag., geïll. Monografie. Contractonderzoek.

J.J.F. van den Boogard, Het 'Hoeghoes'; een indrukwekkend Maastrichts refugium, *Nederlandse Historiën*, jrg. 18, no. 5, oktober 1984, p. 195-199.

J.C.G.M. Jansen, *Bezig zijn met geschiedenis*, Assen/Maastricht, Van Gorcum, 1984, 39 pag. Inaugurale rede gehouden op 29 november 1984. Tevens opgenomen in *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg*, dl. XXIX, 1984, p. 1-35.

J.C.G.M. Jansen, Kleine Gemeenten in Discussie, in *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg*, dl. XXIX, 1984, p. 85-108. Contractonderzoek.

H. Crompvoets, ed. De oorlog in dagboekfragmenten. Een vervolg, in *Medelo* 3, 1984, p. 25-84.

Vijf publicaties zijn in druk of persklaar:

The experience of non-employment among workers on forced early retirement in Limburg, 1965-1980. Opdracht in het kader van het research-program of the culture of unemployment van het Europees Instituut voor Werk en Samenleving. Het deelonderzoek Nederlandse Mijnwerkers is door Drs L. Kreukels uitgevoerd. Het gehele onderzoek staat onder leiding van P. Jallade te Parijs. Andere deelonderzoeken worden uitgevoerd te Milaan, Parijs, Berlijn en Birmingham.

H. Cromptvoets, Woordenboek van de Brabantse Dialecten, I, afl. 7, Akkerbewerking. Assen, Van Gorcum, 1984 of 1985, ± 250 pag. De heer Cromptvoets heeft deze aflevering gereed gemaakt voordat hij bij het S.H.C. in dienst trad. Het boek zal in december 1984 of in januari 1985 verschijnen.

L.H.M. Kreukels, Geschiedenis van de arbeidsverhoudingen in de Nederlandse mijnindustrie van 1900-1940. Dissertatie. Dank zij de omvangrijke hoeveelheid beschikbare bronnen kunnen de arbeidsverhoudingen in de Zuidlimburgse mijnbouw bijzonder goed worden geanalyseerd. Zowel werkgevers als werknemers hebben uitvoerige documentatie beschikbaar gesteld. Het onderzoek is aanvankelijk door de Universiteit van Utrecht gefinancierd, later door Z.W.O. overgenomen. De afronding geschiedt via het Sociaal Historisch Centrum.

De auteur heeft in 1984 het fiat van zijn promotor gekregen. Publicatie medio 1985.

J.C.G.M. Jansen, De innoverende rol van de Joden in het economisch leven in Limburg 1690-1820. Over dit thema hield de auteur op 7 november 1984 een voordracht op het symposium 'Geschiedenis en cultuur van de Joden in de mediene' gehouden te Amsterdam. De organisatoren van dit symposium dringen sterk aan op onmiddellijke publicatie. De auteur geeft er de voorkeur aan de tekst uit te werken tot een boek van beperkte omvang. Wel heeft hij inmiddels ingestemd met publicatie van de voorliggende tekst in het Hebreeuws in de reeks 'Studies on the History of Dutch Jewry' die wordt uitgegeven door de Hebrew University te Jerusalem.

L. Kreukels, Limburg in de jaren tachtig van de 19e eeuw. Een studie over de sociale en economische ontwikkelingen in Limburg tussen 1880 en 1890. Verschijnt rond de jaarwisseling 1984-1985 in Veldeke.

J.C.G.M. Jansen, Jews and Criminal procedure in Limburg in the 18th and early 19th century. Verschijnt in de USA.

De directeur schreef op verzoek van de redactie een aantal recensies ten behoeve van de Bijdragen en Mededelingen voor de Geschiedenis der Nederlanden. Door de achterstand in de verschijning van de B.M.G.N. zullen zij gedeeltelijk eerst in 1985 gepubliceerd worden.

Met een aantal onderzoekingen zijn aanzienlijke vorderingen gemaakt:

Geschiedenis van de landbouw in Limburg, 1914-1975.

Opdracht van de L.L.T.B. Ter afronding van de studies van het S.H.C. over de landbouw in Limburg wordt een boek over de geschiedenis van de Limburgse landbouw sinds 1900 geschreven, waarin ook de grote veranderingen ten plattelande worden behandeld. Dit project is in 1981 aangevat door Drs J.J.F. van den Boogard. Hij heeft enige tijd assistentie gehad van Drs S. Minis en Drs R. van Drie te Utrecht. Drs Minis werkte aan de geschiedenis van de landbouworganisatie; Drs Van Drie heeft de historisch-geografische aspecten voor zijn rekening genomen. Een concept van het boek zal in 1985 gereed zijn.

Naar een groene landbouwgeschiedenis.

Dr Ir L. Kempeneers van de landbouwfaculteit te Leuven heeft ons enkele vragen voorgelegd omtrent technische aspecten van de landbouwgeschiedenis, die met het hier aanwezige archiefmateriaal opgelost konden worden. Het bleek mogelijk op deze wijze inzicht te verkrijgen in de wijze, waarop in een gesloten landbouwsysteem wijzigingen in teelttechniek tot stand kwamen en doorwerkten. De interpretatie wordt in nauw overleg met landbouwingenieurs te Wageningen en Leuven getoetst. Bewerker J.C.G.M. Jansen. Een eerste concept is voorgedragen tijdens een lezing in Tongeren. Inmiddels is, dank zij adviezen van Prof. Dr J. Scheys, Dr Ir L. Kempeneers, Dr H.K. Roessingh en Ir A. Blok, de basis gelegd voor uitwerking van deze tekst tot een publicatie.

Verzet in Limburg tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Na het verschijnen van het zevende deel van L. de Jong's Geschiedenis van Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog is commotie ontstaan, omdat daarin het verzet in Limburg werd onderschat. In 1982 werd daarom een onderzoek over het verzet in Limburg geprogrammeerd in samenwerking met Prof. Dr M.G. Buist te Groningen. Nadat van diverse zijden financiële

steun aan dit onderzoek was toegezegd, kon Drs F. Cammaert deze studie per 1 september 1983 aanvatten. Afronding medio 1987.

Monetaire ontwikkelingen 1450-1790.

Als grensgebied had Limburg te maken met talloze soorten munten. De verhoudingen tussen de geldsoorten wisselden voortdurend. Inflatie en deflatie hadden in de steden als Roermond, Venlo, Maastricht en Luik een wisselende intensiteit. Een bronnenuitgave met beknopte analyse van deze monetaire ontwikkeling vormt een grondvoorwaarde voor talrijke sociale en economische onderzoekingen in Limburg. Bewerker J.C.G.M. Jansen. Met Prof. H. van der Wee (Leuven), Dr E. van Cauwenberghe (Leuven) en Prof. F. Irsigler (Trier) werd afgesproken deze studie te coördineren met hun projecten betreffende België en het Rijnland. De Stiftung Volkswagenwerke heeft voor deze samenwerking gelden beschikbaar gesteld. Met deze middelen kon het materiaal via een computer worden doorgerekend. Dusdoende ontstonden reeksen voor een twintigtal steden in Noord-West-Europa. In november 1983 is in Trier een evaluatiebijeenkomst gehouden, waarbij verslag is gedaan van de eerste resultaten. In juni 1985 volgt een tweede bijeenkomst. Bij dit onderzoek verleent H.M. Janssen zeer belangrijke assistentie.

Voorbereidingen zijn getroffen voor een aantal nieuwe onderzoeken, die in 1985 zullen worden aangevat en deels voltooid. De volgende themata kunnen worden genoemd:

'Specifieke kenmerken van de Limburgse Economie'. Ten behoeve van enkele voordrachten in mei en september 1985 te houden voor groepen ondernemers en docenten is door J.C.G.M. Jansen een uitvoerig overzicht gemaakt van de bijzondere problemen van sociaal-economische aard die voortgevloeid zijn uit de drie industrialisatiegolven die sedert 1760 in Limburg invloed hebben uitgeoefend.

'De Limburgse samenleving in 1815. Een statistisch overzicht'. In 1815 heeft de kwartiermeester-generaal een nauwkeurig overzicht laten maken van allerlei sociale en economische gegevens omtrent de provincie Limburg. Deze heel uitvoerige statistiek is dank zij de medewerking van H.M. Janssen voor publicatie gereed gemaakt. Door de omvang van de bron zijn er moeilijkheden bij het vinden van een publicatiemogelijkheid.

In het kader van door AIO's uit te voeren onderzoek zijn studies geprogrammeerd over de textielindustrie in Zuid-Limburg tussen 1760 en 1815, de

veranderingen in het consumptiepatroon en het consumptief gedrag in de 18e eeuw en de rechtshistorische aspecten van de strijd tegen benden en door hen gepleegde delicten in de tweede helft van de 18e eeuw.

In het kader van het contractonderzoek wordt voortgewerkt aan: Geschiedenis van het Beroepsonderwijs ten plattelande in de twintigste eeuw. De Vereniging voor Voortgezet Onderwijs in Limburg heeft in verband met haar jubileum in 1989 gevraagd om een geschiedenis van het landbouwonderwijs en het huishoudnijverheidsonderwijs in Limburg. In overleg met de Vereniging is een gedegen onderzoekprogram ontwikkeld.

Het is verheugend dat opnieuw aan studies met een internationaal karakter kon worden meegewerkt. Het Rijksbeleid betreffende het wetenschappelijk historisch onderzoek benadrukt sterk de noodzaak van internationale samenwerking. Het Sociaal Historisch Centrum wil bij de uitwerking van dit beleid een rol blijven spelen. Binnen het kader van dit internationaal vergelijkend onderzoek passen behalve de studie naar de leefwijze van vervroegd gepensioneerde mijnwerkers, het sociaal bewustzijn bij mijnwerkers, het monetaire onderzoek, de studie over de mogelijkheden om in een gesloten landbouwhuishouding veranderingen in de teelttechniek tot stand te brengen.

WOORDENBOEK DER LIMBURGSE DIALECTEN

Aan de Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde (N.C.D.N.) is sedert 1965 gewerkt aan de totstandkoming van een Woordenboek der Limburgse Dialecten. Het project omvat drie onderdelen: de agrarische vaktaal, waarvan tien afleveringen zijn voorzien; de niet-agrarische vaktaal, die in zes afleveringen zal verschijnen en de algemene woordenschat, waarvoor weer aan tien afleveringen wordt gedacht. De eerste aflevering uit het onderdeel agrarische vaktaal is evenwel pas in 1983 verschenen. Deze publicatie werd in 1984 gevolgd door de tweede aflevering. Van de andere delen was nog geen aflevering gereed. De bijzonder lange duur van het project heeft er toe geleid dat de faculteit der letteren van de Katholieke Universiteit al aan het einde van de zeventiger jaren besloot van medio 1982 af de werkzaamheden aan het W.L.D. niet langer te financieren.

Staking van het project zou impliceren dat er nooit meer een woordenboek van de Limburgse dialecten zou kunnen worden samengesteld. De ontwikkelingen in de landbouw zijn van dien aard, dat de dialectschat er grotendeels verloren dreigt te gaan. Door het gebruik van landbouwmachines en

de invoering van modernere teelttechnieken vervagen de dialectaanduidingen, omdat zij betrekking hebben op verdwijnende vormen van bedrijfsvoering. Bij de niet-agrarische vaktaal is de toestand zo mogelijk nog erger. De meeste ambachten zijn al verdwenen, van de overige zijn nog slechts restanten aanwezig. In het besef dat er geen weg terug was, heeft een initiatiefgroep, ingesteld door de Culturele Raad Limburg en bestaande uit Prof. Dr J. Goossens te Leuven, Dr J.C.G.M. Jansen te Maastricht, Dr J. Tans te Wittem en Prof. Dr A.A. Weijnen te Malden, zich begin 1982 tot het Provinciaal Bestuur van Limburg gewend, met het verzoek vanuit de provincie naar mogelijkheden te zoeken om de werkzaamheden aan het W.L.D. voort te zetten.

Medio 1982 was overeenstemming bereikt over een nieuwe opzet. Uit middelen, beschikbaar in het kader van het 100- c.q. 65-arbeidsplaatsenplan, kon een medewerker worden aangetrokken, die in acht jaar de zes afleveringen van het tweede onderdeel, de niet-agrarische vaktaal, diende te voltooien. Deze medewerker werd aangesteld door het bestuur van het Sociaal Historisch Centrum en gedetacheerd bij de N.C.D.N. te Nijmegen, zodat gebruik kan worden gemaakt van de daar aanwezige vakkennis en ervaring. Een door de universiteit van Nijmegen zelf te leveren medewerker zou zich tegelijk bezighouden met de landbouwtaal.

In overleg met het faculteitsbestuur, de directie A-faculteiten van de Katholieke Universiteit te Nijmegen en de directeur van de N.C.D.N. is een detacheringsovereenkomst tot stand gebracht. Behalve in loonkosten is ook in apparaatskosten voorzien. Daartoe werd door het Nederlands-Limburgse provinciebestuur een eenmalige bijdrage van f 105.000,- ter beschikking gesteld, waaruit gedurende acht jaar de bijkomende kosten kunnen worden betaald.

Per 15 mei 1983 werd Dr H.J.G. Crompvoets belast met de uitvoering van de werkzaamheden vanwege zijn grote ervaring met dialectwoordenboeken. Hij had immers in zes jaar tijd vier afleveringen van het Woordenboek der Brabantse Dialecten voltooid. Terzelfdertijd werd een begeleidingscommissie ingesteld, bestaande uit Dr J. Tans, voorzitter, Prof. Dr J. Goossens en Dr J. Cajot als vertegenwoordigers uit Belgisch Limburg, Prof. Dr A. Weijen, oud-directeur van de N.C.D.N., Prof. Dr A. Hagen, directeur N.C.D.N., Mr Drs P.W.J. Houben namens de Vereniging Veldeke en de directeur van het S.H.C.

De begeleidingscommissie kwam met de bewerker overeen dat hij allereerst de vaktaal van bakker en slager zou aanvatten. Dit onderdeel was hem vertrouwd, omdat daarover al een aflevering van het Brabantse Woordenboek gereed was. Al het materiaal voor deze aflevering was voorhanden. De

aflevering is in 1984 gereed gekomen en ter beoordeling voorgelegd. In 1985 zal een subsidie in de drukkosten worden aangevraagd.

In de loop van 1984 werd een aanvang gemaakt met het samenstellen van de aflevering over de mijnwerkerstaal. Vanwege de relatief grote omvang van deze vaktaal zal het werk aan deze aflevering einde 1985 nog niet geheel zijn afgesloten.

BIJZONDERE LEERSTOEL

Eind 1978 stelde de Commissaris der Koningin in de Provincie Limburg, Dr J. Kremers, tijdens een werkbezoek aan het Sociaal Historisch Centrum voor te streven naar een nauwe samenwerking tussen S.H.C. en Rijksuniversiteit Limburg, te beginnen met het instellen van een bijzondere leerstoel.

Na voorbereidende besprekingen van het Dagelijks Bestuur van het S.H.C. met het College van Bestuur van de R.L. werden de intenties van het bestuur van het S.H.C. in maart 1980 in een brief aan het College van Bestuur vastgelegd. Op 24 december 1980 stemde de Universiteitsraad in met een verklaring omtrent de wenselijkheid van samenwerking tussen S.H.C. en R.L. alsmede met de vestiging van een bijzondere leerstoel door het S.H.C. en een onderzoek naar infrastructurele maatregelen, nodig in verband met de toekomstige samenwerking, op de eerste plaats op het bibliothecair terrein. Op 30 maart 1981 sloot de Minister van Onderwijs en Wetenschappen, Dr A. Pais, zich aan bij dit streven naar samenwerking en stemde hij in met de bovengenoemde concretisaties. Kort daarna werd de formele aanvraag tot het instellen van een bijzondere leerstoel aan de Kroon gezonden.

Op 30 maart 1982 werd een Koninklijk Besluit getekend, waarbij werd ingestemd met de instelling door het Sociaal Historisch Centrum van een bijzondere leerstoel op het gebied van de veranderingen in de samenleving in het verleden in relatie tot de typologie van maatschappijvormen met het accent op Limburg en de aan deze provincie grenzende regiones.

In het College van Toezicht werden door de Rijksuniversiteit Limburg benoemd Prof. Dr H. Philipsen en Prof. Dr P.J. Thung en door het Sociaal Historisch Centrum Dr G.C.P. Linssen en Prof. Dr A.M. van der Woude. Dit college formuleerde het volgende verwachtingspatroon met betrekking tot de bijzonder hoogleraar:

1. de activiteiten van de functionaris moeten aansluiten bij de onderwijskundige opzet van de R.L.; deze opzet wordt gekenmerkt door thematisch, probleemgestuurd blokonderwijs, waarbij niet de klassieke vak-

- ken, maar bepaalde belangstellingsvelden centraal staan;
2. hij zal studenten opvangen in keuzeonderwijs;
 3. hij zal functioneren als inhoudsdeskundige;
 4. hij zal deelnemen en adviseren aan onderzoekselementen en
 5. hij zal op een efficiënte wijze bijdragen aan een zinvolle samenwerking tussen R.L. en S.H.C.

De commissie droeg de directeur van het S.H.C., Dr J.C.G.M. Jansen, voor benoeming voor. Voor de uitvoering van zijn taak werd gerekend op een tijdsbeslag van 3 dagdelen, anderhalve dag per week. De benoeming ging in op 1 augustus 1983. Een inaugurale rede werd op 29 november 1984 uitgesproken onder de titel 'Bezig zijn met geschiedenis'.

De bijzonder hoogleraar heeft zich ook in 1984 bereid verklaard tot medewerking aan het blok 'Geschiedenis van het gezond bestaan', dat op 5 september 1984 startte. Hij was lid van de planningsgroep voor dit blok en verzorgde een deel van het openingscollege. Met twee groepen studenten werd gewerkt aan onderzoeken naar respectievelijk 'De invloed van ziekte op de samenleving' en 'Epidemieën onder de loep'. Beide onderzoeken werden na zes weken afgesloten met de aanbidding van korte scripties.

De bijzonder hoogleraar is intussen benoemd tot blokcoördinator voor dit blok dat in de toekomst zal worden aangeboden aan derde jaarsstudenten van de studierichting Filosofie en Theorie van de Gezondheidskunde. Onder het thema 'Hekserij en Gezondheidszorg in de Nieuwe Tijd' werd een keuzeblok aangeboden. Ook werd de mogelijkheid van onderzoeksstages en keuzeonderwijs rond het thema Beroepsziekten in het Mijnbedrijf en de aardewerk- en glasfabricage aangeboden. Bestudering van deze themata vanuit gezondheidskundige optiek blijkt tot herformulering van gevestigde opvattingen te kunnen leiden.

Van medewerkers van de R.L., die onderwijs geven, wordt verwacht dat zij zich aansluiten bij een zogenaamde capaciteitsgroep. Aangezien de bijzonder hoogleraar voorshands de enige aan de R.L. verbonden historicus is, was het kiezen van een capaciteitsgroep een aangelegenheid die tamelijk veel overleg en voorbereiding vergde. Meerdere capaciteitsgroepen bleken bereid de bijzonder hoogleraar op te nemen. Uiteindelijk is voorlopig gekozen voor de groep 'Medische ethiek en wijsbegeerte', een kleine capaciteitsgroep die slechts een geringe belasting van organisatorische aard oplevert. De samenwerking met de leden van de capaciteitsgroep was bijzonder plezierig en vruchtbaar. De keuze van onderwijsactiviteiten is steeds gebeurd in goed overleg met de capaciteitsgroep.

Ten behoeve van meerdere faculteiten is inhoudsdeskundige ondersteuning gegeven voornamelijk ten behoeve van onderzoeksprojecten. Aan deze dienstverlening is meer dan gewone aandacht besteed. Ook door andere oorzaken vindt een verschuiving van de activiteiten van de bijzonder hoogleraar plaats in de richting van het stimuleren van het onderzoek. Een drietal promovendi meldde zich aan en demonstreerde een grote tot zeer grote activiteit. Allereerst is een onderzoek naar 'Limburgse klokken' op gang gekomen, waarin het accent zal liggen op de techniek van het fabriceren van klokken in Limburg en het samengaan van metaalbewerking en klokkenbouw in Limburg tussen 1660 en 1820. Een studie naar 'De Bokkenrijders in rechtshistorisch perspectief' handelt over de wijze, waarop het openbaar ministerie en de rechters in de late 18e eeuw reageerden op de vorming van criminele benden in Limburg. Co-promotor bij deze studie is Prof. Dr J.P. Balkema die als strafrechtgeleerde is verbonden aan de juridische faculteit van de R.L. Met zeer veel elan wordt gewerkt aan een thema 'Heerdgang in Zuid-Limburg', waarbij de sociaal-economische en biologische implicaties van het weiden van vee op gemene gronden en schraallanden wordt onderzocht. De promovendus stelt zich voor dit thema te behandelen langs geografische, economisch-historische en sociaal-biologische weg. Het eerste deel van deze studie omvattende de identificatie aan de hand van toponie-

men van de bij de heerdgang betrokken gronden nadert zijn voltooiing. Co-promotor is de Nijmeegse hoogleraar V. Westhof.

In het kader van de stimulering van wetenschappelijk onderzoek door de bijzonder hoogleraar is ook gestreefd naar het realiseren van AIO-plaatsen. Een voorstel onder de samenvattende titel 'Economische innovaties en hun sociale consequenties' een drietal projecten op te starten, waarbij naast het hiervoor al genoemde onderzoek over de Bokkenrijders, ook studies naar de textielnijverheid in Limburg tussen 1760 en 1815 en veranderingen in het consumptiepatroon en het consumptief gedrag in de 18e eeuw zijn opgenomen. Het AIO-project is intussen goedgekeurd. Financieringsmiddelen worden in de loop van 1985 verwacht.

Op verzoek van de Rector Magnificus is door de leerstoelhouder samen met de helaas begin 1985 plotseling overleden onderwijskundige Drs J. Beliën en Drs F.J. den Hamer gewerkt aan de voorbereiding van plannen tot verdere uitbouw van het historisch onderwijs aan de R.L. in nauwe samenwerking met de studierichtingen economie en recht. De uitwerking van deze plannen stagneerde doordat de commissie het verscheiden van zijn zeer actieve secretaris had te betreuren.

BIBLIOTHEEK

Evenals in vorige jaren ging de bibliotheek in 1984 selectief te werk bij de collectievorming. De toevloed aan bibliotheekmateriaal is in 1984 nagenoeg even groot geweest als in het voorafgaande jaar. Zij besloeg 90 m' plankruimte. Van DSM-Heerlen, het KADOC te Leuven en de Industriebank LIOF werden grote schenkingen verworven.

Door ontubbeling, het aanleggen van strenge selectiecriteria en het afstoten naar andere bibliotheken kon de feitelijke toename van het bestand gereduceerd worden tot 4%. De omvang van de bibliotheek is thans ongeveer 2.300 m'. De boeken beslaan \pm 320 m', de brochures 155 m', de statistische publicaties 117 m', de naslagwerken, bibliografieën e.d. 78 m'. Het overgrote deel, 1.620 m', komt voor rekening van de periodieken (tijdschriften, jaarverslagen, seriewerken e.d.). Door het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen is enkele jaren geleden gesteld dat de groei van de bibliotheekbestanden in Nederland teruggebracht dient te worden tot nul procent. Er is geen geld om voortdurend nieuwe bibliotheekdepots te bouwen. Gedacht wordt aan het ontubbelen van weinig gebruikte collecties, zodat uiteindelijk in Nederland slechts één of twee exemplaren van dergelijke boekwerken overblijven. In dit kader is overleg op gang gekomen, dat heeft geleid tot afstemmingen tussen Maastrichtse bibliotheken

omtrent aanschaf en bewaring van tijdschriftcollecties. Dit betekent dat de aanwinsten ook in de toekomst door de bibliotheek van het S.H.C. zelf moeten worden verwerkt. Hoewel sedert het gereedkomen van de Andrieskapel redelijke opslagmogelijkheden aanwezig zijn, blijft het nodig de groei van de bibliotheek te beperken. Daartoe zal bij de collectionering de nadruk worden gelegd op de z.g. grijze literatuur, waaronder publicaties worden verstaan die niet langs de gebruikelijke kanalen in de handel werden gebracht. Aan opvang van dergelijke publicaties is grote behoefte.

De besprekingen over concentratie van minder frequent gebruikte literatuur hebben ons bestuur tevens aanleiding gegeven oude ruilovereenkomsten met bibliotheken in Nederland nog eens kritisch te bekijken. Voorheen werden dubletten doorgestuurd naar andere bibliotheken in Nederland. Het gevolg is geweest dat daardoor juist verdubbeling van weinig gebruikte literatuur ontstond. Daarom wordt thans gestreefd naar ruilovereenkomsten met Belgische en Duitse bibliotheken. Wij krijgen van hen materiaal dat in Nederland ontbreekt en vangen manco's op die in de buurlanden bestaan. Vooral de overeenkomst met het KADOC te Leuven functioneert optimaal.

De samenwerking met de overige wetenschappelijke bibliotheken in Nederland vereiste de deelname van het SHC aan de Gezamenlijke Geautomatiseerde Catalogus; als zodanig fungeert het Pica-samenwerkingsverband van de Koninklijke Bibliotheek en de bibliotheken van universiteiten en hogescholen. Doordat in 1982 zowel in personeel als in materieel opzicht de middelen werden verworven om aan het Pica-systeem deel te nemen, mocht een toetreding van het Sociaal Historisch Centrum op korte termijn verwacht worden. Om allerlei redenen gaf ons bestuur de voorkeur aan een nauwe samenwerking in dit opzicht met de Rijksuniversiteit Limburg boven een zelfstandige toetreding tot Pica, ook al bracht zo'n samenwerking op het moment van de aansluiting enige vertraging met zich mee. Na intensief overleg tussen de bibliothecaris van de R.L., Dr J. van Dijk, en zijn plaatsvervanger, J. Gilbert, kon in 1984 een overeenkomst tot bibliothecaire samenwerking tussen R.L. en S.H.C. worden afgesloten, die tot gevolg heeft dat van 1985 af titelbeschrijvingen via het Pica-systeem worden doorgevoerd.

De verbetering van de toegankelijkheid van de bibliotheek van het SHC heeft de gedachte doen rijzen onze bibliotheek in te schakelen in een op te zetten netwerk van bibliotheekvoorzieningen in Limburg. Onder leiding van het Provinciaal Bestuur vinden thans studies plaats omtrent de mogelijkheden van een geïntegreerde documentatie van bibliotheekgoed in deze provincie. Voorshands wordt ervan uitgegaan dat het SHC in zo'n netwerk

zal participeren.

De omvang van het bibliotheekpersoneel bij het S.H.C. is relatief gering, zoals blijkt uit een vergelijking van de beheerskosten per aanwezige titel, die slechts één/derde bedragen van het landelijk gemiddelde. Het is evident dat zo'n groot verschil niet uitsluitend door lage huisvestingskosten kan zijn veroorzaakt.

Ondanks de bescheiden mogelijkheden is zorg gedragen voor een volwaardige wetenschappelijke bibliotheekorganisatie. Het bibliotheekbeheer wordt verzorgd door vier werkgroepen. De eerste, onder leiding van de bibliothecaresse mevrouw Drs E.C.M. Fleré, houdt zich bezig met de integratie van het catalogusapparaat en de systematische ontsluiting; de tweede, onder leiding van mevrouw H.H.M. Okrogelnik Nagornik, draagt zorg voor het beheer der tijdschriften en statistieken; de derde wordt geleid door mevrouw M.H.H.E. Volkers en verzorgt de brochures, jaarverslagen en scripties, terwijl de laatste werkgroep de boeken ter hand heeft genomen. Zij wordt geleid door mevrouw M.E.J. Charpentier. De werkgroepelidsters zijn geschoold en volledig gekwalificeerd. Door deze werkwijze wordt de ordening en beschrijving van het gehele bestand geleidelijk op wetenschappelijk niveau gebracht. In het verslagjaar zijn daarbij aanzienlijke vorderingen gemaakt, mede dank zij de hulp van enkele tweedejaars studenten van de Bibliotheek- en Documentatieacademie te Sittard die in 1984 een stageperiode bij het Sociaal Historisch Centrum hebben doorgebracht en enige assistentie van jeugdige werklozen.

De aanwas kwam – zoals voorheen – hoofdzakelijk tot stand via schenking. De aankoop had voornamelijk betrekking op actuele publicaties nodig voor het onderzoek. Hieronder volgt een overzicht van de van publicerende instellingen zelf ontvangen jaarverslagen, rapporten, nota's en dergelijke naar sectoren over de jaren 1981-1983.

	1982	1983	1984
volkshuisvesting	4	3	4
handel, nijverheid, bankwezen	22	35	21
arbeidszaken	4	1	4
overheid, incl. openbare nutsbedrijven	23	20	19
transport en vervoer	3	3	3
land- en tuinbouw	-	1	2
onderwijs, vorming	8	6	7
cultuur, recreatie	10	4	3

maatschappelijke dienstverlening en samenlevingsopbouw	4	9	3
gezondheidszorg	9	6	6
uitvoeringsorganen sociale wet- geving en verzekering	5	4	2
archiefdiensten, wetenschappelijke instellingen	37	37	47
vrouwenbeweging	1	1	3
pers en uitgeverijen	1	4	1

De daling bij overheidsinstellingen en gesubsidieerde instellingen wordt vooral veroorzaakt door het gebruik uit zuinigheidsoverwegingen slechts twee-jaarlijkse verslagen te maken. Voor de lijst van schenkers zij verwezen naar bijlage I. Het bestuur dankt alle schenkers hartelijk voor hun bijdrage aan de opbouw van de bibliotheek.

ARCHIEF

In tegenstelling tot 1983 moesten in 1984 weer enkele omvangrijke archieven worden overgenomen. In totaal werden 8 archieven verworven met een totale omvang van 105 meter. Daartoe behoorden enige aanvullingen op reeds aanwezige fondsen. De historisch meest interessante fondsen die werden verworven, betroffen de archieven van de Brouwerij De Ridder te Maastricht (1903-1975), N.V. Janssen-Willemsen Greswarenfabrieken te Reuver (1905-1974) en het privé-archief van Mgr P.J. Boymans te Sittard (1930-1984) dat een uitvoerige documentatie bevatte omtrent de ontwikkeling van de sportbeoefening in Limburg. Per saldo steeg het aantal archief-fondsen tot 360 met een gezamenlijke lengte van 2.650 strekkende meter. In het verslagjaar zijn zes archieven toegankelijk gemaakt, waaronder enkele grote. Mevrouw Wijnands vervaardigde toeganglijsten op de archieven van de N.A.O. te Roermond, een vervoersonderneming en de Bierbrouwerij De Ridder te Maastricht. De heer Disch bracht orde in de papieren, ontvangen van de heer Joosten, jarenlang voorzitter van de KVP-Limburg en van de H.V.P., de provinciale commissie voor huishoudelijke voorlichting ten plattelande, beide eerst in 1984 verworven.

De ordening van de archieven afkomstig van de Limburgse Organisatie van Zelfstandige Ondernemers en haar voorgangers werd voltooid. Een aantal hiaten in dit archief kon worden gesloten door toevoeging van een veertigtal strekkende meters archief van deze organisatie, dat bij toeval werd teruggevonden. De definitieve inventaris wordt in 1985 technisch afgewerkt. De

werkzaamheden aan het L.O.Z.O.-archief zijn verricht door de heer M. Wijnen.

De heer Mes heeft het archief van de K.A.B. ontsloten. Dit uitermate chaotisch overgedragen bestand had in het verleden al meermalen de aandacht van de archivaris. Nadat alle vreemde bestanden uit dit fonds verwijderd waren en afzonderlijk geordend, kon nu ook de beschrijving van het archief van de hoofdorganisatie worden voltooid.

Goede voortgang is gemaakt met verbetering van de materiële verzorging van een aantal grote fondsen, dank zij de inzet van A. Disch, G. Steijn en J. Vangangel. Vanzelfsprekend moest vanwege de verhuizing van grote delen van het archiefbezit naar de Andrieskapel erg veel aandacht aan de materiële toestand van de archieven worden besteed.

Mevrouw Wijnands beheerde in goede samenwerking met de bibliotheek de studiezaal die druk werd bezocht, begeleidde een aantal studenten en stelde in samenwerking met mevrouw Charpentier een onderzoekerscatalogus samen om snel te kunnen signaleren of over een onderwerp al een studie is vervaardigd. De heer Wijnen verzorgde de uitleenadministratie. Nu voor restauraties steeds meer tekeningen worden opgevraagd, voor jubilea telkens weer uittreksels uit ledenadministraties nodig zijn, voor publicaties herhaaldelijk foto's worden gezocht en schenkers vaker gegevens uit hun oud-archief blijken nodig te hebben, nemen de werkzaamheden voor de uitleen snel toe. Goede service dient echter het waarmark van het instituut te blijven. Dat betekent dat ook aan kleine kwesties relatief veel tijd moet worden besteed.

De heer Mes voltooide de werkzaamheden aan de samenstelling van het archiefoverzicht, dat zoals beloofd gereed is gekomen tien jaar na de publicatie van het vorige overzicht in 1974. Het zal eind 1985 of begin 1986 worden gepubliceerd, en het wordt opgenomen in de Archiefgids voor Limburg. Door deze vorm van uitgeven wordt een groot bereik verwacht. De Limburgse overheidsarchivarissen en de archivaris van het Sociaal Historisch Centrum kwamen overeen enige lijn te brengen in het acquisitiebeleid en te proberen tot een taakafbakening te komen. Hun voorstellen werden voorlopig door ons bestuur aanvaard om gedurende het jaar 1984 bij wijze van experiment ervaring op te doen. Vooral de taakverdeling is nog slechts summier geregeld. Aan de hand van een evaluatie van het experiment zal bijstelling plaatsvinden. Inmiddels is gebleken dat zowel bij het acquisitiebeleid, als bij de ordening, beschrijving en beschikbaarstelling van archieven een groot aantal fundamentele kwesties optreden, die uitvoerig met collega-archivarissen dienen te worden besproken.

DOCUMENTATIE

Door de jaren heen is er een steeds groter wordende hoeveelheid documentatie verzameld die noch tot het archief noch tot de bibliotheek kan worden gerekend. Een toenemende vraag naar juist dit materiaal was er mede oorzaak van dat de nodige aandacht aan de verzorging van deze collecties werd gegeven. Van de pamfletten is een trefwoordenlijst samengesteld. Het ordeningssysteem kan naar believen worden aangepast. De vele vaandels zijn in een aparte ruimte opgeborgen. Ons bestuur heeft met vreugde vastgesteld, dat Gedeputeerde Staten het op prijs stellen deze collectie, die eigenlijk van museale aard is, ter zijner tijd in het Museum voor Volkscultuur te Limbricht te doen bewaren. Een provinciale voorziening voor de bewaring van textiel, dat met zoveel specifieke zorgen moet worden omgeven, lijkt een blijvende oplossing te bieden voor problemen die instellingen, die slechts een kleine collectie bezitten, gemakkelijk boven het hoofd groeien. Verder is de verzorging van het beeldmateriaal verbeterd. Alle foto's, affiches, albums en films zijn zorgvuldig geconserveerd. Doordat in 1984 een fotograaf in het kader van een der sociale regelingen aan het werk was, konden plannen worden beraamd om van oude foto's contactafdrukken te maken zodat de originelen niet langer door gebruik beschadigd worden. Sedert enige tijd is ook de beschrijving van deze collectie aangevat. Vooral de toenemende belangstelling voor industriële archeologie en de rol die het Centrum daarbij als documentatie-instelling te vervullen heeft, gaf aanleiding aan de foto's bijzondere aandacht te besteden. De 7.500 foto's worden middels steekkaarten toegankelijk gemaakt en beschreven. Op de kaart, waarop een beschrijving van de foto wordt gegeven, wordt een afdruk in klein formaat geplakt, op grond waarvan onderzoekers hun selectie uit het fotomateriaal kunnen bepalen. De heren A. Bleeser en G. Steijn werkten met voortvarendheid aan dit project.

JAARBOEK

De Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg verheugen zich in een grote belangstelling. Hoewel een aantal geïnteresseerden vanwege de moeilijke economische omstandigheden zijn abonnement moest opzeggen, nam het aantal contribuanten toch slechts met een twintigtal af. Acties tot werving van contribuanten werden voorbereid. Wel was er een aantal spontane meldingen. Een zestigtal abonnees is afkomstig uit het buitenland. Door het vrijwel gelijkblijvend aantal lezers kon de oplage op 1.350 worden gehandhaafd. Aan het einde van 1984 was van het XXIXe deel

van de Studies nog slechts een beperkt aantal exemplaren over. In dit deel waren drie artikelen opgenomen.

J.C.G.M. Jansen publiceerde zijn inaugurale rede onder de titel 'Bezig zijn met Geschiedenis'.

J. Vanpaemel liet onder de titel 'De industrialisatie van de Kempen' een studie verschijnen over het ontstaan van metallurgische en chemische industrie in de streek van Lommel, Overpelt en Baelen.

De auteur van de eerste bijdrage, J.C.G.M. Jansen, gaf onder de titel 'Kleine Gemeenten in Discussie' een korte schets van de discussie over de herindeling van gemeenten in Limburg vanuit de gezichtshoek van de Stichting Studie Positie Zuidlimburgse Gemeenten.

Aan het Jaarboek werd toegevoegd het Jaarverslag 1983 van het Sociaal Historisch Centrum. Het Jaarboek werd typografisch verzorgd en uitgegeven door Van Gorcum te Assen. De omvang was 180 pagina's. Het drukprocedé werd door inschakeling van een tekstverwerker vereenvoudigd.

MAASLANDSE MONOGRAFIEËN

De activiteiten van de Stichting Maaslandse Monografieën waren zoals gebruikelijk aanzienlijk. In de reeksen, die door deze Stichting uitgegeven worden, verscheen niettemin slechts één deel. Twee uitgaven waren aan het einde van het verslagjaar in druk. De belangstelling voor de uitgaven bleef constant. Het aantal vaste afnemers beliep bijna 1.500. In de reeks Maaslandse Monografieën verscheen in september als deel 39:

J.M.B. Tagage, *De Ordinarius van de collegiale Onze Lieve Vrouwekerk te Maastricht*, Assen 1984, XXXIV + 581 pag., geïll., reg.

De auteur publiceerde in dit werk de 14e eeuwse ordinarius van het kapittel van Onze Lieve Vrouw te Maastricht en gaf in inleiding, vertalingen en commentaar een diepgaand inzicht in het religieuze en sociale leven in het laat-Middeleeuwse Maastricht. Hij ontsloot zijn werk met 128 pagina's registers.

Ter perse was deel 40:

G.H.A. Venner, *De Meinweg. Onderzoek naar rechten op gemene gronden in het voormalige Gelders-Gulikse grensgebied circa 1400-1822*, Assen 1985, XX + 431 pag.

Bij de realisering van deze uitgave werd samengewerkt met het Kreisverband Viersen en de Euregio Maas-Rijn Noord. In zijn rechtshistorische studie verschaft de auteur inzicht in de geschiedenis van bossen en gemene gronden in de streek tussen Roermond en Arsbeck.

In de grote reeks was deel V ter perse:

A.M. Koldewij, *Der Gude Sente Servas. De Servatiuslegende en de Servatiana: een onderzoek naar de beeldvorming rond een heilige in de Middeleeuwen*, Assen 1985, XIV + 356 pag.

Deze kunsthistorische studie omvat een analyse van aard, herkomst en betekenis van de voorwerpen die in verband gebracht werden met Sint Servatius persoonlijk. Aangetoond wordt dat de betekenis van Servatius in het tijdvak tussen 1100 en 1250 veranderde en verdiept werd. In die tijd kregen ook de attributen hun grote betekenis.

De samenstelling van het Bestuur en de Raad van Advies onderging geen wijzigingen. De redactie betreurde het plotseling verscheiden van Dr J. Grauwels, rijksarchivaris te Hasselt en auteur van het dertiende deel in de reeks. De heer Grauwels heeft telkens weer een zeer werkzaam aandeel gehad in de voorbereiding van de publicaties. Zijn heengaan was voor de stichting een smartelijk verlies. In de tweede helft van 1984 werd de redactie uitgebreid en verjongd door het toetreden van Dr A.F. Gehlen, Drs L. Smets en Dr M. Van der Eycken. De Raad van Advies vergaderde eenmaal, Bestuur en Redactie driemaal.

De dames M. Mommers-Bakker en E. Schilder verwierven zich ook dit jaar bijzondere verdiensten door alle te publiceren werken persklaar te maken en de proeven te controleren. Door de omvang van de manuscripten was hun taak extra zwaar. Mede dank zij de administratieve hulp, verstrekt door de heer N. Soeters, verliep de afwerking der activiteiten vlot en was de verkoop van publicaties bevredigend.

DIENSTEN EN INLICHTINGEN

Er wordt regelmatig gebruik gemaakt van de diensten van het Centrum. Speciaal de faciliteiten van de studiezaal worden gewaardeerd. Het aantal bezoekers wordt in onderstaande tabel gespecificeerd.

Jaar	Aantal bezoekers
1980	181
1981	196
1982	204
1983	214
1984	280

Deze cijfers zijn ontleend aan de bezoekersadministratie in de studiezaal en aan gegevens van de bibliotheek. Telefonische en schriftelijke informatie zijn daarin niet begrepen.

De bezoekers komen de laatste jaren vaker terug. De frequentie, die in 1976 en 1977 nog slechts twee bedroeg, nam sedert 1978-1979 toe tot vier bezoeken per gebruiker. In 1984 is het op vijf bezoeken per gebruiker gekomen. De begeleiding vergt daardoor meer tijd en inspanning dan voorheen. De bibliotheekmedewerkers geven aan bezoekers adviezen omtrent beschikbare literatuur. In de studiezaal is continu een toezichhoudend ambtenaar aanwezig. Het is daarom verheugend dat mevrouw M. Wijnands-Van Someren haar archivalische werkzaamheden weet te combineren met de dienstverlening in de studiezaal. Als archiefmedewerkster in zij in staat wetenschappelijke vragen snel te vertalen naar de aanwezige documentatie. Mede daardoor kon de dienstverlening in de studiezaal op het gebruikelijke hoge niveau worden gehandhaafd.

In overleg met het personeel is een rooster van werktijden opgesteld, waardoor het mogelijk is de studiezaal ononderbroken open te stellen van negen uur in de ochtend tot vijf uur in de namiddag. Deze vorm van dienstverlening is vooral van belang voor de bezoekers, die van ver komen. Dit is het geval met ongeveer de helft van de gebruikers.

Overigens is het verheugend dat het aantal incidentele bezoekers afneemt ten gunste van de groep, die hier langere tijd onderzoek doet. Een direct gevolg van deze verandering is immers dat het gebruik van de archieven intensiever wordt. De wetenschappelijke betekenis van het verrichte onderzoek neemt toe. De gebruikers maken zowel gebruik van bibliotheekgoed, dat geleend kan worden als van uniek archiefmateriaal, waarvoor een langdurig verblijf in Maastricht nodig is. Diverse studenten maken grote kosten voor een langdurig onderzoek in Maastricht, ver van de universiteitsstad, waar zij studies volgen. Ook daaruit blijkt de stijgende belangstelling voor het hier bewaarde materiaal.

De gebruikersgroep kan in een aantal categorieën worden onderscheiden.

	1982	1983	1984
studenten en medewerkers van universiteiten of hogescholen	75	78	98
opleidingsinstituten voor onderwijsgevend	52	61	76
andere instellingen van onderwijs	33	14	39
instellingen en bedrijven	19	35	38

privé-belangstellenden	20	24	29
onbekend	5	2	-
totaal	204	214	280

De samenstelling van de gebruikersgroep heeft sedert 1981 enige wijziging ondergaan tengevolge van de start van een studierichting geschiedenis aan de Nieuwe Lerarenopleiding te Sittard en de uitbouw van de universiteit te Maastricht. Drie-vierde van de bezoekers is studerend aan een of andere instelling van onderwijs. Onder hen overweegt sterk de groep die zich voorbereidt op universitaire examens of examens aan instellingen van hoger beroepsonderwijs. Het aandeel van de 'liefhebbers' daalt langzaam. Het beliep nog 10%. De groep die namens een bedrijf of instelling een bezoek aan het instituut brengt groeit langzaam. Het volgende overzicht geeft een beeld van de gebruikersgroep naar woonplaats.

	1982	1983	1984
Maastricht	45	50	76
overig Limburg	79	91	113
overig Nederland	73	67	82
buitenland	7	6	9
totaal	204	214	280

De categorie studenten en medewerkers van universiteiten, hogescholen en M.O.-opleidingen maakt ongetwijfeld het meest intensief gebruik van onze diensten. Veelal bereiden zij een scriptie of dissertatie voor. Het leek derhalve zinvol speciaal voor deze categorie de herkomst en het studievak na te gaan. Behoudens de universiteit van Groningen en de T.H. Twente waren alle instellingen van wetenschappelijk onderwijs vertegenwoordigd. Vanuit België kwamen studerenden van de Rijksuniversiteit te Gent en de Katholieke Universiteit te Leuven. De diverse instellingen voor hoger beroepsonderwijs leverden zevenenzestig bezoekers, afkomstig van lerarenopleidingen te Sittard, Tilburg, Groningen, Nijmegen en Amsterdam.

Een aanzienlijk deel van de gebruikers, afkomstig uit de sector van het H.B.O. en wetenschappelijk onderwijs, studeerde geschiedenis. Naast historici kwamen nog geografen, kunsthistorici, juristen, economen, bouwkundigen, sociologen, landbouwkundigen, cultureel antropologen, biologen en een toenemend aantal gezondheidskundigen.

De onderwerpen, waarover gegevens werden gezocht, vertonen steeds meer spreiding. De eenzijdige oriëntatie op de mijnbouw, de herstructurering van Limburg en de daarmee samenhangende sociale problematiek, die kenmerkend was voor het begin van de jaren zeventig, neemt af. Thans overwegen onderzoeken, waarin de eerste helft van de twintigste eeuw aan de orde komt. Speciaal de belangstelling voor gezondheidszorg, voor industrialisatie, vormen van nijverheid, onderwijs en persgeschiedenis neemt toe. Nieuw was de belangstelling voor vraagstukken van natuur en milieu. Onderstaande tabel geeft daar een gespecificeerd overzicht van.

	1981	1982	1983	1984
vakbeweging	16	11	13	20
arbeidsvoorwaarden	4	3	11	16
onderwijs, pers, vorming, jeugd	9	14	12	17
emancipatie van bevolkingsgroepen	7	6	5	7
gezondheidszorg	2	4	18	24
arbeidsmarkt	3	8	6	11
overige sociale geschiedenis	6	6	12	20
geschiedenis van de mijnindustrie	12	16	18	15
overig bedrijfsleven	29	8	12	13
industrialisatie en herstructurering				
Zuid-Limburg	3	17	11	11
handel en prijzen	6	2	3	4
landbouw en ambacht	7	5	8	8
industriële archeologie	5	3	2	8
verkeer en vervoer	4	9	7	7
volkshuisvesting en ruimtelijke ordening	18	18	10	8
politieke partijen en stromingen	8	12	14	6
verzet Nederland tweede wereldoorlog	4	5	2	4
kunst en cultuur	5	6	8	14
biografie en genealogie	4	5	7	4
historische geografie	6	5	6	3
kerkgeschiedenis	6	5	5	10
lokale geschiedenis	15	10	12	15
historische demografie	8	4	5	8
natuur en milieu	-	-	-	4
algemene onderwerpen	8	14	3	10
onbekend	5	8	3	10

In het verslagjaar heeft het Centrum een exemplaar ontvangen van vijftien scripties:

Armoede en armenzorg te Roermond (1854-1870) / (door) G.G.J. Cabbolet. – Maasbracht : (s.n.), 1983. – XI, 152 p. : tab. ; 30 cm

Bronnenopg.: VI-VIII

Lit.-opg.: IX-XI

Met 2 bijl.

Doctoraalscriptie Nijmegen K.U.

De wegeaanleg in het departement van de Nedermaas / (door) G.J.P.M. Corten. – Limbricht : (s.n.), 1984. – 37 bl. ; 31 cm

Bibliogr.: bl. 3-6

Scriptie MO-B geschiedenis

De pastoor komt uit de kerk : een antropologische studie naar de toenemende invloed van de pastoor in een Limburgs dorp, 1860-1910 / (door) Bèr Deus. – Amsterdam : (s.n.), 1984. – 267 p. : fig., krt., tab. ; 30 cm

Appendix: p. 250-253

Bibliografie: p. 254-267

Doktoraalscriptie kulturele antropologie

Amsterdam

Architect F.P.J. Peutz 1919-1940 : een reis op zoek naar het eigenlijke / (door) Monique Dickhaut. – Utrecht : (s.n.), 1983. – III, 174 bl. : tab., tek. ; 30 cm

Lit.-opg.: bl. 103-107

Bijl.: 70 afb.

Doctoraalscriptie Utrecht Kunsthistorisch instituut R.U.

Enige wisselwerkingen van ziekte en samenleving in historisch perspectief / door Nelly Galama, Reinhilde Melles, Hans Dupont ... (et al.). – (Maastricht) : (s.n.), 1984. – 57 bl. ; 30 cm

Lit.-opg.: bl. 56

Scriptie Maastricht R.U.L., blok 2.1.2.: geschiedenis van het gezonde bestaan

Epidemieën onder de loep / (door) I.A.M.V. Wouters, J.E. Driesen, M.J.A. van der Vleuten ... et al.). – (Maastricht) : (s.n.), 1984. – 53 p. : schema's ; 30 cm

Lit.-opg. na iedere paragraaf

Scriptie Maastricht R.U.L., blok 1.2.1.: geschiedenis van het gezonde bestaan

De jonge jaren van Mr. J.M.L.Th. Cals, 1914-1950 / (door) Sandra van Esser. – Leiden : (s.n.), 1984. – 54 bl. ; 30 cm

Archivalia: bl. 51

Bronnenpubl. en lit.-opg.: bl. 52-54

Echt als centrum van kleiwarenindustrie : groei en inkrimping van een bedrijfstak van circa 1850 tot heden / (door) J.H. Evers. – Ohé en Laak : (s.n.), 1984. – 75 bl. : graf., krt., plgr., tab. ; 30 cm

Met 2 bijl.

Lit.-opg.: bl. 3-8

M.O.-scriptie Sittard Katholieke leergangen

Limburg voor de Limburgers (?) : een krantenonderzoek naar het ontstaan van het Limburgs chauvinisme in Sittard in de periode 1890-1930 / (door) Jos Goltstein. – Nijmegen : (s.n.), 1983. – 167 p. : graf., krt., tab., tek. ; 30 cm
Bijl.: p. 146-167

Lit.-opg.: p. 139-145

Doctoraalscriptie Nijmegen Instituut voor culturele en sociale antropologie

'St. Callistus', een beambtenvereniging in de jaren '30 / (door) J. Grummer. – Limbricht : (s.n.), (ca. 1983). – 56 bl. ; 30 cm

Lit.-opg.: bl. 54-56

Doctoraalscriptie

Industrialisering en katholieke arbeidersbeweging in Tegelen ± 1880-1940 : Tegelen gezien tegen de achtergrond van de landelijke ontwikkeling / (door) Bert Huibers. – Nijmegen : (s.n.), 1983. – 183 p. ; 23 cm

Bijl: p. 167-178

Lit.-opg.: p. 179-183

Doctoraalscriptie economische en sociale geschiedenis Nijmegen

Een schets van de politieke en sociaal-economische situatie van Maastricht 1815-1839 / (door) F.H.L. Maassen. – Maastricht : (s.n.), 1984. – 47 bl. ; 30 cm

Lit.-opg.: bl. 3-5

Scriptie Sittard Katholieke leergangen

Economische crisis en de gevolgen ervan voor de N. V. Henri de Beaumont's metaalindustrie / (door) Wim Penners. – (Tilburg) : (s.n.), 1984. – 52 bl. ; 30 cm

Achterin: bijl.

Lit.-opg.

Brouwerijen in Limburg 1870-1940 / (door) P.P. Prevaes. – Utrecht : (s.n.), 1984. – 87 p. : graf., tab. ; 30 cm

Bibliogr.: p. 80-87

Doctoraalscriptie Utrecht R.U.

Arbeidster in de wijngaard des heren : de R. K. school voor maatschappelijk werk te Sittard in de jaren 1920-1940 / door Jo Schoormans. – Eysgelshoven : (s.n.), 1984. – 35 p. : krt., tab., tek. ; 21 cm

Lit.-opg.: p. 32-34

Verkorte uitg. doctoraalscriptie Amsterdam

Het was verheugend dat opnieuw een aantal onderzoekers bereid bleek het resultaat van hun onderzoek hier te deponeren. De aanwezigheid van een groot aantal scripties remt het voortdurend herhalen af van feitelijk hetzelfde onderzoek door verschillende personen. Dit verschijnsel nam in de jaren zeventig, parallel met de explosieve groei van het aantal studenten bij de opleidingsinstituten, nogal toe.

BESLUIT

Het jaar 1984 was voor het Sociaal Historisch Centrum voorspoedig. Er werden opmerkelijk veel resultaten bereikt. Het aantal publicaties van medewerkers was groter dan ooit. Het aantal bezoekers groeide aanzienlijk. Hun werkzaamheden leverden meer resultaat op dan ooit voordien.

Bijzonder gelukkig is ons bestuur ook met het feit dat de ruimtelijke problemen definitief werden opgelost.

Bij de opstelling van een evaluatienota en een studie over de problematiek rond de bewaring van bedrijfsarchieven werden beleidsuitgangspunten geformuleerd, die in de nabije toekomst ongetwijfeld vruchten zullen afwerpen.

De resultaten van een extern onderzoek naar de inspanningen in Nederland geleverd op het terrein van de sociale en economische geschiedenis waren voor het Sociaal Historisch Centrum heel positief. F.L. Leeuw en A. van Gageldonk concludeerden in het rapport 'Differentiatie in geestes-weten-

schappelijk onderzoek, opgesteld in opdracht van de Minister van Onderwijs en Wetenschappen, op p. 200: 'Regionaal historisch onderzoek wordt belangrijker. Was dergelijk onderzoek vroeger vooral beperkt tot amateur-historici, momenteel is de belangstelling hiervoor van de professionele historicus groeiende. Een goed voorbeeld van een als belangrijk aangemerkt regionaal historisch onderzoekcentrum is in Maastricht te vinden. Dit Centrum werkt ook 'over de grenzen' heen aan onderzoeksprojecten die allerwegen als relevant worden beschouwd'.

Velen in Limburg en daarbuiten waren bereid het instituut in deze tijd van bezuinigingen financieel te steunen. Dank zij hun inspanningen kon het jaar ook in materieel opzicht bevredigend worden genoemd. Graag spreekt het bestuur daarvoor zijn dank uit.

BIJLAGE I

SCHENKERS VAN BIBLIOTHEEKGOED IN 1984

Katholiek Documentatie- en Onderzoekcentrum (KADOC)	Leuven (B)
Koninklijke Van Gorcum & Comp. BV	Assen
Coöperatieve Centrale RABO-bank	Eindhoven
Woningvereniging Brunssum	Brunssum
Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds (ABP)	Heerlen
Centrum voor Sociale Woningbouw	Heerlen
DSM (Centraal Archief)	Heerlen
N.V. Industriebank LIOF	Maastricht
Medisch en Maatschappelijk Informatiecentrum	
Rijksuniversiteit Limburg	Maastricht
Provinciaal Bestuur van Limburg	Maastricht
Provinciale Planologische Dienst in Limburg	Maastricht
Rijksuniversiteit Limburg	Maastricht
Rijkswaterstaat Limburg	Maastricht
Stedelijk Instituut voor Sociaal Werk Maastricht	Maastricht
Stichting Historische Reeks	Maastricht
Stichting Maastrichtse Toeleveringsbedrijven	Maastricht
Gemeente Meerssen	Meerssen
Provinciaal Punt C.W.Z.	Meerssen
Limburgse Groene Kruis	Sittard
Gemeente Vaals	Vaals
Limburgse Organisatie van Zelfstandige Ondernemers (LOZO)	Venlo
K. Stevaux	Brustem (B)
M. Kellens	Hasselt (B)
Dr P.A.M. Geurts	Nijmegen
A.P. Dalm	Heerlen
D.W. Jacobs	Heerlen
B.J. Visbeek	Heerlen
Drs J.M.H. Banens	Maastricht
Drs J.H.A.E. Cornips	Maastricht
Dr Remigius Dieteren OFM	Maastricht
J.H. Ensink	Maastricht
Mevrouw C. Nijpels	Maastricht
Dr J.F.R. Philips	Maastricht

Dr H. Crompvoets
L.J. Lucassen
A. van Deventer
Dr G.C.P. Linssen
Drs P.J.M. Teeuwen
H. Franssen

Meijel
Meijel
Roermond
Roermond
Venlo
Voerendaal

BIJLAGE II

LIJST VAN AANWINSTEN VAN ARCHIEVEN 1984

924	Brouwerij De Ridder te Maastricht, 1903-1975.	11 m
925	Provinciale Commissie voor Huishoudelijke voorlichting ten plattelande (H.V.P.) in Limburg te Roermond, 1965-1983.	2 m
926	Provinciale Revalidatie Stichting, 1965-1975.	5 m
927	J.J.H. Joosten, oud voorzitter KVP Limburg te Heerlen, 1946-1964.	1,4 m
928	Mgr. P.J. Boymans te Sittard, ca. 1930-1984.	26 m
929	N.V. Janssen-Willemsen Greswarenfabrieken te Reuver, 1905-1974.	58 m
930	Regionale Vereniging Maastricht e.o. van het Limburgse Groene Kruis, afdeling Maastricht, 1913-1983.	1,5 m
931	Mej. F. v. Domburg te Maastricht, 1938-1946, 1967-1970.	0,5 m

Schenkeningen van documentatiemateriaal werden ontvangen van Mevrouw Haanen-Hendrickx te Maasbree. Zij droeg enige bescheiden over betreffende het schildersbedrijf van M.H. Hendrickx te Maasbree, 1914-1923.

BESTUUR SOCIAAL HISTORISCH CENTRUM
VOOR LIMBURG

DAGELIJKS BESTUUR

DR G.C.P. LINSSEN, voorzitter (1973)	Roermond
DR REMIGIUS DIETEREN OFM, secretaris (1949)	
	Maastricht
DRS J.H.A.E. CORNIPS, penningmeester (1954)	Maastricht
MR P.M.M.C. PALMEN (1968)	Heerlen
P.C.A. 'T HOEN (1961)	Maastricht
DRS J.H.M. WIELAND (1979)	Valkenburg aan de Geul

ALGEMEEN BESTUUR

N.J.J. BEUKEN (1982)	Valkenburg aan de Geul
J. BREMMERS (1960)	Sittard
MR N.W.J.G. BRONZWAAR (1980)	Weert
M. DEBATS (1972)	Maastricht
DRS L.J.C. HORBACH (1975)	Roermond
DRS A.J. HUTSCHEMAEKERS (1953)	Roermond
DRS J.J.C. HUYBEN (1980)	Kessenich
MEVR. P.G. LAZAR-SCHILTHUIS (1983)	Maastricht
DRS P.J.C. LEBENS (1949)	Born
G.J. LOOS (1962)	Maastricht
L.J. LUCASSEN (1975)	Meijel
DRS B.C.M.E. NIESSEN (1979)	Maastricht
DRS H.R. VAN OMMEREN (1972)	Meerssen
DR J.F.R. PHILIPS (1983)	Maastricht
DR IR J. STUFFKEN (1973)	Heerlen
J. THEUWIS (1984)	Hasselt (B)
DRS P.C. TIELROOIJ (1967)	Sittard
J.M. WEIJERS (1952)	Heerlen
DRS TH. WÖLTGENS (1984)	Kerkrade
PROF. DR A.M. VAN DER WOUDE (1979)	Wageningen
MR J.H.J. DANIËLS (1985)	Roermond

BEGUNSTIGERS EN CONTRIBUANTEN

Gemeenten

Gemeentebestuur Baexem (1973)	Baexem
Gemeentebestuur Beek (1950)	Beek
Gemeentebestuur Beesel (1951)	Beesel
Gemeentebestuur Born (1961)	Born
Gemeentebestuur Brunssum (1951)	Brunssum
Gemeentebestuur Echt (1957)	Echt
Gemeentebestuur Eijsden (1950)	Eijsden
Gemeentebestuur Gennep (1961)	Gennep
Gemeentebestuur Grathem (1977)	Grathem
Gemeentebestuur Gulpen (1951)	Gulpen
Gemeentebestuur Heerlen (1950)	Heerlen
Gemeentebestuur Heythuysen (1977)	Heythuysen
Gemeentebestuur Horst (1961)	Horst
Gemeentebestuur Hunsel (1976)	Hunsel
Gemeentebestuur Kerkrade (1952)	Kerkrade
Gemeentebestuur Kessel (1962)	Kessel
Gemeentebestuur Maasbracht (1954)	Maasbracht
Gemeentebestuur Maastricht (1950)	Maastricht
Gemeentebestuur Margraten (1976)	Margraten
Gemeentebestuur Meerlo-Wanssum (1952)	Meerlo-Wanssum
Gemeentebestuur Meerssen (1951)	Meerssen
Gemeentebestuur Meijel (1956)	Meijel
Gemeentebestuur St. Odiliënberg (1976)	St. Odiliënberg
Gemeentebestuur Posterholt (1976)	Posterholt
Gemeentebestuur Roermond (1951)	Roermond
Gemeentebestuur Roggel (1972)	Roggel
Gemeentebestuur Sittard (1951)	Sittard
Gemeentebestuur Stein (1951)	Stein
Gemeentebestuur Stramproy (1955)	Stramproy
Gemeentebestuur Swalmen (1950)	Swalmen
Gemeentebestuur Tegelen (1977)	Tegelen
Gemeentebestuur Thorn (1976)	Thorn
Gemeentebestuur Vaals (1950)	Vaals
Gemeentebestuur Valkenburg aan de Geul (1953)	Valkenburg aan de Geul
Gemeentebestuur Venray (1956)	Venray
Gemeentebestuur Voerendaal (1951)	Voerendaal
Gemeentebestuur Wittem (1972)	Wittem

Bedrijven

Aannemersbedrijf Gebr. Theunissen C.V. (1982)	Maastricht
Aannemersbedrijf Jongen B.V. (1978)	Schaesberg
Aannemingsbedrijf J. Geraedts en Zonen B.V. (1978)	Swalmen

Akzo Chemie Nederland B.V. (1959)	Herkenbosch
Algemene Bank Nederland N.V. (1958)	Maastricht
Amro-Bank N.V. (1958)	Maastricht
Amro-Bank N.V. (1961)	Venlo
Ankersmit Holding B.V. (1978)	Maastricht
Arbed s.a. (1978)	Roermond
Bates-Cepro B.V. (1958)	Maastricht
Bierbrouwerij 'De Leeuw' B.V. (1957)	Valkenburg aan de Geul
Boekhandel 'Veldeke' (1961)	Maastricht
Boekhandel Winants (1975)	Heerlen
Bouw- en Aannemings Mij. Laudy B.V. (1966)	Sittard
Bouwmaatschappij Gebr. Janssen B.V. (1962)	Venray
Brouwerij 'De Ridder' B.V. (1957)	Maastricht
Credit Lyonnais Bank Nederland (1978)	Maastricht
Dagblad de Limburger B.V. (1949)	Roermond
Dassen Electrotechniek B.V. (1978)	Stein
D.S.M. (1978)	Heerlen
Eerste Nederlandse Cement Industrie N.V. (1951)	Maastricht
Elisastichting (1961)	Venlo
Eurohal Maastricht B.V. (1978)	Maastricht
Gulpener Bierbrouwerij, Distilleerderij en Azijnfabriek B.V. (1961)	Gulpen
Hahmes C.V., Fa. P. (1949)	Maastricht
Hepworth-N.G.I. B.V. (1978)	Belfeld
Hobru Hoensbroek B.V. (1978)	Hoensbroek
Hostellerie 'De Hamert' B.V. (1979)	Wellerlooi
Industriemaatschappij J.C. Bamford (N.W.E.) N.V. (1978)	Meerssen
Ingenieursbureau Jongen-Laura B.V. (1978)	Maastricht
Kleiwarenfabrieken Gebr. Laumans B.V. (1978)	Tegelen
Koninklijke Brand's Bierbrouwerij B.V. (1961)	Wijlré
Koninklijke Fabriek van Tabakspijpen Elbert Gubbels & Zonen B.V. (1978)	Roermond
Koninklijke Nederlandse Papierfabrieken N.V. (1949)	Maastricht
Koninklijke Sphinx N.V. (1961)	Maastricht
Laura, Stichting Jubileumfonds (1978)	Eijgelshoven
Limburgse Kaarsenfabriek C.V., Van de Weyer en Zn. (1958)	Maastricht
Limburgse Maatschappij voor Gasdistributie Limagas N.V. (1958)	Heerlen
Maastrichtse Spaarbank (1958)	Maastricht
Machiefabriek & IJzergieterij P. Konings B.V. (1949)	Swalmen
Maison Louis Kledingmagazijnen N.V. (1958)	Maastricht
Mora Snacks B.V. (1978)	Maastricht
'Mosa' B.V. (1949)	Maastricht
Muyres Algemene Bouw B.V., Marcel (1959)	Sittard
Natronchemie B.V. (1950)	Roermond
Nelissen Aannemingsbedrijf B.V., J.P.A. (1978)	Venray

Papierfabriek 'Gennep' N.V. (1958)	Gennep
Pieters-Dortu N.V. (1958)	Heerlen
Provinciale Limburgse Electriciteits Maatschappij N.V. (1949)	Maastricht
Rabobanken in de regio Roermond (1970)	Roermond
Rank Xerox Manufacturing B.V. (1978)	Venray
Roosmalen's Transport en Handel Mij B.V., Van (1961)	Maastricht
Sekisui Alveo B.V. (1978)	Roermond
Technisch Bureau Vromen B.V. (1958)	Amstenrade
Teewen B.V. (1958)	Tegelen
Van Gorcum-Zuid (1983)	Maastricht
Verenigd Streekvervoer Limburg (1958)	Heerlen
Verfindustrie Jac Eyck B.V. (1978)	Heerlen
Vissers' Wegenbouw- en Aannemingsbedrijf C.V. (1961)	Drunen
Volvo Car Produktie Born B.V. (1969)	Born
Waterleiding Mij. Limburg N.V. (1958)	Maastricht
Westland-Utrecht Hypotheekbank N.V. (1958)	Maastricht
Wolf en Hertzdahl Beheer B.V. (1958)	Maastricht
Zinkwit Nederland B.V. (1953)	Eijsden
Zuid Nederlandse Aannemers Vereniging (1979)	Heeze
Zuid-Ooster Autobusdiensten N.V. (1978)	Gennep

Organisaties en instellingen

Adviesgroep Partners B.V. (1974)	Maastricht
Algemeen Rijksarchief (1972)	's-Gravenhage
Alphonsianum Paters Redemptoristen (1959)	Wittem
Architectenbureau Schinkel-Benning B.V. (1974)	Sittard
Bakker, Verstéegh en Co. Accountants (1974)	Maastricht
Bisdom Roermond (1949)	Roermond
Bisschoppelijk College (1958)	Sittard
Bisschoppelijk College voor Atheneum en HAVO (1978)	Echt
Broeklandcollege voor HAVO en MAVO (1978)	Hoensbroek
College 'Sancta Maria' (1977)	Kerkrade
'Collegium Carolinum' der Paters Oblaten (1961)	Valkenburg aan de Geul
Culturele Raad Limburg (1959)	Maastricht
Depot van Nederlandse Publikaties K.B. (1976)	's-Gravenhage
Economisch Technologisch Instituut Limburg (1958)	Maastricht
Elisabeth Strouven, Stichting (1958)	Maastricht
Erasmus Universiteit (1959)	Rotterdam
Eijkhagen College (1966)	Schaesberg
Eijsdens Verleden, Stichting (1976)	Eijsden
F.N.V.-Limburg (1961)	Heerlen
Fontes Rodenses, Stichting (1976)	Kerkrade
Franciscanen (1967)	Venray
Franciscanessen (1979)	Maastricht
Geerlingshof, Volkshogeschool en Europahuis, Stichting (1978)	Valkenburg aan de Geul

Gemeentearchief Venlo (1973)	Venlo
Gemeentekrediet van België (1976)	Brussel (B)
Gemeentelijke Archiefdienst (1979)	Maastricht
Gemeentelijke Bibliotheek (1979)	Lanaken (B)
Gewest Noord-Limburg (1970)	Venlo-Blerick
Heemkunde-Museum Beek, Stichting (1979)	Beek
Heemkundevereniging Geleen (1980)	Geleen
Heemkundevereniging Helden (1984)	Panningen
Heemkunde Vereniging Maas- en Swalmdal (1981)	Reuver
Heemkundevereniging 'Medelo' (1984)	Meijel
Heemkunde-Vereniging 'Roerstreek' (1969)	St. Odiliënberg
Historische Werkgroep Arcen-Lomm-Velden (1982)	Lomm
Historischer Verein für Geldern und Umgegend (1975)	Geldern (D)
Hoeseltse Geschiedkundige Studiegroep (1976)	Hoeselt (B)
Hogere Technische School (1960)	Heerlen
Hogeschool voor Theologie en Pastoraat (1958)	Heerlen
Industriebank LIOF N.V. (1976)	Maastricht
Industriebond F.N.V. (1981)	Amsterdam
Instituut voor Genealogie en Streekgeschiedenis (1969)	Roermond
Janscollege, Sint (1979)	Hoensbroek
Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Maastricht en Omstreken (1949)	Maastricht
Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Midden-Limburg (1956)	Roermond
Kamer van Koophandel en Fabrieken voor de Mijnstreek (1956)	Heerlen
Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Noord-Limburg (1955)	Venlo
Katholieke Economische Scholengemeenschap, afd. MEAO-St. Servaascollege (1978)	Maastricht
Katholieke Openbare Leeszaal en Bibliotheek (1970)	Hoensbroek
Katholieke Openbare Leeszaal en Bibliotheek, Stichting (1964)	Schaesberg
Katholieke School voor MAVO Koningin Gerberga (1978)	Meerssen
K.M.B.O.-Maastricht (1978)	Maastricht
Koninklijke Bibliotheek (1974)	's-Gravenhage
Kreisarchiv Viersen (1959)	Kempen (D)
Kristelijke Vereniging van Mijnbeambten (1949)	Heerlen
LEAO-School (1978)	Kerkrade
Liefdezusters van de H. Carolus Borromeus (1949)	Maastricht
Limburgse Groene Kruis (1950)	Sittard
Limburgse Land- en Tuinbouwbond (1951)	Roermond
Limburgs Landschap, Stichting Het (1982)	Venlo
Limburgse Organisatie van Zelfstandige Ondernemers (1951)	Venlo
Limburgse Werkgeversvereniging (1958)	Roermond
MAVO-School Maria Regina (1978)	Blerick
MAVO St. Jacobus voor Born en Omstreken (1978)	Born
Mediatheek Katholieke Lerarcnopteiding (1980)	Sittard
Middelbare Landbouwschool (1978)	Roermond

Milieu- en Heemkundevereniging (1982)	Swalmen
Minderbroeders (1960)	Maastricht
Minderbroeders, Provinciaal (1959)	Utrecht
Missionarissen van het H. Hart (1979)	Bree (B)
Montfortanen (1959)	Valkenburg aan de Geul
Museumvrienden van Rekem (1979)	Rekem-Lanaken (B)
Mijnmuseum, Stichting (1984)	Heerlen
Nederlands Openluchtmuseum (1979)	Arnhem
Normaalschool Humaniora, Zusters Kindsheid Jesu (1979)	Hasselt (B)
Openbare Bibliotheek (1979)	Venlo
Openbare Bibliotheek en Leeszaal Valkenburg (1979)	Valkenburg aan de Geul
Openbare Leeszaal en Bibliotheek (1960)	Venray
Openbare Werken (1957)	Maastricht
Opleidingen voor Middelbare Akten (1965)	Tilburg
Oudheidkamer Horst e.o., Stichting (1978)	Horst
Pedagogische Academie Dr Van Gils (1966)	Roermond
Peutz Architecten B.V. (1974)	Heerlen
Procuratuur P.P. Augustijnen (1960)	Venlo
Provinciale Bibliotheek (1979)	Hasselt (B)
Provinciale Bibliotheek Centrale Limburg (1978)	Roermond
Provinciale Inspectie Gemeente Archieven (1973)	Maastricht
Provinciale Vereniging voor Vreemdelingenverkeer in Limburg (1960)	Valkenburg aan de Geul
Provinciale Waterstaat in Limburg (1962)	Maastricht
Provinzialinstitut für Westfälische Landes- und Volksforschung (1967)	Münster (D)
Rafaëlschool voor MAVO (1978)	Maasbracht
Rooms-Katholiek Gymnasium 'Rolduc' (1978)	Kerkrade
Rooms-Katholieke MAVO-School Bergen (1978)	Bergen
Rooms-Katholieke MAVO-School Het Wormdal (1978)	Ubach over Worms
Rooms-Katholieke Middelbare Landbouwschool (1961)	Horst
Rooms-Katholieke Openbare Leeszaal en Bibliotheek (1958)	Heerlen
Rooms-Katholieke Scholengemeenschap St. Ursula voor Gymnasium, Atheneum en HAVO (1978)	Horn
Rijksarchief in Limburg (1964)	Maastricht
Rijksarchief in Noord-Brabant (1976)	's-Hertogenbosch
Rijksdienst voor de Monumentenzorg (1982)	Zeist
Rijksopleiding voor Onderwijzers(-essen) (1978)	Maastricht
Rijksuniversiteit Limburg (1977)	Maastricht
Samenwerkende Bouwverenigingen Eigen Haard, Gezond Maastricht en St. Servatius (1977)	Maastricht
Scholengemeenschap Albert Schweitzer (1975)	Geleen
Scholengemeenschap voor Atheneum en HAVO St. Antonius Doctor College (1978)	Kerkrade
Scholengemeenschap voor Atheneum en HAVO 'Groenewald' (1978)	Stein

Scholengemeenschap voor Atheneum, HAVO en MAVO 'Bouwens van der Boye College' (1978)	Panningen
Scholengemeenschap voor Gymnasium, Atheneum en HAVO van het Bisschoppelijk College Schöndeln (1978)	Roermond
Scholengemeenschap voor MAVO/L.T.O. 'de Hamert' (1978)	Wellerlooi-Bergen
Sociaal Pedagogisch Onderwijs voor Limburg, Katholieke Stichting (1978)	Sittard
Stadsacademie voor Toegepaste Kunsten (1978)	Maastricht
Stadsbibliotheek Antwerpen (1982)	Antwerpen (B)
Stadsbibliotheek Maastricht (1958)	Maastricht
Stedelijk Instituut voor Sociaal Werk Maastricht (1958)	Maastricht
Stedelijk Lyceum en HAVO (1979)	Maastricht
Stedelijke Scholengemeenschap voor MAVO, HAVO, Atheneum en Gymnasium 'Maastricht' (1978)	Maastricht
Streekarchief Zuid-Oost Brabant (1974)	Eindhoven
Telefoondistrict Maastricht (1958)	Maastricht
Thermenmuseum en archiefdienst (1979)	Heerlen
Universitätsbibliothek (1982)	Münster (D)
Universiteitsbibliothek Economisch-Historisch Seminarium (1973)	Amsterdam
Universiteitsbibliothek Katholieke Universiteit Leuven (1972)	Leuven (B)
Vastelaovesgezelschap JOCUS (1979)	Venlo
Vrije Universiteit (1974)	Amsterdam
Ziekenhuis 'De Goddelijke Voorzienigheid' (1960)	Sittard

Persoonlijke contribuanten

Aalbrecht, W.C.L.G. (1977)	Nieuwstadt
Aalsma, P.R.A.J. (1981)	Roermond
Aardening, Chr.J.M.W. (1981)	Beek
Abrahams, A.G.J. (1979)	Maastricht
Acker, B.M.J. van (1981)	Heerlen
Admiraal, Mr W.A.M. (1979)	Heiloo
Adriaens, Drs F.H.M.C. (1960)	Horn
Aerts, Mevr. M.-L. (1979)	Munsterbilzen (B)
Alers, F.H.P. (1979)	Roermond
America, Dr G.G.J. (1973)	Amstenrade
Aretz, J.A.W. (1980)	Ubach over Worms
Augustus, Drs L. (1975)	Heerlen
Backbier, H.A.M. (1974)	Vessem
Baerts, M.W.P. te (1973)	Brunssum
Baeten, Mr A.M.I.H. (1958)	Maastricht
Bakker, L.B. (1983)	Rotterdam
Baltis, C.H.J.M. (1974)	Sittard
Baltus, C.J. (1975)	Rosmalen
Bastiaansen, Drs J.C.A. (1977)	Maastricht
Becker, Drs H.J.G. (1982)	Maastricht

Beckers, J.J. (1974)	Ubach over Worms
Beckers, P.B.H. (1982)	Heerlen
Beek, Chr. W. ter (1974)	Venray
Berden, Drs J.V.C.M. (1977)	St. Geertruid
Berebrouckx, H.A.R. (1979)	Ekeren (B)
Berger, Mr E.A. (1974)	Ottersum
Bergers, H. (1981)	Maastricht
Bergh, J.E. van de (1979)	Beek
Bergmans, N.H.M. (1974)	Haelen
Bertens, Drs J.W. (1975)	's-Gravenhage
Bertrand, C. (1979)	Wijlré
Betteray, Mevr. J.J.H. van (1979)	Haarlem
Beugels, J.J.P. (1982)	Amstenrade
Beijers, Drs J.G.Th.M. (1979)	Melick
Biggelaar, J.C. van den (1977)	Wintelre
Billekens, G. (1979)	Venlo
Bisschops, H.J. (1979)	Duiven
Bleus, J. (1981)	Broekom (B)
Block, Ed.J. (1982)	Kerkrade
Bloemen, H.A.C. (1966)	Zeist
Bloemen, M. (1979)	Kaulille (B)
Blok, Prof. Dr A. (1974)	Soest
Boelens, F.P. (1966)	Oldenzaal
Boersma, H.J.L.M. (1976)	Eijsden
Boersma, M.Th.L.W. (1982)	Valkenburg aan de Geul
Boesten, H.M.P.L.B. (1979)	Born
Bogman, B. (1974)	Brussel (B)
Bokken, H.L.M. (1979)	Thorn
Bonnet, J.J. (1979)	Maastricht
Bönninghausen, Dr Jur. A. Freiherr von (1974)	Willich-Anrath (D)
Boom, Th.M.P.M. (1982)	Roermond
Boonstra, B.P.A. (1970)	Rosmalen
Bos, Dr R.W.J.M. (1974)	Berg en Terblijt
Bosman, Prof. Dr H.W.J. (1969)	Tilburg
Bosmans, Dr J.L.J. (1974)	Nijmegen
Botman, S.G.J.M. (1974)	Valkenburg aan de Geul
Bots, Dr A.C.A.M. (1976)	Nijmegen
Bouwens, J.G.T. (1967)	Eijsden
Boven, J.H.H. van (1981)	Nuth
Bovens jr., Th. (1979)	Maastricht
Brassee, Ch.J.P. (1973)	Landgraaf
Brassée, J.H.J. (1958)	Oirsbeek
Bremmers, M.J. (1974)	Roermond
Broens, J.W. (1974)	Roermond
Bronzwaer, Mr N.W.J.G. (1960)	Weert
Brorens, F.M.C. (1960)	Munstergeleen

Brouwer, Ir J.F.H. (1979)	Heythuysen
Brouwers, E.H. (1974)	Klimmen
Brouwers, J.L.A. (1970)	Maastricht
Brouwers, P.C.M. (1975)	Utrecht
Buchem, G.J. van (1981)	Mheer
Bult, C. van de (1974)	Ransdaal
Busch, M.J. (1983)	Nijmegen
Can, Drs A.J.M.L. van (1959)	Roosendaal
Castermans, W.P. (1979)	Maastricht
Celen, A. (1985)	Borgloon (B)
Chambille, Ing. H. (1974)	Valkenburg aan de Geul
Charpentier, P.H.M. (1983)	Eijsden
Cillekens, Drs C.M.H. (1978)	Maastricht
Claessen, W.Q.J.G. (1981)	Steyl
Claessens, Ir J.M.M. (1979)	Maastricht
Claessens, Drs Th.J.A.H. (1960)	Dommelen
Claessens, V.Th.J. (1982)	Maastricht
Clermonts, Drs E. (1982)	Leunen
Closset, Drs P.L.J.L. (1982)	Maastricht
Cluitmans, Drs J.H. (1958)	Swalmen
Coenen, Drs H.L.M. (1973)	Moergestel
Coenen, L.W. (1958)	Hoensbroek
Cohlst, J.M.F. (1982)	Vaals
Colsen, J.H.M. (1959)	Venray
Coops, H.Th. (1980)	Heerlen
Cornips, J.H.A. (1979)	Breda
Cornips, Drs J.H.A.E. (1982)	Maastricht
Corten, Alb.J.A.M. (1960)	Heerlen
Corten, G.J.P.M. (1985)	Limbricht
Courtens, Dr N.G.M. (1974)	Maastricht
Cox, Drs G.W.H. (1958)	Goirle
Cozijnsen, W. (1979)	Maastricht
Creemers, P.L.W.B. (1982)	Weert
Crolla, A.A. (1980)	Valkenburg aan de Geul
Crolla-Baggen, de heer en mevr. A.M.G. (1964)	Noorbeek
Crombach, H. (1982)	Voerendaal
Crousen, Dr A.M.F.B. (1960)	Roermond
Crutzen, F. (1979)	Simpelveld
Crijns, Ir A.W.N.J. (1967)	Bunnik
Daamen, J. (1979)	As (B)
Daems, J.G. (1973)	Maastricht
Daniëls, A.L.M.J. (1977)	Maastricht
Darley, W. (1968)	Maastricht
Debats, M. (1974)	Maastricht
Debets, Drs R.M.C. (1974)	Haarlemmermeer
Defesche, H.F.H.G. (1981)	Goirle

Defesche, Mr H.J.M. (1974)	Venray
Delissen, Th.M.J. (1958)	Bocholtz
Derickx, J.W.M.B. (1982)	Venray
Derkx, Th.J.F. (1979)	Venlo
Dewez, Dr J.Th.M. (1960)	Sittard
Diederén, Drs J.A.M. (1958)	Monnickendam
Diederiks, Dr H.A. (1973)	Amsterdam
Dierick-Van Loo, Mevr. M.C.G. (1977)	Stein
Dieteren, H. (1971)	Maastricht
Dieteren, J.J.G. (1984)	Sittard
Dieteren, J.W. (1964)	Spaubeek
Dieteren, P.E.M. (1982)	Ubach over Worms
Dingjan, Drs F.C.M. (1982)	Knegsel
Dingjan-Laarakker, Mevr. L.M.A. (1984)	Hilversum
Dohmen, F.S. (1958)	Heerlen
Donker, Mr J.G. (1974)	Afferden
Dorenbosch, M.K.W. (1975)	Roermond
Dormans, E.H.M. (1979)	Didam
Drenth, J.H. (1981)	Kerkrade
Driessen, J.A. (1978)	Maastricht
Driessen, M.A.W. (1973)	As (B)
Dijk-Regout, Mevr. Drs L. van (1965)	Heerlen
Dijksman, C. (1982)	Neer
Eerenbeemt, Prof. Dr H.F.J.M. van den (1968)	Tilburg
Einig, Drs P.C.A. (1974)	Roermond
Engelen, C.F.M. (1979)	Sittard
Engelen, J.P.J. (1975)	Klimmen
Engelen, Drs Th.L.M. (1982)	Cuijk
Engels, Erven G. (1972)	Swalmen
Ensinck, J.H. (1958)	Maastricht
Erp, A.F.C.M. van (1974)	Oss
Erps, J. (1979)	Apeldoorn
Esser, Dr J.G.M. van (1981)	Roermond
Essers, H. (1979)	Maastricht
Faessen, J.H. (1977)	Venlo
Feller, Drs J.C. (1979)	Grubbenvorst
Folbert, J.H. (1981)	Maastricht
Franssen, Drs G.H. (1977)	Tilburg
Franssen, M. (1979)	Vaals
Frantzen, J.W.H. (1959)	Sittard
Frantzen, Leon F.J.H. (1983)	Maastricht
Frederiks, Dr P.W.J.M. (1974)	Geleen
Frederix, Drs L.L.M. (1980)	Maastricht
Gales, B. (1975)	Hulsberg
Geelen, Ch.H. (1974)	Voerendaal
Geelen, Mr J.F.L. (1974)	Kerkrade
Geenen, Drs W. (1982)	Wijlré
Gemmeke, Drs Ch.E.A. (1960)	Maastricht

Gerards, A.J.M. (1979)	Sittard
Gerrits, H.P.A.J. (1958)	Blerick
Geurts, A.J. (1977)	Nijmegen
Geurts, J.H.J. (1974)	Nijmegen
Geux, A.J. (1972)	Helden
Ghelen, J.D. (1979)	Neerharen (B)
Gielen, P.M.P.J. (1978)	Simpelveld
Giesen, J.J.H. (1979)	Venray
Gieskens, Drs J.H.H. (1960)	Sittard
Gillessen R.A., J.H.M.J. (1979)	Weert
Glaudemans, F.J.T.H. (1982)	Maastricht
Goes, Mej. H.M. (1974)	Maastricht
Gool, A.M.A. van (1964)	Venlo
Goossens, H.M.H. (1979)	Ubach over Worms
Gootzen, P.J. (1969)	Melick
Graus-Koenen, Mevr. A.G. (1979)	Echt
Grimbergen, J.M. (1974)	Lelystad
Gulikers, J.H.J. (1982)	Maastricht
Gijbels, G. (1968)	Maastricht
Gijsen, Chr. (1958)	Maastricht
Gijsen, Mgr Dr J.M. (1969)	Roermond
Haanen, Drs E.P.H.P.T. (1974)	Swartbroek
Haas, Dr J.A.K. (1963)	Maastricht
Haegen, Prof. Dr H. van der (1971)	Heverlee (B)
Hall, J.H.M. van (1960)	Eijsden
Hamburger, M. (1984)	Schin op Geul
Hanckx, J.Th.F.G.M. (1981)	Maastricht
Hardy, L.V.H. (1958)	Heerlen
Hautvast, J.P.G. (1979)	Heerlen
Heggen-Schils, Mevr. M.B.M. (1960)	Maastricht
Hélin, Prof. Dr E. (1975)	Luik (B)
Helsen, J. (1981)	Tongeren (B)
Heltzel, J.J.M. (1974)	Herten
Hendriks, A.J.G. (1975)	Kessel
Hendriks, Th. (1979)	Overpelt (B)
Hendriks, W.Th.M. (1958)	Venlo
Henrar, A.F. (1975)	Maastricht
Hermens, P. (1982)	Schinnen
Herp, Drs P.J. van (1964)	Treebeek
Hertog, C.G. (1979)	Heerlen
Heus, G.M. de (1974)	Valkenburg aan de Geul
Heijboer, Drs H.J. (1959)	Heerlen
Heyden, R.P.W.J.M. van der (1974)	Deventer
Heijen, Drs F.J. (1958)	Kerkrade
Heythuysen-Corstjens, Mevr. A. (1979)	Kerkrade
Hillen, A. (1979)	Neer
Hodiamont, Mej. E. (1979)	Maastricht

Hoebers, P.C.M. (1974)	Horst
Hoen, J.G.H. (1975)	Maastricht
Hogesteeger, Drs G. (1974)	Rotterdam
Hommes, Mej. Mr A.H.M.H. (1958)	Maastricht
Honings, M.J. (1985)	Venhorst
Hoof, M.H.J. van (1974)	Maastricht
Höppener, Mr R.G.A. (1958)	Roermond
Horn, H.K.F. ten (1981)	Maastricht
Houben, Drs C.J.M. (1974)	Roermond
Houben, G.L. (1982)	Buchten
Houben, Mr H. (1982)	Roermond
Hout, J.H.M. van (1979)	Venray
Hout, Ir L.W.M. van (1974)	Zelhem
Hövell tot Westerfliet, J.G.F.M.G. Baron van (1970)	Ohé en Laak
Hummel, R.P. (1975)	Brunssum
Hupperts, Mr A.J.M. (1982)	Maastricht
Hustinx, Mr F.P.J. (1958)	Maastricht
Huyben, Drs J.J.C. (1975)	Kessenich (B)
Huijs, Drs Th.P.M. (1978)	Venlo
Huijts, F.L. (1974)	Cadier en Keer
Impe, M. (1979)	Kermt (B)
Jacobs, F.G.J. (1976)	Maastricht
Jacobs, G.S. (1984)	Tegelen
Jacobs, J.H.M. (1960)	Geleen
Jaegers, A.P.J.M. (1973)	Schinnen
Jamar, Drs J.T.J. (1972)	Heerlen
Jammers, M. (1974)	Maastricht
Jans, A. (1975)	Oostrum
Jans, L. (1983)	Maastricht
Jansen, Drs P.C. (1974)	Amsterdam
Janssen, B.G.Chr. (1979)	Sittard
Janssen, Mr C.M.J.M. (1958)	Nijmegen
Janssen, E.M.L. (1981)	Heerlen
Janssen, Drs H.A.J. (1966)	Nederweert
Janssen, J. (1979)	Oirschot
Janssen, Drs J.A.J. (1974)	Nuth
Janssen, J.H. (1960)	Hoensbroek
Janssen, Drs J.P. (1982)	Obbicht
Janssen, J.P.H.M. (1979)	Nijmegen
Janssen, Mr J.W.A.M. (1974)	Nijmegen
Janssen S.J., Prof. Dr L.H. (1974)	Tilburg
Janssen, Mej. P.L.F. (1975)	Meterik-Horst
Janssen, R. (1979)	Dilsen (B)
Janssen, W.P.M. (1980)	Maastricht
Jenniskens, Drs A.H. (1975)	Maastricht
Jennissen, H.H. (1976)	Heerlen
Jetten, J.M.A. (1982)	Sittard
Jong, Pater Dom. de (1968)	Borkel en Schaft

Jongen, H. (1979)
 Jongen, J.M.G. (1979)
 Jongh, A. de (1974)
 Jonkergouw, A.E.L. (1979)
 Joosten, J. (1979)
 Joosten, J.J.J.G. (1979)
 Jorritsma, H.H.M.D. (1976)
 Jurriëns, Drs R. (1971)
 Kerckhoffs, Drs J.H.H. (1974)
 Kerckhoffs, J.H.L. (1974)
 Kerkhofs, M. (1979)
 Kersten, Mej. A.H.H.M. (1964)
 Kessels, F.A.H. (1974)
 Keijsers, Dr L.L.J.M. (1981)
 Kirkels, L. (1979)
 Klaassen, Drs W.J.M. (1974)
 Klaassens, D.H.P. (1979)
 Klep, Prof. Dr P.M.M. (1978)
 Kleuters, Mej. M.H. (1959)
 Kleutghen, A. (1979)
 Klomp, J.A.H.M. (1974)
 Knapen, Drs J.G.J. (1975)
 Knoors, H.J. (1979)
 Knoors, J.A. (1972)
 Kockelkoren, J.M.H. (1979)
 Koelman, Drs J.B.H. (1979)
 Kok, G. (1968)
 Kokkelmans, J.J.M.F. (1979)
 Koldewij, Dr J. (1982)
 Korsten, Drs H.S.M. (1974)
 Kreuwels, Ir W.G.J. (1984)
 Krey, W. van (1984)
 Kreijn, M.H.M. (1960)
 Kusters, J. (1984)
 Kuypers, Drs H.M.M. (1974)
 Lamers, Drs J. (1982)
 Lardinois, P.M.J.P. (1975)
 Lauwers, P. (1979)
 Leclercq, R.M.F.M. (1981)
 Leenders, Chr. (1973)
 Lem, W.F.Th. (1969)
 Lemmens, B.M.P. (1974)
 Lemmens, W.L.M. (1976)
 Lendfers, J.M. (1972)
 Leufkens, Ir J. (1982)
 Leunissen, H.J. (1980)
 Leurs, Ing. C.J.P. (1974)
 Zichen-Zussen-
 Bolder-Riemst (B)
 Heerlen
 Maastricht
 Sittard
 Echt
 Venlo
 Amsterdam
 Overijse (B)
 Spaubeek
 Maastricht
 Schimmert
 Maastricht
 Venlo
 Maastricht
 Meerssen
 Alphen aan de Rijn
 Venlo
 Nijmegen
 Roermond
 Overpelt (B)
 Kerkrade
 Bunde
 Roermond
 Grevenbicht
 Haelen
 Heerlen
 Borkel en Schaft
 Eys
 Utrecht
 Venlo
 Geldrop
 Baarlo
 Brunssum
 Rotem-Dilsen (B)
 Heerlen
 Maastricht
 Maastricht
 Beringen (B)
 Stein
 Maastricht
 Maastricht
 Nijmegen
 Hoogvliet
 Maastricht
 Maastricht
 Voerendaal
 Venray

Leyen, C.J.M. (1974)	Heerlen
Lieshout, J.W.V. van (1981)	Jabeek
Limpens, J. (1982)	Maastricht
Linden, Prof. Dr A.S. van der (1981)	Maastricht
Linssen, Mr A.J.C. (1974)	Jabeek
Linssen, Drs C.A.A. (1962)	Zuidhorn
Linssen, Dr G.C.P. (1960)	Roermond
Linssen, H.H.J. (1974)	Weert
Litjens, Dr H.P.M. (1958)	Roermond
Locht, Drs B.J. (1977)	Echt
Loo, A.J.W. van (1982)	Klimmen
Loo, T.F.J. van de (1979)	Venlo
Lucardie, Drs G.R.E. (1974)	Cuijck
Lucassen, Drs J.M.W.G. (1974)	Gouda
Lucassen, L.J. (1971)	Meijel
Lcker, B.P.L. (1974)	Schaesberg
Luthjens, Ir L.H. (1976)	Delft
Luykx, P.M. (1975)	Nijmegen
Luyn, Drs P.B.N. van (1980)	Limbricht
Maas, P. (1979)	Hoensbroek
Machielsen, F. (1982)	Meerssen
Maenen, Dr A.J.Fr. (1958)	Maastricht
Maenen, J. (1979)	Lanaken (B)
Maes, J. (1979)	Maastricht
Maesen, Dr Fr. (1981)	Heerlen
Mandemakers, J.C.M.A. (1981)	Venlo
Manders, W.G.A. (1974)	Meerlo
Mantel, J.L. (1977)	Heerlen
Marres, E.C.W.L. (1969)	Helmond
Martens, Ir A.H.W. (1960)	Simpelveld
Martens, M.E.R. (1981)	Maastricht
Martens, M.J.M. (1979)	Nijmegen
Mast, Drs E.R.J. van der (1974)	Warmond
Mathijsen, Mr H.J.M.E. (1977)	Wanssum
Matti, Mr J.L. (1979)	Weert
Maussen, Drs M.J. (1972)	Schaesberg
Meerman, M. (1982)	Kerkrade
Meertens, Mgr L. (1974)	Roermond
Meessen, H.L. (1981)	Ulestraten
Meeuws, J.B.R.G. (1974)	Nijmegen
Mennens, P.G.H. (1974)	Beek
Mertens, C.G.A. (1958)	Blerick
Mertens, Ir P.A.M. (1974)	Hoensbroek
Mestrom, W.H. (1974)	Pey-Echt
Meuwissen, J. (1984)	Maastricht
Meijer, Ir J.B.M.A. (1961)	Eigenbilzen (B)
Meijsing, Mej. J.C. (1978)	Valkenburg aan de Geul

Michiels, G. (1979)	Lommel (B)
Michiels van Kessenich, Jhr Mr L.M. (1979)	Banholt
Michielsens, J.J.M. (1981)	Geleen
Mingels, A.P.Y.M. (1982)	Maastricht
Minis, Drs S. (1981)	Maastricht
Mobers, H. (1979)	Hoogezaand
Moelaert, J. (1982)	Wijchen
Molemans, Dr J. (1979)	Hechtel-Eksel (B)
Mommers, L. (1973)	Maastricht
Monna, Drs A.D.A. (1972)	Utrecht
Mooren, L.W.H. (1981)	Linne
Moorer, W.T. (1982)	Brunssum
Mosmuller, Drs J.M.H. (1972)	Voerendaal
Muisenbergh, Mr C.W.F.H. van den (1958)	Goirle
Mulken, W. van (1975)	Bunde
Mulleners, J. (1979)	Amstenrade
Mijland, H.J.M. (1976)	Oirschot
Narinx, J.M.G. (1979)	Maastricht
Naus, J.H. (1975)	Meijel
Naus, J.M.A.M. (1979)	Sittard
Neer, F.C.J. van (1981)	Geleen
Neer, L.P.G. van (1979)	Maastricht
Neukirch, Dr R. (1967)	Köln (D)
Nicolai, P. (1979)	Duras (B)
Nies, F.F.N.J.W. (1981)	Melick
Niessen, B. (1981)	Bunde
Niessen, H.F. (1974)	Delft
Niessen, Drs L.F.P. (1974)	Oirsbeek
Nieste, H.M. (1982)	Maastricht
Niستن, J.J.C.M. (1973)	Roermond
Nieuwenhuis, M. (1980)	Venlo
Nieuwhof, C. (1960)	Hoensbroek
Nispen tot Pannderden, Jhr Drs H.J.C.M. van (1978)	Roermond
Nissen, P.J.A. (1980)	Nijmegen
Notenboom, Drs H.A.C.M. (1958)	Venlo
Notermans, Drs J. (1960)	Maastricht
Notten, J.G.M. (1980)	Valkenburg aan de Geul
Nouwen, A.M.C. (1974)	Stramproy
Nusteling, Dr H.P.H. (1974)	Bemmel
Offermans, Drs J.P.L.G. (1981)	Sittard
Oldenbeuving, G.L.J. (1980)	Born
Olieslagers, Drs P.J.J.H. (1964)	Maastricht
Ommeren, Drs H.R. van (1973)	Bunde
Ooijen, T.W.A. van (1981)	Heerlen
Op den Kamp, H.J. (1979)	Munstergeleen
Op het Veld, A.J.G. (1975)	Helden-Panningen

Oppen, Mr M.A.W. van (1960)	Cadier en Keer
Oppenhuis de Jong, H.W.M. (1985)	Maastricht
Ottenheim, C.J.C. (1958)	Maastricht
Oudshoorn, R. (1980)	Maastricht
Palmen, C.J.M. (1963)	Heerlen
Palmen, Ir H.M.J. (1974)	Sittard
Palmen, J.Ch. (1963)	Tervuren (B)
Palmen, Mr P.M.M.C. (1958)	Heerlen
Panhuysen, Dr G.W.A. (1964)	Bunde
Panhuysen, J.F.M. (1982)	Beek
Parren, Drs H.P.C.M. (1974)	Heerlen
Patelski, A.S.M. (1982)	Valkenburg
	aan de Geul
Paulussen, Mr J. (1958)	Maastricht
Peeters, Drs J.G.H. (1958)	Boxmeer
Pelt, J.M.C. van (1980)	Eijsden
Pelzer, Dr L.H. (1958)	Maastricht
Penners, W.J.A.M. (1982)	Holtum-Born
Pennings, Dr Ir J.G.M. (1979)	Lemiers
Pernot, R.A.J.G. (1982)	Sittard
Perry, Dr J. (1976)	Nijmegen
Peters, H.W.J.R. (1976)	Beek
Philippe, A. (1979)	Hasselt (B)
Pierey, Drs L.J.M. (1974)	Heerlen
Pieters, H. (1981)	Stein
Piets, J.P.M. (1983)	Maastricht
Pluymaekers, L. (1974)	Valkenburg
	aan de Geul
Pluijmen, L.J.H. (1979)	Valkenburg
	aan de Geul
Poel, A.J. van der (1981)	Maastricht
Poell, Drs W.A.G. (1974)	Ulestraten
Poeth, Mej. Y.G.M.J. (1975)	Tilburg
Prevaes, P. (1980)	Utrecht
Purnot, J.H.M.G. (1982)	Cadier en Keer
Puts, H.P. (1979)	Rijswijk
Putte R.A., Dr C.P.C. van (1983)	Geulle
Puijnenbroek, Dr F.J.M. van (1974)	Arnhem
Pijls, V. (1970)	Gouda
Pijpers, Drs J.H.F. (1982)	Maastricht
Quaedvlieg, Drs N.T.J. (1982)	Kerkrade
Quint-Maagdenberg, Mevr. Drs M.J.I. (1983)	Geleen
Raedts, Ir C.J.B.M. (1984)	Limerick (Ierland)
Rensch, Mr T.J. van (1975)	Maastricht
Ritzen, G.L.H. (1978)	Eijgelshoven
Roberts, P. (1979)	Nijmegen
Roebroek, Prof. Dr E.J.M.G. (1967)	Utrecht
Roebroek, J.M.G.F. (1981)	Maastricht

Roemen, Dr H.C.W. (1982)	Maastricht
Roll, J. (1978)	Gulpen
Ronckers, E.M.A. (1979)	Banholt-Mheer
Roosen, Ir M.H. (1959)	Lanaken (B)
Roost, P.M. (1982)	Ittervoort
Ros, Joh. (1979)	Reuver
Rosenboom, E. (1979)	Zoetermeer
Rouwet, Drs J.P.H.M. (1974)	Kerkrade
Royen, E.J.G. van (1979)	Maastricht
Rutten, F. (1979)	Roggel
Ruyters, Mevr. M.H. (1981)	Berg en Terblijt
Rijcken, R.J.L.M. (1979)	Oirschot
Rijsselt, E.F. van (1984)	Maastricht
Saes, Drs J.L. (1964)	Cadier en Keer
Sampers, F.J.W.A. (1960)	Maastricht
Santvoord, J.H.M. van (1973)	Jutphaas
Scaf, A. (1964)	Maastricht
Schaaf, G. (1980)	Maastricht
Schatorjé, J.M.W.C. (1980)	Horst
Schefman, P. (1979)	Maastricht
Schellinx, Ing. J.H.W. (1979)	's Hertogenbosch
Schimmelpenninck van der Oije, Drs C.O.A. Baron (1975)	Rotterdam
Schippers, R.M.G. (1968)	Amstelveen
Schlösser, Ir J.C. (1959)	Heerlen
Schmitz, M.M.R.N. (1984)	Tilburg
Schreuder, P.F.J.M. (1975)	Maastricht
Schreurs, Drs J.J.M. (1963)	Brunssum
Schreurs, Mej. Maria J.J.G. (1973)	Eindhoven
Schreurs, J.W.J. (1976)	Herten
Schrijnemakers, L. (1979)	Geleen
Schrijnemakers, Prof. Dr M.J.H.A. (1974)	New York (U.S.A.)
Schuffelers, P. (1982)	Maastricht
Schümmer, P.C.H. (1976)	Valkenburg aan de Geul
Schunck-Brouwers, Mevr. J.H.L.M. (1979)	Weert
Schutgens, N.H.J. (1966)	Maastricht
Schwanen, H.M.M. (1975)	Kerkrade
Schwartz, Drs G.A.H. de (1960)	Stein
Seelen, Drs Th.L.A.M. (1959)	Venlo
Seems, J.H.B. (1974)	Horn
Segers, L. (1983)	Maastricht
Semmeling, R.J.J. (1982)	Maastricht
Severens, J.J. (1979)	Hoensbroek
Sillekens, J.P.H. (1979)	Heerlen
Sillekens, Drs J.Th. (1972)	Nijmegen
Simonis, J.G.C. (1977)	Maastricht
Sliepen, Ing. W.L.A.G. (1960)	Geleen

Slootweg, G.J. (1980)	Limbricht
Smeets, Mr C.G. (1979)	Maastricht
Smeets, H.M.A.A. (1974)	's-Hertogenbosch
Smeets, J.H. (1979)	Kerkrade
Smeets, Ir J.J.W.M. (1982)	Merkelbeek
Smeets, Drs M.K.J. (1967)	Maastricht
Smeets, N.H. (1972)	Maastricht
Smeets, P.J. (1974)	Bocholtz
Smeets, Mr S.H.F. (1971)	Weert
Smeets, V. (1979)	Hasseit (B)
Smeijsters, Drs E.M.A. (1974)	Spaubeek
Smisdom, R. (1979)	Antwerpen (B)
Snijders, D. (1979)	Maaseik (B)
Specker, C. (1968)	Waubach
Speth, L.J.H. (1979)	Maastricht
Spierts, P.J.G. (1968)	Rimburg
Spiertz, L.J. (1974)	Kerkrade
Spiertz, Prof. Dr M.Ph.G. (1972)	Nijmegen
Spitz, E.J.C. (1958)	Maastricht
Sporken, Prof. Dr C.P. (1981)	Maastricht
Spreuwenberg, H. (1977)	Amsterdam
Stals, L. (1979)	Weert
Standaert, C.M.H. (1982)	Thorn
Stappers, Mej. M. (1982)	Sevenum
Stassen, Mr R.J. (1969)	Roermond
Steeghs, W.J.H. (1982)	Venlo
Steen, Mevr. Drs I.M. (1985)	Eindhoven
Steen, F.M.J. van der (1970)	Helden
Stehmann, Chr.H. (1979)	Cadier en Keer
Stekelenburg, M. (1982)	Maastricht
Steur, A.G. van der (1968)	Haarlem
Stevelmanis, F. (1976)	Groningen
Stevens, M.F.M.N. (1981)	Nieuwenhagen
Stevens, Mevr. Y.H. (1985)	Maastricht
Stevens-Heinen, Mevr. A. (1975)	Venray
Steijvers, J.L. (1974)	Eelde
Stille, Mr A.L.G.A. (1979)	's-Gravenhage
Stoel, Mej. J.G.M. (1979)	Lomm
Stouthart, Drs L.G.M. (1964)	Maastricht
Stratmans, H. (1974)	Geldern (D)
Stratum, Drs J.C.M. van (1965)	Rosmalen
Straus, C.P.L. (1981)	Valkenburg aan de Geul
Stroom, A.M.G.G. (1974)	Maastricht
Stuffken, Dr Ir J. (1978)	Heerlen
Stuurman, J.A.G.M. (1967)	Hoensbroek
Swelsen, J.J.P.M. (1979)	Nijmegen
Systemans, G.H.J. (1979)	Maastricht

Tagage, Drs J.M.B. (1982)
 Tagage, Broeder S. (1982)
 Teeuwen, Drs P.J.M. (1980)
 Theelen, J.E. (1974)
 Theelen, Drs R.C.C. (1964)
 Theunissen, R.J. (1983)
 Thewissen, A. (1979)
 Thewissen, Drs E.J.C.G. (1982)
 Thoelen, J. (1979)
 Thoonen, G. (1979)
 Thurlings, Prof. Dr Th.L.M. (1960)
 Thijs, Drs P. (1975)
 Thijssen, J.H.F. (1979)
 Tilliard, R. (1979)
 Timmermans, H.J. (1979)
 Timmermans, H.J.S.M. (1980)
 Tonnaer, J.J.G. (1958)
 Tonnaer, F.J.G.J. (1981)
 Tooren, J.F.R. (1983)
 Trier, Dr W.G.J.M. van (1974)
 Tulden, M. van (1977)
 Tummers, Drs P.M.J.E. (1971)
 Turlings, J. (1982)
 Utens-Hovens, Mevr. M.H.J. (1979)
 Vaessen, J.S.G. (1976)
 Vaessen, J.W. (1972)
 Valk, J.C. de (1967)
 Valk, J.P. de (1982)
 Vanderbeeken, G. (1979)
 Velzen O.F.M., Drs M.J. van (1974)
 Venner, Drs G.H.A. (1975)
 Venner, J. (1982)
 Verbeet, Dr G.J.B. (1960)
 Verbong-Giesen, Mevr. A. (1979)
 Verhagen, Drs Th.J.P. (1977)
 Verheggen, A. (1982)
 Verheggen, H.A.J.A. (1974)
 Verheggen-Crousen, Mevr. E.W.M. (1982)
 Verheijen, G.F. (1973)
 Verheijen-Zach, Mevr. M. (1979)
 Verhoeven, L.M.H. (1974)
 Verlonje, Ir W.E.F. (1979)
 Vermeulen, E.J.J.H. (1980)
 Vermeulen, L.P. (1975)
 Versteeg, J.H.W. (1974)
 Veugelers, G.M. (1965)
 Veugen, F.L.G. (1982)
 Vinckenroye, Dr F. van (1974)
 Venlo
 Gronsveld
 Venlo
 Roermond
 Maastricht
 Linne
 Maastricht
 Wittem
 Hasselt (B)
 Nazareth (B)
 Wageningen
 Maastricht
 Born
 Hasselt (B)
 Stein
 Meerssen
 Sittard
 Maputo (Moçambique)
 Purmerend
 Venray
 Roermond
 Arnhem
 's-Gravenhage
 Sittard
 Ridderkerk
 Sittard
 Roermond
 Zoetermeer
 Heerent-Winksele (B)
 Kerkrade
 Maastricht
 Grathem
 Maastricht
 Tegelen
 Maastricht
 Roermond
 's-Gravenhage
 Sittard
 Horst
 Heerlen
 Venlo
 Oostende (B)
 Weert
 Heerlen
 Maastricht
 Heerlen
 Sittard
 Hasselt (B)

Visée, J. (1982)	Heerlen
Vissers, Drs F.A. (1975)	Aerdenhout
Vleeshouwers, J.M.E. (1979)	Munstergeleen
Vlerken, Drs J.P. van (1974)	Aarle-Rixtel
Voragen, J. (1974)	Nijmegen
Vorbach, A.H.J. (1975)	Venlo-Blerick
Vrencken, Ir J.H.A.M. (1979)	Leidschendam
Vries, Prof. Dr Joh. de (1974)	Amersfoort
Vromen, G.J. (1975)	Eindhoven
Vroomen, R.J.P.M. (1971)	Echt
Waltmans, Dr H.J.G. (1958)	Oosterhout
Waltmans, R.F.B. (1979)	Klimmen
Wanders, Mr J.W.M. (1968)	Brunssum
Wanders, Mr R.M.H. (1971)	Venlo
Warreburg, W.F.M. van de (1974)	Nederweert
Weesie, A. (1985)	Geleen
Welten, R.G. (1985)	Maastricht
Werf, G.H.F. van de (1981)	Neerbeek
Westerhuis, W.A.A. (1968)	Venlo
Wetering, J.L.H. van (1964)	Maastricht
Wetzels, Mr Drs Nic.J. (1958)	Kerkrade
Wetzels, P.J.M. (1975)	Maastricht
Weusten, H.A.M. (1980)	Valkenburg aan de Geul
Weijer, J.J. van de (1979)	Maastricht
Widdershoven, A.J.H. (1982)	Susteren
Widdershoven, Drs G.M.J. (1965)	Maastricht
Wieland, Drs J.H.M. (1984)	Maastricht
Wieërs, J.L.L.J. (1979)	Hasselt (B)
Wilbers, Drs J.H.M. (1972)	Valkenburg
Willard, B.J. (1985)	Tegelen
Willems, J.H. (1979)	Beek
Willems, J.J.S. (1966)	Heerlen
Winckers, J.A.A.G. (1964)	Maastricht
Wintgens, D. (1981)	Heerlen
Wintgens, Mej. E.M.A. (1979)	Maastricht
Worms, G. (1982)	Oirsbeek-Schinnen
Wijers, Drs J.J.M. (1959)	Brunssum
Wijnands, H.J.G. (1982)	Eijsden
Wijnen, Prof. Dr W. (1981)	Bunde
Wijngaard, Th. (1974)	Maastricht
Wijngaarden-Briërs, Mevr. M. van (1982)	Heerlen
Wynia-Gils, Mevr. J.L. (1982)	Amstelveen
Xhonneux, Ir G.S.J.A. (1982)	Oud-Beijerland
Zanders, Dr H.L.G. (1969)	Lage Mierde
Zeekaf, Ing. J.G.M.E.H. (1962)	Well
Zeguers, Mej. D.P.M.H. (1975)	Nuth
Zeijen, M.P.J. (1982)	Swalmen
Zijlstra, N. (1982)	Maastricht